

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (MBA)

**Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ
ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ, ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ, ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ**

ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΧΡΙΣΤΟΦΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΓΑΚΗ ΕΛΕΝΗ

ΚΙΝΙΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΧΡΙΣΤΟΦΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Ανδρεάδη Μαρία

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου
ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στην Διοίκηση
Επιχειρήσεων

Χίος, Ιούλιος, 2020

AEGEAN UNIVERSITY
BUSINESS ADMINISTRATION DEPARTMENT

**MASTER PROGRAM IN BUSSINESS ADMINISTRATION
(MBA)**

**THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE GREEKS IN ASIA
MINOR, WITH EMPHASIS IN SMYRNA/ IZMIR, DURING
THE PERIOD BEFORE THE ASIA MINOR
CATASTROPHE**

**SUPERVISING PROFFESSOR:
EMMANOUIL CHRISTOFAKIS
EVALUATING COMMITTEE:
ELENI GAKI
YANNIS KINIAS
EMMANOUIL CHRISTOFAKIS**

By Maria Andreadi

Master Thesis submitted to Business Administration Department of the Aegean University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Business Administration (MBA)

Chios, Greece, July, 2020

Στην οικογένεια μου

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλλαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Κατ' αρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω τις κ.κ. Γεωργία Χούλη και Ερατώ Μπουλαζέρη, του Μορφωτικού Συνδέσμου Βαρβασίου Χίου, «ο Φάρος», για την ιδιαίτερα σημαντική βοήθεια και φιλοξενία στο χώρο της βιβλιοθήκης τους στα πρώτα στάδια αυτής της μελέτης. Τον κ. Ανδρέα Μπαλτά, διευθυντή των Εκδόσεων Μπαλτά - εκδόσεις οι οποίες ειδικεύονται στο μικρασιατικό βιβλίο- για την όμορφη συνάντηση που είχα την τιμή να έχω στο χώρο του Μορφωτικού Συνδέσμου Βαρβασίου Χίου και τις χρήσιμες πληροφορίες που μου δόθηκαν κατά τη συνάντησή μας.

Ευχαριστίες επίσης οφείλονται στην υπεύθυνη βιβλιοθήκης και αρχείου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, κ. Κοντογιάννη Βαρβάρα και στον ιδιαίτερα φιλόξενο χώρο του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), για τη συνδρομή τους στην εύρεση πολύτιμων για τη μελέτη μου βιβλίων και τεκμηρίων.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κεντρική ιστορική βιβλιοθήκη της Χίου, «Κοραής», στον όμορφο χώρο της οποίας είχα την τιμή να φιλοξενηθώ κατά τη διάρκεια αναζήτησης του απαραίτητου για την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας υλικού αλλά και το προσωπικό της Βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου Αιγαίου για την άψογη συνεργασία και εξυπηρέτηση όποτε αυτό κρίθηκε απαραίτητο.

Ξεχωριστή μνεία, πρέπει να γίνει στον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας, κ. Χριστοφάκη Εμμανουήλ, για την ιδιαίτερα σημαντική καθοδήγηση, καλοπροαίρετη κριτική και άψογη συνεργασία μας καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της αλλά και για τις πολύτιμες συμβουλές του, οι οποίες συνέβαλλαν στην ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης.

Τέλος, ευχαριστώ όλους όσους βρέθηκαν κοντά μου κατά τη διάρκεια αυτής της απαιτητικής περιόδου, για την αμέριστη στήριξη, υπομονή και εμπιστοσύνη που μου παρείχαν και έδειξαν, ευελπιστώντας το τελικό αποτέλεσμα να τους δικαιώσει.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ, ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ, ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Λέξεις - κλειδιά: Οθωμανική Αυτοκρατορία, Σμύρνη, Ελληνική Κοινότητα, Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, Οικονομική Δραστηριότητα, Βιομηχανία, Εμπόριο, Τομείς Παραγωγής, Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης αποτελεί η ανάδειξη της ξεχωριστής θέσης που κατείχε η ελληνική κοινότητα και ο εν γένει ελληνισμός στη ζωή της πόλης της Σμύρνης, με έμφαση την οικονομική δραστηριότητα. Το αντικείμενο της μελέτης, το οποίο αφορά την οικονομική δραστηριότητα της ελληνικής κοινότητας στη περιοχή της Σμύρνης, προσεγγίζεται μέσα από την ανάλυση του ευρύτερου πλαισίου εντός του οποίου αναπτύχθηκε και άκμασε ο μικρασιατικός ελληνισμός.

Για την καλύτερη κατανόηση του αντικειμένου της παρούσας εργασίας, επιχειρήθηκε η προσέγγιση από το γενικό στο ειδικό μέρος, αρχικά με το κριτήριο του χώρου, στον οποίο εντάχθηκαν τα σχετικά οικονομικά δεδομένα. Έτσι, αρχικά έγινε μια προσπάθεια παρουσίασης του ευρύτερου διεθνούς οικονομικού περιβάλλοντος της εποχής, με στόχο την κατανόηση των διαδικασιών οι οποίες συνέδεσαν την οικονομία της Δύσης με αυτή της Ανατολής. Αυτή η προσέγγιση τοποθετεί τη μελέτη με αφετηρία τέσσερις αιώνες πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, δηλαδή τον 16ο αιώνα, ο οποίος αποκαλούνταν «εποχή των ευρωπαϊκών εξερευνήσεων», την περίοδο δηλαδή κατά την οποία τέθηκαν οι βάσεις των ευρύτερων διαδικασιών εκσυγχρονισμού και εξέλιξης του κυρίαρχου ευρωπαϊκού κόσμου.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται το περιβάλλον εντός του οποίου αναδύθηκε και κατέρρευσε το οικοδόμημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε μια προσπάθεια αποτύπωσης του ευρύτερου οικονομικού χώρου εντός του οποίου άκμασε και ξεχώρισε η πόλη της Σμύρνης, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται οι λόγοι που συνέβαλλαν στην ανάπτυξη και ευημερία του μικρασιατικού ελληνισμού της περιοχής.

Η μελέτη κλείνει επιχειρώντας να δώσει απαντήσεις στα βασικά ερωτήματα της εργασίας, τα οποία αφορούν τους παράγοντες που συνέβαλλαν στην οικονομική και κατ' επέκταση δημογραφική ανάπτυξη της πόλης της Σμύρνης αλλά και την επίδραση που άσκησε στην επιχειρηματική ανάπτυξη του μικρασιατικού ελληνισμού, σκιαγραφώντας μέσω συγκρίσεων τη θέση και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας.

THE ECONOMIC ACTIVITIES OF THE GREEKS IN ASIA MINOR, WITH EMPHASIS IN SMYRNA/ IZMIR, DURING THE PERIOD BEFORE THE ASIA MINOR CATASTROPHE

Keywords: Ottoman Empire, Smyrna, Greek Community, Asia Minor's Hellenism, Economic Activity, Industry, Trade, Production Sectors, Economic Industry

Abstract

Aim of the current study is to enhance the unique position that Greek community and Hellenism in general occupied in the city of Smyrna, emphasized on their economic activity. The subject of this study concerns the Greek community's economic activity in Asia Minor's Smyrna and is approached through the analysis of the broader context within the Asia Minor's Hellenism had been developed and flourished.

For better understanding of the subject of this study, it was attempted the approximation from the general to the specific part, primarily by using the criterion of space, in which the relevant economic data were included. For that reason, efforts were made to present the broader international economic environment of the time, in order the procedures that connected Western and Eastern economies to be understood. That approach sets this study starting four centuries before Asia Minor's catastrophe, that is from 16th century-the so-called «era of European explorations»-when the bases of the predominant European's world wider modernization and development procedures were set.

The rise and fall of the Ottoman Empire is following, as an effort of illustrating the broader economic environment within Smyrna flourished and distinguished, while defining at the same time the reasons that contributed to the Asia Minor's Hellenism development and prosperity.

Closing this study, answers are attempted to be given on the basic questions set at the beginning and are related to the factors contributed to Smyrna's economic and demographic development, as well as, the impact of that development on the Asia Minor's

Hellenism business development, while illustrating through comparisons the position and characteristics of the Greek economic development in Asia Minor's Smyrna.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας αφορά την αποτύπωση της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας, την περίοδο πριν την Μικρασιατική Καταστροφή (1922). Εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2019-2020 στο πλαίσιο απόκτησης του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών του τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων (MBA) του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρείται η διερεύνηση της παρουσίας και το επίπεδο συμμετοχής του ελληνισμού στο οικονομικό περιβάλλον της πόλης της Σμύρνης, αφού αναλυθούν οι λόγοι που ευνόησαν την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής αλλά και την μορφή που αυτή πήρε. Επιπλέον, αξιοποιώντας τα διαθέσιμα δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία σχετικά με την πόλη της Σμύρνης, σκιαγραφείται η μικρασιατική οικονομική δραστηριότητα και τα χαρακτηριστικά της, όπως ο βαθμός της οικονομικής ανάπτυξης και επιχειρηματικής εξειδίκευσης της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης σε μια προσπάθεια αποτύπωσης της ξεχωριστής θέσης που κατείχε ο μικρασιατικός ελληνισμός την περίοδο πριν την Μικρασιατική Καταστροφή.

Με λίγα λόγια, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να φωτίσει σημαντικές πτυχές της ευρύτερης οικονομικής ιστορίας, η οποία εκείνη την περίοδο υπαγορευόταν από τις στενές και αλληλοσυμπληρούμενες οικονομικές σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης, όπου η οθωμανική οικονομία κατείχε το δικό της μερίδιο. Κυρίαρχο ρόλο σε αυτή τη σχέση κατείχε η βιομηχανία και το εμπόριο, αφού όπως θα καταλάβει ο αναγνώστης στη συνέχεια, ο διεθνής οικονομικός χώρος της εποχής απαρτιζόταν από δύο διακριτούς ρόλους, μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Από τη μια, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε τον προμηθευτή πρώτων υλών για την ευρωπαϊκή βιομηχανία και από την άλλη, η Ευρώπη διέθετε τα βιομηχανικά κατεργασμένα προϊόντα της στην αγορά της Ανατολής. Εντός αυτού του πλαισίου, ο μικρασιατικός ελληνισμός βρέθηκε σε μια ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση, αφού όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια αναδύθηκαν οι ευκαιρίες εκείνες που τους επέτρεψαν να αξιοποιήσουν με κάθε δυνατό τρόπο τις επιχειρηματικές τους δεξιότητες.

Σκοπό της εργασίας αποτελεί η ανάδειξη και κατανόηση του εύρους και ανάπτυξης της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, μέσω της αξιοποίησης των διαθέσιμων βιβλιογραφικών πηγών, ελπίζοντας παράλληλα να σηματοδοτήσει την έναρξη για περαιτέρω ενασχόληση με το εν λόγω επιστημονικό πεδίο.

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε να προσεγγιστεί το αντικείμενο της οικονομικής δραστηριότητας του μικρασιατικού ελληνισμού, μιας κατά τα άλλα παραμελημένης περιοχής μελέτης της ελληνικής ιστοριογραφίας, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας και διαφωτιστικής. Αξιοποιώντας το περιεχόμενο των -διαθέσιμων μέχρι στιγμής - Εμπορικών Οδηγών, έγινε εφικτή η κάλυψη της περιόδου 1888 – 1910. Τα δεδομένα τα οποία αφορούν την περίοδο που έπεται και μέχρι την Μικρασιατική Καταστροφή, ήταν ελάχιστα και μη επαρκή, για αυτό τον λόγο δεν κατέστη δυνατή η αξιοποίηση τους στα πλαίσια της τρέχουσας ανάλυσης. Ευελπιστώντας να παρασχέθηκαν επαρκείς πληροφορίες αναφορικά με τη συγκεκριμένη επιστημονική περιοχή αλλά και η προσοχή της επιστημονικής κοινότητας να στράφηκε περισσότερο στο συγκεκριμένο αντικείμενο, ελπίζω στην περαιτέρω ενασχόληση με το θέμα για την συνέχιση της παρούσας μελέτης, συμβάλλοντας περαιτέρω στην ακαδημαϊκή έρευνα.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	ii
Abstract	iv
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	vi
Κατάλογος Πινάκων.....	xi
Κατάλογος Γραφημάτων.....	xii
Κατάλογος Χαρτών	xiv
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 16 ^ο ΕΩΣ ΤΟΝ 20 ^ο ΑΙΩΝΑ	11
1.1. Οι ανακατατάξεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο	11
1.1.1. Επίδραση των πολιτικών εξελίξεων στην εμπορική ανάπτυξη της Ανατολικής Μεσογείου	13
1.1.2. Η γαλλική επικράτηση στο εμπόριο της Μεσογείου	14
1.1.3. Η επίδραση των ρωσοτουρκικών πολέμων στο εμπόριο της Μεσογείου	15
1.1.4. Η επικράτηση της Αγγλίας στο εμπόριο της Μεσογείου	16
1.2. Η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον	17
1.2.1. Η διαμόρφωση των οικονομικών σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης	18
1.2.2. Η επίδραση της ανόδου του Μεσογειακού εμπορίου στην εμπορική ανάπτυξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.....	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 16 ^ο ΕΩΣ ΤΟΝ 20 ^ο ΑΙΩΝΑ	21
2.1. Από την ανάδυση στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.....	21
2.1.1. Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων.....	27
2.1.2. Οι επιδιώξεις των εκσυγχρονιστών και η επίδραση στον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας	28
2.2. Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο πριν τη Μικρασιατική καταστροφή.....	31
2.2.1. Παράγοντες που συντέλεσαν στην καλλιέργεια και εκδήλωση της ανθελληνικής στάσης	31
2.2.2. Η ευρωπαϊκή επιρροή	33
2.2.3. Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	39
3.1. Γεωγραφική και δημογραφική περιγραφή του μικρασιατικού χώρου στο τέλος του 19 ^{ου} και αρχές 20 ^{ου} αιώνα.....	39

3.1.1. Γεωγραφική και διοικητική περιγραφή.....	39
3.1.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά: πληθυσμιακή εξέλιξη στα επιμέρους διοικητικά – χωρικά επίπεδα της Σμύρνης	42
3.1.3. Χωρική κατανομή του πληθυσμού στη περιοχή της Σμύρνης	47
3.1.4. Εθνολογική και δημογραφική εξέλιξη της Σμύρνης	50
3.2. Ο ελληνισμός στην περιοχή της Μικράς Ασίας.....	56
3.2.1. Δημογραφική εξέλιξη ελληνικού πληθυσμού.....	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ **62**

4.1. Η ανάπτυξη της Σμύρνης.....	62
4.1.2. Η οικονομική όψη της Σμύρνης την περίοδο πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή	63
4.1.3. Οι τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και οι επιδράσεις τους	65
4.1.4. Πολεοδομική οργάνωση και αστική ανάπτυξη.....	68
4.1.5. Κοινωνικός ιστός της πόλης και βιοτικό επίπεδο.....	69
4.2. Η οικονομική δραστηριότητα των κυριότερων εθνικοτήτων της Σμύρνης	70
4.2.1. Οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων	70
4.2.2. Ελληνική αστική τάξη	74
4.2.3. Οικονομική δραστηριότητα μουσουλμάνων.....	75
4.2.4. Ευρωπαϊκή οικονομική διείσδυση.....	76
4.3. Οι βασικοί τομείς οικονομικής δραστηριότητας και ο ρόλος της ελληνικής επιχειρηματικότητας.....	77
4.3.1. Γεωργία	77
4.3.2. Βιομηχανία.....	81
4.3.3. Εμπόριο	97
4.3.3.1.Εξαγωγικό εμπόριο.....	100
4.3.4.Τράπεζικός τομέας	103

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΚΛΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ 106

5.1. Συλλογή και επεξεργασία δεδομένων	106
5.2. Εξέλιξη της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888 – 1910.....	107
5.3. Εξέλιξη της συμμετοχής της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τρεις τομείς παραγωγής	110
5.4. Ποσοτική κλαδική ανάλυση: εξέλιξη της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης κατά εμπορικό οδηγό 1888-1910.....	113
5.4.1. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1888- 1889	114

5.4.2. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1890- 1901	121
5.4.3. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1908 -1910	129
5.4.4. Εξέλιξη της απόλυτης και ποσοστιαίας συμμετοχής των επιμέρους κλάδων στη συνολική και ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910.....	136
5.5. Κλαδική εξειδίκευση των ελληνικών επιχειρήσεων· Συγκριτική ανάλυση μεταξύ των ετών 1888 και 1910	145
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	148
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.....	152
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β.....	156
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ.....	161
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ.....	166
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε.....	176
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ.....	182
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ.....	193

Κατάλογος Πινάκων

Κεφάλαιο 3:

Πίνακας 3.1: Διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, 1914 40

Πίνακας 3.2: Δημογραφική εξέλιξη στο βιλαέτι της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922 44

Πίνακας 3.3: Δημογραφική εξέλιξη στο σαντζάκι της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922 45

Πίνακας 3.4: Δημογραφική εξέλιξη στην πόλη της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1699-1920 47

Πίνακας 3.5: Ποσοστό συμμετοχής του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης στο συνολικό πληθυσμό του βιλαετίου της Σμύρνης, 1887-1914. 49

Πίνακας 3.6: Ποσοστό συμμετοχής του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης στο συνολικό πληθυσμό του σαντζακίου της Σμύρνης, 1887-1893. 49

Κεφάλαιο 4:

Πίνακας 4.1: Σύνολο βιομηχανικών μονάδων στην περιφέρεια της Σμύρνης, 1919.. . . . 86

Πίνακας 4.2: Η εξέλιξη των κυριότερων ελληνικών και μουσουλμανικών βιομηχανικών μονάδων, κατά σαντζάκια, 1800-1919. 8

Πίνακας 4.3: Εθνικότητα των ιδιόκτητων εργοστασίων, εργαστηρίων και βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην περιφέρεια της Σμύρνης, 1919. 89

Κεφάλαιο 5:

Πίνακας 5.1: Συγκεντρωτικός αριθμός επιχειρήσεων (συνολικών και ελληνικών) στην πόλη της Σμύρνης, 1888-1910. 109

Πίνακας 5.2: Εξέλιξη ποσοστιαίας συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τρεις τομείς παραγωγής της Σμύρνης, 1888-1910. 112

Πίνακας 5.3: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888.	115
Πίνακας 5.4: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1889.	118
Πίνακας 5.5: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1890.	122
Πίνακας 5.6: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1901.	126
Πίνακας 5.7: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1908.	130
Πίνακας 5.8 : Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1909-10.	133
Πίνακας 5.9: Διαχρονική εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910.	137
Πίνακας 5.10: Διαχρονική εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910.	139
Πίνακας 5.11: Ποσοστιαία συμμετοχή στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910.	142
Πίνακας 5.12: Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στην ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910.	144
Πίνακας 5.13: Εξέλιξη της κλαδικής εξειδίκευσης των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο του κάθε οικονομικού κλάδου (QL) , 1888-1910.	146
Κατάλογος Γραφημάτων	
Κεφάλαιο 3:	
Γράφημα 3.1: Διαχρονική εξέλιξη συνολικού πληθυσμού στο βιλαέτι της Σμύρνης, 1887-1922.	43

Γράφημα 3.2: Διαχρονική εξέλιξη συνολικού πληθυσμού στο σαντζάκι της Σμύρνης, 1887-1922	45
Γράφημα 3.3: Εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης, 1699-1920.. .	46
Γράφημα 3.4: Κατανομή πληθυσμού στα πέντε σαντζάκια του βιλαετίου της Σμύρνης, 1922.....	48
Γράφημα 3.5: Εξέλιξη πληθυσμιακής σύνθεσης της πόλεως της Σμύρνης, 1699-1920. . . .	52
Γράφημα 3.6: Εξέλιξη πληθυσμιακής σύνθεσης του σαντζακίου της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922.....	53
Γράφημα 3.7: Εξέλιξη και κατανομή πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης κατά εθνικότητα, 1699-1920.....	55
Γράφημα 3.8: Τάση δημογραφικής εξέλιξης του ελληνικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης, 1631-1914.....	60
Γράφημα 3.9: Εξέλιξη ελληνικού πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης, 1699-1920	60

Κεφάλαιο 5:

Γράφημα 5.1: Εξέλιξη των τομέων παραγωγής επί του συνόλου της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888-1910.....	111
Γράφημα 5.2: Ποσοστιαία συμμετοχή της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τομείς παραγωγής της Σμύρνης, 1888-1910.....	113
Γράφημα 5.3: Ελληνικές επιχειρήσεις κατανεμημένες στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, 1888.....	117
Γράφημα 5.4: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1889	121
Γράφημα 5.5: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1890	125

Γράφημα 5.6: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στη πόλη της Σμύρνης, 1901	128
Γράφημα 5.7: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στη πόλη της Σμύρνης, 1908.	132
Γράφημα 5.8: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στη πόλη της Σμύρνης, 1909-10	136
Γράφημα 5.9: Συγκριτική εξέλιξη απόλυτης κλαδικής μεταβολής της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910.	140
Γράφημα 5.10: Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910	141
Γράφημα 5.11 : Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στην ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910.	143

Κατάλογος Χαρτών

Κεφάλαιο 2:

Χάρτης 2.1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 17ο αιώνα	22-3
Χάρτης 2.1: Η Οθωμανική αυτοκρατορία στο απόγειο της εδαφικής της επέκτασης, 1683	25
Χάρτης 2.3: Η Οθωμανική αυτοκρατορία, 1900.	26
Χάρτης 2.4: Οι ανθελληνικοί διωγμοί στη Μικρά Ασία και τη Θράκη, 1914	33
Χάρτης 2.5: Η κατάτμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σύμφωνα με τις αποφάσεις της Συνθήκης των Σεβρών, 1914.	37
Χάρτης 2.6: Το σύγχρονο κράτος της Τουρκίας, 1923.	38

Κεφάλαιο 3:

Χάρτης 3.1: Διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, 1914.	41
Χάρτης 3.2: Η εθνολογική σύσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1914.	51

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο «Η οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, την περίοδο πριν την Μικρασιατική Καταστροφή, με έμφαση στη Σμύρνη», επιχειρεί να αποτυπώσει το μέγεθος της ανάπτυξης και εξέλιξης της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας. Το αντικείμενο της εργασίας εντάσσεται στο ευρύτερο επιστημονικό πεδίο των οικονομικών επιστημών, με έμφαση σε αυτό της οικονομικής ιστορίας και των μικρασιατικών σπουδών.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι τα προηγούμενα έτη το επίκεντρο των μελετών των Μικρασιατικών Σπουδών αποτελούσε η πολιτική προσέγγιση των γεγονότων πριν και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής. Το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας στις αιτίες και στα αποτελέσματα της Μικρασιατικής Καταστροφής έχει εστιάσει την ιστορική και επιστημονική έρευνα σε μελέτες που πραγματεύονται κυρίως τον κοσμοπολίτικο ή/και προοδευτικό τρόπο ζωής των Ελλήνων των παραλίων της Μικράς Ασίας, δίχως όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, να προχωρούν σε μια εις βάθος ανάλυση των αιτιών οικονομικής άνθισης και προόδου του μικρασιατικού ελληνισμού. Αυτό το κενό στη σχετική βιβλιογραφία, φιλοδοξεί να δια φωτίσει η παρούσα διπλωματική εργασία, ευελπιστώντας να αποτελέσει το κίνητρο για περαιτέρω μελέτη αυτού του κατά τ' άλλα ενδιαφέροντος αντικείμενου της νεότερης ελληνικής οικονομικής ιστορίας.

Άλλωστε, όπως πολύ σωστά υπογραμμίζει ο Διοικητής της Α.Τ.Ε., Δημήτρης Κανελλόπουλος, *«η ενεργοποίηση και ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος, προϋποθέτει κατ' αρχήν καλή και σωστή γνώση του παρελθόντος, όπου οι Έλληνες κατείχαν ουσιαστικά το εμπόριο και γενικότερα την οικονομική δραστηριότητα της Ανατολικής Ευρώπης»*. Η εξοικείωση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την κουλτούρα των γειτονικών λαών, παράλληλα με την προσαρμογή των εκάστοτε επιχειρηματικών δραστηριοτήτων σ' αυτά τα χαρακτηριστικά, αποτελούν το απαραίτητο υπόβαθρο για την ανάπτυξη των οποιονδήποτε οικονομικών σχέσεων (Φραγκάκη- Syrett, 1995: 3).

Η μελέτη βασίστηκε στη διερεύνηση δύο κύριων ερωτημάτων. Το πρώτο αφορά στο αν η ξεχωριστή θέση που κατείχε η Σμύρνη στο ευρύτερο διεθνές οικονομικό περιβάλλον της περιοχής είχε κάποια επίδραση στην πληθυσμιακή και κατ' επέκταση οικονομική ανάπτυξη της πόλης, δίνοντας έμφαση στην επίδραση που είχε για την

ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα η θέση αυτή της Σμύρνης. Το δεύτερο ερώτημα επιχειρεί να δώσει απαντήσεις σχετικά με τον βαθμό της οικονομικής ανάπτυξης και της θέσης που κατείχαν οι ελληνικές επιχειρήσεις στην οικονομική δραστηριότητα της Σμύρνης, επιχειρώντας παράλληλα τον προσδιορισμό της κλαδικής εξειδίκευσης της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων συναποτελείται από την ανάλυση τόσο ποιοτικών, όσο και ποσοτικών δεδομένων. Αυτά συγκεντρώθηκαν από τις διαθέσιμες ιστοριογραφικές πηγές, αποτελούμενες από πληθώρα μελετών σχετικών με το αντικείμενο της οικονομικής ιστορίας την περίοδο από τον 16ο μέχρι 20ο αιώνα και των Μικρασιατικών Σπουδών, παράλληλα με τις δημοσιεύσεις μελετών των αρχών του 20^{ου} αιώνα, τα οποία αξιοποιήθηκαν με τη βοήθεια των εργαλείων που προσφέρει η περιγραφική στατιστική.

Η παρούσα διπλωματική εργασία περιλαμβάνει πέντε βασικά κεφάλαια, τα οποία πραγματεύονται το μέγεθος της εξέλιξης και τις αιτίες ανάπτυξης της περιοχής της Μικράς Ασίας, με έμφαση στην ελληνική οικονομική δραστηριότητα στη περιοχή της Σμύρνης.

Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος και της αναπτυσσόμενης παγκόσμιας οικονομίας, με αφετηρία τον 16^ο αιώνα. Αναφέρονται οι παράγοντες που συνέβαλλαν στην ευρωπαϊκή οικονομική ανάπτυξη και κυριαρχία και κατ' επέκταση διαμόρφωσης της θέσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Το κεφάλαιο κλείνει με σύντομη αναφορά στις επιπτώσεις της παραπάνω εξέλιξης στις οικονομικές σχέσεις της εποχής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η επίδραση της συμμετοχής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, επιχειρώντας μια σύντομη αναδρομή στα βασικότερα γεγονότα που συντελέστηκαν από την ίδρυση μέχρι την κατάρρευση της αυτοκρατορίας. Παρουσιάζονται τα κυριότερα χαρακτηριστικά των διαμορφούμενων οικονομικών σχέσεων με την κυρίαρχη ευρωπαϊκή οικονομία και τη θέση του μικρασιατικού ελληνισμού στην παραπάνω οικονομική σχέση. Έμφαση δίνεται στους παράγοντες που συνέβαλλαν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της ελληνικής κοινότητας και της επίδρασης που αυτή η εξέλιξη είχε στην ανάπτυξη του οθωμανικού εθνικισμού. Το κεφάλαιο κλείνει με την αναφορά στις συνέπειες που είχαν για το μικρασιατικό ελληνισμό οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν την επικράτηση του

οθωμανικού εθνικισμού, κλείνοντας με τα γεγονότα που συνόδευσαν την κατάρρευση της αυτοκρατορίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα γεωγραφικά και διοικητικά χαρακτηριστικά του ευρύτερου Μικρασιατικού χώρου, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για την ανάλυση των δημογραφικών χαρακτηριστικών της περιοχής της Σμύρνης. Στόχο του τρίτου κεφαλαίου αποτελεί η αποτύπωση της θέσης της ελληνικής κοινότητας εντός της περιοχής μελέτης αλλά και της δημογραφικής της εξέλιξης. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται ο βαθμός και οι αιτίες πληθυσμιακής προσέλκυσης αλλά και ο βαθμός συμβολής της ελληνικής κοινότητας στη συνολική αύξηση του πληθυσμού της πόλης.

Το τέταρτο κεφάλαιο προσφέρει μια ανάλυση των κύριων παραγόντων οι οποίοι συνέβαλλαν στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης της Σμύρνης, καθώς και των ευκαιριών που αναδύθηκαν για τη βελτίωση της θέσης των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, μέσω των οποίων πρόβαλλε η ελληνική πρωτοκαθεδρία. Σύντομη αναφορά γίνεται στην επίδραση που είχε η οικονομική ανάπτυξη στη πολεοδομική και αστική οργάνωση της πόλης. Παρουσιάζεται ο πολυεθνικός χαρακτήρας της οικονομικής δραστηριότητας της Σμύρνης, παράλληλα με την αποτύπωση των κυριότερων χαρακτηριστικών των τομέων παραγωγής της οικονομίας, με έμφαση στα χαρακτηριστικά της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, επιχειρεί να παρουσιάσει τη θέση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στη συνολική οικονομική δραστηριότητα της πόλης την περίοδο από το 1888 έως το 1910. Επιχειρήθηκε η ανάδειξη των κυρίαρχων κλάδων της οικονομίας της εξεταζόμενης περιόδου και μέσω συγκρίσεων επιδιώχθηκε η διερεύνηση της εξέλιξης και της θέσης που κατείχε η ελληνική οικονομική δραστηριότητα στη πόλη της Σμύρνης στο τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Παράλληλα, διερευνήθηκε η εξειδίκευση των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο του κάθε κλάδου καθώς και του βαθμού διαφοροποίησης τους διαχρονικά.

Η διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο των συμπερασμάτων.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η μεθοδολογία στην οποία βασίστηκε η παρούσα μελέτη περιλαμβάνει εκτενή βιβλιογραφική έρευνα, αμφότερα ξένης και ελληνικής βιβλιογραφίας, συλλογή

πληροφοριών από διάφορες πηγές, όπως άρθρα από το διαδίκτυο, πρακτικά συνεδρίων, συγγραφικά έργα περιηγητών αλλά και οικονομικές μελέτες της εποχής, καθώς και τους Εμπορικούς Οδηγούς της Σμύρνης οι οποίοι περιλαμβάνουν αναλυτικά στοιχεία για την επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης της Σμύρνης. Κατόπιν της συγκέντρωσης των απαραίτητων για την έρευνα βιβλιογραφικών πηγών και της προσεκτικής ανάλυσης και επαλήθευσης των παρεχόμενων πληροφοριών, επιχειρήθηκε η στατιστική επεξεργασία τους, αφού προηγήθηκε η ταξινόμηση των δεδομένων στους επιμέρους τομείς παραγωγής και κλάδους οικονομικής δραστηριότητας προκειμένου να εξαχθούν χρήσιμα για τα ερωτήματα της εργασίας συμπεράσματα. Ειδικότερα, η ανάλυση αποσκοπεί στην αποτύπωση των βασικών οικονομικών κλάδων της οικονομικής δραστηριότητας της Σμύρνης και της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων μέσα σε κάθε κλάδο. Επιπρόσθετα, διερευνάται ο κλαδικός προσανατολισμός διαχρονικά, όπου διαφαίνεται η εξέλιξη της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων κατά κλάδο. Το πρόγραμμα υπολογιστικών φύλλων Excel προσέφερε τη δυνατότητα ανάλυσης και απεικόνισης των ποσοτικών δεδομένων, συμβάλλοντας στη δημιουργία χρήσιμων γραφημάτων και πινάκων.

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας μελετήθηκαν πληθώρα δημοσιευμένων μελετών και ιστορικών βιβλίων, με στόχο την εξεύρεση και ανάλυση εκείνων των παραγόντων που οδήγησαν στην ανάπτυξη και επιτυχή εξέλιξη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της ελληνικής κοινότητας στα παράλια της δυτικής Μικράς Ασίας. Μεγάλο μέρος της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας βασίστηκε σε αρχειακή έρευνα και μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας, επικεντρωμένη σε ιστορικά γεγονότα. Ταυτόχρονα, αξιοποιήθηκε ένας ευρύς κατάλογος δευτερογενών πηγών, οι οποίες αποτελούνταν από τα συγγραφικά έργα των περιηγητών της εποχής. Η αξιοπιστία τους διασταυρώθηκε και επαληθεύτηκε στο πλαίσιο των επιταγών μιας επιστημονικής μελέτης, προτού αξιοποιηθούν και παράλληλα συμπληρώσουν τις πληροφορίες και τα συμπεράσματα της μεταπτυχιακής εργασίας.

Από τα πιο βασικά συγγραφικά έργα, αξίζει να αναφερθεί η μελέτη του Κάρολου ντε Σέρτσερ (1995), με τίτλο «Σμύρνη: Θεώρηση γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική» η οποία προσφέρει μια σημαντική γεωγραφική και πληθυσμιακή ανάλυση της περιοχής της Σμύρνης, παρέχοντας παράλληλα στοιχεία σχετικά με τη θεσμική της διοίκηση. Επιπρόσθετα, στη συλλογή δεδομένων αναφορικά με τα διοικητικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνέβαλλαν τα έργα των

παρακάτω συγγραφέων, του Ι.Η. Καλφόγλου (1922) με τίτλο «Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής χερσονήσου», του Π.Μ. Κοντογιάννη (1921), με τίτλο «Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», του Γ. Κ. Σκαλιέρη (1922), με τίτλο «Λαοί και Φυλαί της Μικράς Ασίας» και τέλος το βιβλίο του Ο. Λαμψίδη (2009), με τίτλο «Συμβολή στην οικονομική ζωή της Σμύρνης μετά το 1870», το οποίο συγκεντρώνει το σύνολο των δημογραφικών δεδομένων της εποχής από επιμέρους μελέτες και στατιστικές, οι οποίες αξιοποιήθηκαν πλήρως στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Ταυτόχρονα, αξιοποιήθηκαν δημοσιεύσεις οι οποίες περιλαμβάνουν πρωτογενείς πηγές σχετικές με το αντικείμενο της οθωμανικής οικονομικής δραστηριότητας, με τις πιο σημαντικές από αυτές να αναφέρονται στις εκδόσεις της Επιτροπής Ιστορίας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, η οποία εντάσσεται στη σειρά των εκδόσεων «Πηγές Οικονομικής Ιστορίας», αποτελώντας παράλληλα συμπληρωματική έκδοση της σειράς Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας. Στο δημοσίευμα με τίτλο «Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία» παρουσιάζονται πηγές ποιοτικού και ποσοτικού τύπου, όπου οι εκθέσεις του Α. Κοριζή και του Θ. Θεμενάκη (1984) κατέχουν ξεχωριστή θέση. Μια δεύτερη σημαντική δημοσίευση αφορά εκείνη του Γ. Π. Τρακάκη (1995). Πρόκειται για μια οικονομική μελέτη των αρχών του 20^{ου} αιώνα, με τίτλο «Η Βιομηχανία εν τη Σμύρνη και εν τη Ελληνική Μικρασία», η οποία διενεργήθηκε την περίοδο πριν την επέκταση των δραστηριοτήτων της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας στη περιοχή της Σμύρνης, το 1919. Η μελέτη αυτή απέβλεπε στη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων τα οποία ήταν απαραίτητα για τη μελέτη των διάφορων κλάδων της οθωμανικής οικονομίας και στη σύνταξη συγκεκριμένων επιστημονικών εργασιών, παρέχοντας παράλληλα πληθώρα δεδομένων αναφορικά με τη βιομηχανική δραστηριότητα στην περιοχή της Σμύρνης. Μέρος της μελέτης τυχαίνει να έχει δημοσιευθεί στο επιστημονικό περιοδικό της Ενώσεως, τα «Μικρασιατικά Χρονικά».

Με αφορμή την τελευταία αναφορά στις εκδόσεις της Ένωσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, δεν θα μπορούσαν να παραληφθούν τα περιοδικά συγγράμματα του Κέντρου, τα οποία αξιοποιήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, αποτελούμενα από δεκαπέντε επιμέρους τόμους, με τα οποία ήρθα σε επαφή τόσο στο χώρο της Βιβλιοθήκης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών στην περιοχή της Πλάκας στην Αθήνα, όσο και στη Βιβλιοθήκη του πολιτιστικού συλλόγου «ο Φάρος» στο Βαρβάσι της Χίου, καθώς και τα επιμέρους δελτία του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τα οποία υπάρχουν δημοσιευμένα στη σελίδα που διατίθεται στο διαδίκτυο.

Την παρούσα έρευνα συμπλήρωσαν οι έξι διαθέσιμοι επαγγελματικοί κατάλογοι των Εμπορικών Οδηγών της εποχής από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι οποίοι περιλαμβάνουν πληθώρα αξιοποιήσιμων εμπορικών διευθύνσεων και συγκεντρώθηκαν τόσο από την Βιβλιοθήκη του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών όσο και από τη Βιβλιοθήκη του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου (ΕΛ.Ι.Α.).

Τη βασικότερη όμως πηγή, άξια ειδικής αναφοράς στην οποία βασίστηκε σημαντικό μέρος της παρούσας εργασίας και αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, αποτελεί η δημοσιευμένη μελέτη του κ. Οδυσσέα Λαμψίδη (2009), με τίτλο «Συμβολή στην οικονομική ζωή της Σμύρνης μετά το 1870», στην οποία συγκεντρώνεται το περιεχόμενο των έξι διαθέσιμων Εμπορικών Οδηγών της Σμύρνης.

Οι Οδηγοί αυτοί παρέχουν χρήσιμα δεδομένα αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα της Σμύρνης, καλύπτοντας τη χρονική περίοδο από το 1888 έως το 1910. Πιο αναλυτικά, οι Εμπορικοί Οδηγοί περιλαμβάνουν εκτενείς καταλόγους με τα ονοματεπώνυμα των ιδιοκτητών των εμπορικών και επαγγελματικών διευθύνσεων της Σμύρνης, κατά αλφαβητική σειρά, καθώς και στοιχεία σχετικά με τη δραστηριότητα των εν ενεργεία εταιρειών. Το εν λόγω βιβλίο, όπου το σύνολο των εμπορικών και επαγγελματικών διευθύνσεων του κάθε Εμπορικού Οδηγού παρουσιάζεται ταξινομημένο κατά επαγγελματική κατηγορία και εθνικότητα, διευκολύνει την αποτύπωση του μεγέθους της συμμετοχής των επιμέρους εθνικοτήτων στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης, επιτρέποντας παράλληλα τη διαδικασία διάκρισης των ελληνικών διευθύνσεων καθώς και των επαγγελματικών ομάδων που αποτυπώνονται στους Εμπορικούς Καταλόγους της Σμύρνης.

Τα παρεχόμενα δεδομένα αξιοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία μέσω της στατιστικής ανάλυσης, καθιστώντας τα συγκρίσιμα, αποσκοπώντας παράλληλα στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων αναφορικά με την εξέλιξη της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της Σμύρνης, στην οποία περιλαμβάνεται η συνεισφορά της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας την εξεταζόμενη περίοδο.

Τέλος, αξιοποιήθηκε η ευρύτερη ιστοριογραφία αναφορικά με τις πολιτικές και οικονομικές διεργασίες οι οποίες συντελέστηκαν στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και τους μηχανισμούς που υιοθετήθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία προκειμένου να ανταποκριθεί στις επιταγές του μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος της εποχής. Οι παραπάνω δημοσιεύσεις αντλήθηκαν ταυτόχρονα από

δημοσιευμένες πηγές στο διαδίκτυο αλλά και τις επιμέρους βιβλιοθήκες, αποτελούμενες από τον Οδηγό της Έκθεσης της Βουλής των Ελλήνων (2007), με τίτλο «Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15^{ος} – 21^{ος} αιώνας», το ακαδημαϊκό ηλεκτρονικό σύγγραμμα του Β. Πατρώνη (2015), με τίτλο «Ελληνική Οικονομική Ιστορία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18^{ος} – 20^{ος} αιώνας)», το σύγγραμμα του Α. Heywood (2013), με τίτλο «Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή» και σε μικρότερο βαθμό μια σειρά σχετικών βιβλίων.

Το ιστοριογραφικό υλικό το οποίο αφορά την περιοχή μελέτης, χωρίζεται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος αναφέρεται σε εποχή προγενέστερη από αυτή που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, αποσκοπώντας στην κατανόηση του ευρύτερου οικονομικού περιβάλλοντος εντός του οποίου ευδοκίμησε η επιχειρηματική δραστηριότητα των Ελλήνων της Σμύρνης και στην περίοδο προς το τέλος του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα, όταν έγιναν αντιληπτά τα αποτελέσματα χρόνιων πολιτικών και οικονομικών διεργασιών, αποτελώντας την κύρια υπό εξέταση περίοδο της παρούσας εργασίας.

Τα διαθέσιμα δημογραφικά δεδομένα ταξινομήθηκαν βάσει τριών ιεραρχικών χωρικών διοικητικών ενοτήτων σύμφωνα με τη δομή του ισχύοντος συστήματος διοίκησης και αναλύθηκαν ως προς την εθνοτική σύσταση και τη διαχρονική τους εξέλιξη την περίοδο κυρίως από τα μέσα του 19^{ου} μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα των καταγεγραμμένων εμπορικών διευθύνσεων, τα οποία ταξινομήθηκαν ως προς την εθνικότητα, τους επιμέρους τομείς παραγωγής, τους οικονομικούς κλάδους και τη διαχρονική τους εξέλιξη από το τέλος του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Πιο αναλυτικά, για την αρτιότερη προσέγγιση της περιοχής μελέτης, την οποία αποτέλεσε η περιοχή της Σμύρνης, χρησιμοποιήθηκαν τρία χωρικά διοικητικά επίπεδα, τα οποία υπήρξαν το αποτέλεσμα των Μεταρρυθμίσεων στις οποίες προέβη η Υψηλή Πύλη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Τα αναφερόμενα χωρικά διοικητικά επίπεδα διακρίνονταν στα βιλαέτια, τα σαντζάκια και τους καζάδες. Στην παρούσα μελέτη, δεν προσεγγίστηκε το χωρικό επίπεδο του καζά, το οποίο αποτελούσε την αντίστοιχη διοικητική διαίρεση των δήμων και αντ' αυτού γίνεται αναφορά σε μικρότερο χωρικό επίπεδο, αυτό της πόλης της Σμύρνης. Στη συνέχεια, και με βάση τα παραπάνω χωρικά επίπεδα, προσεγγίστηκε η δημογραφική εξέλιξη της περιοχής το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι

το 1922 αναφορικά με το βιλαέτι και το σαντζάκι της Σμύρνης, ενώ αντίστοιχη προσέγγιση συντελέστηκε για την πόλη της Σμύρνης, το διάστημα από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα μέχρι το 1920.

Επιπρόσθετα, για την προσέγγιση της κλαδικής εξέλιξης και την εν γένει ανάλυση της οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής μελέτης, αφού συγκεντρώθηκαν τα δεδομένα που αφορούν τον αριθμό των επιχειρήσεων την περίοδο από το 1888 έως και το 1910, έγινε προσπάθεια ομαδοποίησης των επαγγελματικών κατηγοριών της εποχής, βάσει της ταξινόμησης των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας που ακολουθεί σήμερα η Ελληνική Στατιστική Αρχή. Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα αφενός μεν πληρέστερης κατανόησης κι αφετέρου δε συγκριτικής αξιολόγησης της κλαδικής κατανομής της οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής μελέτης, με βάση την ισχύουσα στο παρόν κλαδική σύνθεση της οικονομικής δραστηριότητας.

Αξιοποιώντας τις προσφερόμενες μεθόδους στατιστικής επεξεργασίας και πιο συγκεκριμένα τις μεθόδους της περιγραφικής στατιστικής, συντελέστηκαν οι απαραίτητες συγκρίσεις προς εξαγωγή χρήσιμων για την παρούσα εργασία συμπερασμάτων. Οι συγκρίσεις αυτές, διακρίνονται σε δύο τμήματα. Το πρώτο αφορά τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής μελέτης και το δεύτερο, δεδομένα που σχετίζονται με την οικονομική δραστηριότητα της πόλης της Σμύρνης, κυρίως τη χρονική περίοδο του τέλους του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κοινό σημείο αναφοράς των παραπάνω συγκρίσεων αποτελεί το ελληνικό στοιχείο, όπου επιδιώκεται η σύνδεση της οικονομικής, παράλληλα με τη πληθυσμιακή πρωτοκαθεδρία της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης.

Αναφορικά με τις συγκρίσεις αξιολόγησης των δημογραφικών δεδομένων και προκειμένου να διασαφηνιστεί η εξέλιξη και η υπεροχή ή όχι του ελληνικού πληθυσμού στη περιοχή της Σμύρνης, προσεγγίστηκαν διαχρονικά οι επιμέρους χωρικές ενότητες, περιλαμβάνοντας παράλληλα τις κυριότερες εθνικές ομάδες οι οποίες συντέλεσαν στη διαμόρφωση του κοσμοπολίτικου περιβάλλοντος της περιοχής μελέτης, την εξεταζόμενη περίοδο. Πιο αναλυτικά, με τη συνεισφορά πινάκων και διαγραμμάτων, αποτυπώθηκε η δημογραφική εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας στο βιλαέτι, το σαντζάκι και την πόλη της Σμύρνης, διαχρονικά και συγκριτικά με την εξέλιξη των υπόλοιπων εθνικοτήτων. Επιπρόσθετα, αποσκοπώντας στην ανάδειξη της ύπαρξης ή όχι κάποιας μορφής χωρικής πόλωσης και συγκέντρωσης μεταξύ των τριών χωρικών ενοτήτων έγιναν συγκρίσεις μεταξύ των επιμέρους δημογραφικών δεδομένων των πέντε σαντζακίων του βιλαετίου της

Σμύρνης συγκριτικά με τα αντίστοιχα δεδομένα του βιλαετίου, αλλά και της πόλης συγκριτικά με το σαντζάκι της Σμύρνης.

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται συγκριτικά η εξέλιξη των μουσουλμανικών και ελληνικών βιομηχανικών και εμπορικών μονάδων την περίοδο 1800 έως 1919. Παράλληλα, αξιοποιώντας τα δεδομένα των εμπορικών διευθύνσεων αναφορικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης της Σμύρνης, αναλύεται μέσω συγκριτικής αξιολόγησης η εξέλιξη της οικονομικής δραστηριότητας της πόλης, αποσκοπώντας στην ανάδειξη των κυρίαρχων οικονομικών κλάδων αλλά και της ελληνικής συμμετοχής σε αυτούς, τη χρονική περίοδο από το 1888 έως το 1910. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται η κατά έτος συμμετοχή της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους βασικότερους κλάδους της οικονομίας της Σμύρνης, προκειμένου να αποτυπωθεί η διαχρονική της εξέλιξη, αφού έχει προηγηθεί, όπως αναφέρθηκε, η ταξινόμηση των επαγγελμάτων στους επιμέρους κλάδους βάσει της ταξινόμησης της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής.

Παράλληλα, για τη διερεύνηση της κλαδικής υπεροχής (εξειδίκευση) των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο του κάθε κλάδου αλλά και του βαθμού διαφοροποίησης αυτής διαχρονικά (στην εξεταζόμενη περίοδο), αξιοποιήθηκαν οι μέθοδοι της χωρικής κλαδικής ανάλυσης. Σε αυτό το είδος ανάλυσης γίνεται χρήση αρκετών μεθόδων αποσκοπώντας στην ποσοτική διερεύνηση της κλαδικής εξειδίκευσης και τον προσδιορισμό του ρόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων στην ανάπτυξη μιας χωρικής μονάδας. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τη χωρική κλαδική εξειδίκευση, μια βασική μέθοδος που χρησιμοποιείται αναφέρεται στη χρήση του Συντελεστή Συμμετοχής (Quotient Location-QL) (Florence, 1953· Isard, 1960·Mayer, Pleeter, 1975· Isserman, 1977· Παπαδασκαλόπουλος, 2000).

$$QLir = \frac{\frac{A_{ir}}{A_r}}{\frac{A_{in}}{A_n}}$$

όπου

A: η εξεταζόμενη μεταβλητή (π.χ. αριθμός επιχειρήσεων, απασχολούμενοι)

i: κλάδος

r: περιφέρεια (περιοχή)

n: χώρα

Εξειδίκευση υπάρχει όταν $QLr > 1$, δηλαδή όταν ο κλάδος συμμετέχει (ως προς τη μεταβλητή που χρησιμοποιείται) στην περιφέρεια με ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό με το οποίο συμμετέχει στο συνολικό μέγεθος της χώρας.

Η μέθοδος αυτή έχει προσαρμοστεί στις ανάγκες της παρούσας έρευνας, ως εξής:

όπου

A: ο αριθμός των επιχειρήσεων

i: ο κλάδος

r: οι ελληνικές επιχειρήσεις

n: το σύνολο των επιχειρήσεων

Δηλαδή:

A_{ir} : ο αριθμός των ελληνικών επιχειρήσεων στον κλάδο i.

A_r : ο συνολικός αριθμός των ελληνικών επιχειρήσεων (στο σύνολο των κλάδων)

A_{in} : ο αριθμός των επιχειρήσεων (γενικά) στον κλάδο i.

A_r : ο συνολικός αριθμός των επιχειρήσεων (στο σύνολο των κλάδων)

Έτσι, εξειδίκευση υπάρχει όταν $QLr > 1$, δηλαδή όταν οι ελληνικές επιχειρήσεις συμμετέχουν στον κλάδο i με ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό με το οποίο συμμετέχει ο συγκεκριμένος κλάδος στο συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων της Σμύρνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 16^ο ΕΩΣ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

1.1. Οι ανακατατάξεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο

Πριν την παρουσίαση και ανάλυση της οργάνωσης και εξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα επιχειρηθεί μια σύντομη αναφορά στο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον της εποχής, ώστε να αποτυπωθεί ευκρινέστερα η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε αυτό.

Όπως εύλογα παρατηρείται από τη μελέτη της σύγχρονης οικονομικής ιστορίας, η περίοδος που προηγήθηκε του 20^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται από πολλαπλές ανακατατάξεις, σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.

Οι εξελίξεις της εποχής οι οποίες λάμβαναν χώρα στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης ήδη από τον 16ο αιώνα, κατέστησαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό κυρίαρχο παγκοσμίως. Οι μη δυτικές κοινωνίες άρχισαν σταδιακά να υιοθετούν δυτικά στοιχεία και να οργανώνονται σύμφωνα με το πρότυπο της οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής δομής των δυτικών κοινωνιών σε τέτοιο βαθμό ώστε ο εκσυγχρονισμός να καταστεί συνώνυμος της δυτικοποίησης. Από τις αρχές του 15ου μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα, πρώτα η Πορτογαλία, μετά η Ισπανία και αργότερα η Βρετανία, η Γαλλία και η Ολλανδία, επιδόθηκαν στην ανακάλυψη του «Νέου Κόσμου». Η διαδικασία αυτή χαρακτηρίστηκε ως «εποχή των εξερευνήσεων», απορρέοντας από οικονομικά κυρίως κίνητρα, με στόχο την εξεύρεση απευθείας διαδρόμων προς την Ινδία και την Άπω Ανατολή για την προμήθεια μπαχαρικών και κατ' επέκταση τη δημιουργία εμπορικών αυτοκρατοριών για τη διακίνηση τσαγιού, ζαχαροκάλαμων, καπνού, πολύτιμων μετάλλων και σκλάβων. Κάποιοι ιστορικοί προκειμένου να ερμηνεύσουν το πρότυπο εξερευνήσεων και εποικισμού στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ανάπτυξης, υποστήριξαν ότι η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453, ανέκοψε το εμπόριο μπαχαρικών με την Ανατολή, οδηγώντας το εμπόριο της Δύσης στην αναζήτηση εναλλακτικού δρόμου για τις Ινδίες. Ωστόσο, η ανάδυση της Δύσης είχε σημαντικό αντίκτυπο στον πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τομέα της εποχής (Heywood, 2013: 74·Douglass, 2000: 228).

Στον πολιτικό τομέα, η ανάδυση της Δύσης συνδέθηκε με τη δημιουργία, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, κυρίαρχων κρατών. Με αφετηρία τον 18ο αιώνα, άρχισε να διαφαίνεται η μεταβολή των συστημάτων εξουσίας. Από τα απέραντα διοικητικά ή και οικονομικά κρατικά μορφώματα εντός των οποίων κατοικούσαν οι πολυεθνικές κοινωνίες, ξεκίνησε η διαδικασία διαμόρφωσης των πολιτικών ορίων των αντίστοιχων σύγχρονων «εθνικών κρατών». Η επιρροή αυτών των ανακατατάξεων ήταν τεράστια καθώς οδήγησε στο μετασχηματισμό της πολιτικής οργάνωσης της Ασίας και πολλών περιοχών της Ευρώπης. Η ανάπτυξη της κυρίαρχης ευρωπαϊκής πολιτείας, η οποία πρόβαλλε μετά τη λήξη του Τριακονταετούς πολέμου και την επικύρωση της Συνθήκης της Βεσφαλίας (1648), συνέβαλλε στη δημιουργία κοινωνικής και πολιτικής σταθερότητας στην Ευρώπη, ευνοώντας έτσι την οικονομική της ανάπτυξη και την τεχνολογική καινοτομία (Heywood, 2013: 74-75).

Στον κοινωνικοοικονομικό τομέα, η κατάλυση της φεουδαρχίας, συνδέθηκε με την αστική ανάπτυξη του 11ου -13ου αιώνα, η οποία υπήρξε απόρροια του ολοένα και μεγαλύτερου καταμερισμού της εργασίας και της συνεπαγόμενης δημιουργίας κοινωνικών τάξεων. Σταδιακά, η αστική τάξη κυριάρχησε στο πρότερο σύστημα της φεουδαρχίας, το οποίο μέχρι τότε δεν άφηνε περιθώρια δράσης στους εμπόρους και παραγωγούς των αστικών κέντρων. Ο εμπορικός καπιταλισμός, ο οποίος αντικατέστησε το φεουδαρχικό σύστημα, αποτέλεσε μοχλό για την ανάπτυξη της βιομηχανοποίησης, η οποία ξεκίνησε στα μέσα του 18ου αιώνα στη Βρετανία και εξαπλώθηκε τον 19ο στη Βόρεια Αμερική και στη συνέχεια σε ολόκληρη τη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη. Τα βιομηχανοποιημένα κράτη κατέστησαν πολύ πιο παραγωγικά, γεγονός το οποίο οδήγησε στη στρατιωτική τους ενίσχυση. Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη της αγροτικής και βιομηχανικής τεχνολογίας οδήγησε στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της διατροφής του πληθυσμού της Ευρώπης, επηρεάζοντας έτσι, με το πέρασμα του χρόνου, σημαντικά το μέγεθος του παγκόσμιου πληθυσμού (Heywood, 2013: 74-5·Jacques, 1993: 137, 365).

1.1.1. Επίδραση των πολιτικών εξελίξεων στην εμπορική ανάπτυξη της Ανατολικής Μεσογείου

Προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι αναπτυσσόμενες διεθνείς οικονομικές σχέσεις της εποχής κρίθηκε σημαντική η αναφορά στα διεθνή γεγονότα τα οποία σκιαγραφούν τη διεθνή οικονομική και πολιτική συγκυρία. Τη χρονική περίοδο 1770-1830, τα ειρηνικά διαστήματα στη περιοχή της Μεσόγειου ήταν πολύ περιορισμένα και οι αλλαγές ραγδαίες και ριζικές. Η ευρωπαϊκή και μεσογειακή «αταξία» με τις σημαντικές ανακατατάξεις στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων, επέφεραν άμεσες και εμφανείς επιπτώσεις στις εμπορικές σχέσεις των συναλλασσόμενων μερών. Αυτή η αταξία παρουσιάστηκε μέσω της έξαρσης της πειρατείας και του λαθρεμπορίου, την ανατροπή των εμπορικών ισορροπιών, τη μεταβολή των δεδομένων λειτουργίας της αγοράς και τη μεγάλη διακύμανση των τιμών και της παραγωγής (Πατρώνης, 2015: 25).

Σε αυτό το πλαίσιο, μια σειρά ευνοϊκών περιστάσεων συνέβαλλαν στην εμπορική ανάπτυξη της ευρωπαϊκής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην προσέλκυση του ευρωπαϊκού εμπορίου προς αυτή την περιοχή. Αρχικά, η κατάκτηση των Βαλκανίων από τους Οθωμανούς χάρισε πολιτική ενότητα στην αυτοκρατορία. Οι πόλεμοι με την Αυστρία και τη Βενετία δεν ήταν τόσο συχνοί όσο στο παρελθόν. Η σχεδόν μονοπωλιακή εκμετάλλευση του ανατολικομεσογειακού εμπορίου από τους Βενετούς διασπάστηκε από τον ανταγωνισμό κι άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων (Γάλλων, Άγγλων, Ολλανδών), ο οποίος εντάθηκε κατά τον 18ο αιώνα (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006: 35).

Γενικότερα, η αλλαγή της οικονομικής συγκυρίας και η επικράτηση των εμπορευματικών σχέσεων συνέβαλλαν στην όξυνση των αντιφάσεων στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Καθώς οι νέες παραγωγικές σχέσεις αντιτίθεντο στην παραδοσιακή – φεουδαρχικού τύπου – δομή της αυτοκρατορίας δημιουργήθηκε μια νέα κοινωνική δυναμική η οποία ασφυκτιούσε στο πλαίσιο των πρότερων οθωμανικών δομών.

1.1.2. Η γαλλική επικράτηση στο εμπόριο της Μεσογείου

Ο συνεχής αγγλογαλλικός ανταγωνισμός για την κυριαρχία στον χώρο του διεθνούς εμπορίου άνοιξε καινούργιες προοπτικές για την ανάπτυξη του εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Η απώλεια των γαλλικών αποικιών στις Ινδίες και στη Βόρεια Αμερική, υποχρέωσε τη Γαλλία να στρέψει το ενδιαφέρον της στην Ανατολή, η οποία στο εξής παρουσίαζε ζωτικό ενδιαφέρον γι' αυτήν, παράλληλα με τη διατήρηση της υπεροχής του γαλλικού εμπορίου. Η Ανατολή διαφαινόταν ως μια νέα αποικία για τη Γαλλία, ικανή ν' αντικαταστήσει τις απειλούμενες ή τις χαμένες παραδοσιακές αποικίες της. Έτσι, η Γαλλία κατέλαβε τη θέση της Βενετίας στη Μεσόγειο, η οποία ήταν ήδη σε παρακμή. Άλλωστε, η παρακμή της ίδιας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 18ο αιώνα, συντέλεσε στην πολιτική και οικονομική διείσδυση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, επιτρέποντάς τους να αποσπούν, μέσω των παραχωρούμενων από την Υψηλή Πύλη διομολογήσεων, όλο και περισσότερα προνόμια, ευνοώντας έτσι το εμπόριό τους (Πατρώνης, 2015: 17·Μπουνάτσου- Ρογκάκου,1994).

Μέχρι το 1770, οι Γάλλοι, με επίκεντρο το λιμάνι της Μασσαλίας, ήταν οι κυρίαρχοι στο εμπόριο της Μεσογείου. Την ίδια εποχή και με δεδομένη την παρακμή της Βενετίας, εντάθηκε ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων για τον έλεγχο του εμπορίου της «ασθενούς» Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τους Αυστριακούς και τους Ρώσους να επικρατούν στην ξηρά και τους Άγγλους και Γάλλους να μάχονται για τον έλεγχο των θαλάσσιων οδών. Οι διαρκείς συγκρούσεις και οι πόλεμοι μεταξύ Άγγλων και Γάλλων από την εποχή της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας (1775- 1783) μέχρι τους πολέμους της Γαλλικής Επανάστασης (1792-1802) και του Ναπολέοντα (1803-1815), σε συνδυασμό με την εξάπλωση των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων στην Ανατολή, είχαν σημαντική επίδραση κατά τη διεξαγωγή τόσο του νόμιμου (έννομου), όσο και του παράνομου (πειρατικού) θαλάσσιου εμπορίου (Πατρώνης, 2015: 27).

1.1.3. Η επίδραση των ρωσοτουρκικών πολέμων στο εμπόριο της Μεσογείου

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, για πρώτη φορά, οι Ρώσοι εμφάνισαν ενεργή πολιτική στα Βαλκάνια. Μετά το τέλος των ρωσοτουρκικών πολέμων και την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και του Ιασίου (1792), επιτεύχθηκε η επέκταση της Ρωσίας στα βόρεια και ανατολικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Η παραπάνω εξέλιξη υπήρξε καθοριστική για τη συνέχεια καθώς με αυτό τον τρόπο το εμπόριο της Δύσης απέκτησε πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα, η οποία μέχρι τότε ελέγχονταν από τους Οθωμανούς. Με τις παραπάνω συνθήκες έκλεισαν οι κατά σειρά πόλεμοι των Οθωμανών με τους Αυστριακούς και τους Ρώσους, εφοδιάζοντας τους τελευταίους με προνόμια ελεύθερης ναυσιπλοΐας παραχωρημένα από τους Οθωμανούς, μέσω των οποίων εμπορεύονταν οι υπόλοιποι δυτικοευρωπαίοι μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα. Ουσιαστικά, η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, επέτρεψε στα ρωσικά πλοία ή στα πλοία υπό την προστασία της ρωσικής σημαίας να περνούν από τα Στενά, θέτοντας τέλος στο καθεστώς της Μαύρης Θάλασσας ως θάλασσας κλειστής, προορισμένης αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση των οθωμανικών αναγκών, ενώ ταυτόχρονα συνδέθηκε με την επιδίωξη της προώθησης των συμφερόντων τους και της συμμετοχής τους, με ίσους όρους με τους λοιπούς Ευρωπαίους, στο μεσογειακό εμπόριο. Στην πραγματικότητα, με τη συνθήκη αυτή η Ρωσία παρέμβαινε ως βασικός παράγοντας στον αποικιακό ανταγωνισμό για το εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και αποκτούσε το δικαίωμα να παρεμβαίνει επίσης στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Πατρώνης, 2015:25, 17-18).

Η ανάπτυξη του διά ξηράς εμπορίου με την Αυστρία, έδωσε ιδιαίτερη σημασία στον χώρο των Βαλκανίων από όπου διερχόταν το εμπόριο αυτό. Νέες πόλεις-λιμάνια δημιουργήθηκαν σχεδόν εκ του μηδενός σε όλη τη μακρά ακτογραμμή της Μαύρης Θάλασσας και απέραντες εκτάσεις στέπας καλλιεργήθηκαν με σιτηρά. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα οι πεδιάδες της “Νέας Ρωσίας”, του Δούναβη και της Ρουμανίας μεταμορφώθηκαν στο σιτοβολώνα της Δυτικής Ευρώπης, ενώ η κίνηση του θαλάσσιου εμπορίου προς δυσμάς έφτασε σε πρωτόγνωρα επίπεδα. Τις εξαγωγές σιτηρών από τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας ανταγωνίζονταν, από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, οι βορειοαμερικανοί παραγωγοί. Η διοχέτευση όμως σιτηρών από τις ΗΠΑ προς τη Δυτική Ευρώπη δεν ξεπέρασε τις αντίστοιχες εξαγωγές από τη Ρωσία και τη Ρουμανία, παρά μόνο στις αρχές του 20ού αιώνα. Μεγάλο τμήμα της διακίνησης του εμπορίου αυτού

πέρασε σε ελληνικά χέρια, ενώ δεκάδες χιλιάδες Έλληνες εγκαταστάθηκαν στις νέες και δυναμικές πόλεις-λιμάνια της Ρωσίας και της Ρουμανίας (Πατρώνης, 2015: 18·Χασιώτης κ.ά., 2006: 53).

1.1.4. Η επικράτηση της Αγγλίας στο εμπόριο της Μεσογείου

Ενώ διαρκούσε ο δεύτερος ρωσοτουρκικός πόλεμος άρχισε η Γαλλική Επανάσταση (1789), με την οποία ανατράπηκε η υπάρχουσα πολιτική και οικονομική συγκυρία στη Μεσόγειο και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας νέας. Τη στιγμή που η Ρωσία πρόβαλλε ως μεσογειακή δύναμη, η γαλλική εμπορική υπεροχή υποχωρούσε οριστικά, για να τη διαδεχθεί η αγγλική, ενώ άρχιζε, λίγο αργότερα, μια περίοδος συνεχών πολέμων είκοσι περίπου χρόνων, στους οποίους επρόκειτο να εμπλακούν όλες σχεδόν οι ευρωπαϊκές χώρες. Η Μεσόγειος ήταν, την περίοδο αυτή, κεντρικό σημείο συγκρούσεων και στρατηγικών ανακατατάξεων, αφού το εμπόριο της ευρύτερης της περιοχής εξακολουθούσε να συνιστά κύριο παράγοντα των διεθνών οικονομικών σχέσεων (Πατρώνης, 2015: 25).

Ο ναπολεόντειος αποκλεισμός και ο αγγλικός ανταποκλεισμός έγιναν αφορμή για εκτεταμένη εμπορική κερδοσκοπία και άνοδο των τιμών, που στάθηκαν εξαιρετικά κερδοφόρες για τους παραγωγούς της Ανατολής και τους Έλληνες εμπόρους. Τα σιτηρά τα οποία μεταφέρονταν στα λιμάνια της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας, καθώς και στη Μάλτα, σπάζοντας τους ναυτικούς αποκλεισμούς, αποτέλεσαν τότε την πιο επικερδή επιχείρηση. Κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων δημιουργήθηκαν τα πρώτα σημαντικά κέρδη στην εμπορική ναυτιλία των Ελλήνων και σ' αυτά ακριβώς τα χρόνια δημιουργήθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της. Είναι προφανές ότι με το εμπορικό ναυτικό, κυρίως στις δεκαετίες από τον 18ο στον 19ο αιώνα, δημιουργήθηκε ένας σταθερός πόλος οικονομικής δράσης των Ελλήνων που άφηνε πίσω του με σοβαρή καθυστέρηση τους άλλους εξω-αγροτικούς πόλους, που θα μπορούσαν να συνθέσουν έναν δυναμικό οικονομικό χώρο (Πατρώνης, 2015:27· Χαρλαύτη, 1993).

Παράλληλα, μετά τη μάχη του Αμπουκίρ, η Γαλλία έχασε και τις τελευταίες της ελπίδες για τη συνέχιση του εμπορίου της με την Ανατολή. Η επικράτηση, όμως, της Αγγλίας στη Μεσόγειο δεν απέφερε τα ανάλογα εμπορικά οφέλη, καθώς οι εμπορικές της

σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέμεναν ασήμαντες. Στις παραμονές του ναπολεόντειου ηπειρωτικού αποκλεισμού, η Αγγλία είχε χάσει τις περισσότερες αγορές της στη νότια Ευρώπη. Σύντομα όμως οι νέες εξελίξεις αντέστρεψαν την εικόνα του αγγλικού εμπορίου. Το 1808 όλα σχεδόν τα λιμάνια της Βόρειας Ευρώπης ήταν κλειστά για το αγγλικό εμπόριο, γεγονός που συνέπεσε επίσης με την απώλεια της αγοράς της Βόρειας Αμερικής, όταν άρχισε να ισχύει το 1807 ο αμερικανικός απαγορευτικός νόμος για τη χρήση των λιμανιών από ξένα πλοία (εμπάργκο). Έτσι, η νότια Αμερική και η Μεσόγειος αποτέλεσαν τους νέους εμπορικούς στόχους της. Η εξάπλωση της στη Μεσόγειο βασίστηκε σε δυο ευνοϊκούς όρους. Από τη μια πλευρά, η ανατολική Μεσόγειος ήταν το ασθενέστερο σημείο του ηπειρωτικού αποκλεισμού, γιατί η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Αυστρία δεν έπαιρναν κανένα μέτρο για να παρεμποδίσουν το αγγλικό εμπόριο και από την άλλη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχοντας στερηθεί τους παραδοσιακούς προμηθευτές βιομηχανικών προϊόντων, τη Γαλλία δηλαδή και τη Γερμανία, άνοιξε την αγορά της στα αγγλικά προϊόντα σε μια εποχή που και οι πρώτες ύλες της Ανατολής, ειδικά το βαμβάκι, ήταν απαραίτητες για την αγγλική βιομηχανία. Ως αποτέλεσμα, η Μάλτα, η οποία ήδη αποτελούσε βάση του αγγλικού εμπορίου, αναδείχθηκε σε εμπορικό διαμετακομιστικό κέντρο μεταξύ Ανατολής και Δύσης (Πατρώνης, 2015: 27).

1.2. Η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον

Ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα έτεινε προς την ολοκλήρωση, διαθέτοντας μια παγκόσμια αγορά αγαθών βασισμένη στους διεθνείς κανόνες προσφοράς και ζήτησης. Η αύξηση του πληθυσμού στα αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα, η ανάπτυξη του κλάδου της υφαντουργίας στη κεντρική και δυτική Ευρώπη και η συνακόλουθη αυξανόμενη ζήτηση των βαλκανικών γεωργικών πρώτων υλών, συντέλεσαν σε συνεχή άνοδο των τιμών των εξαγωγίμων προϊόντων. Όσο περισσότερο προχωρούσε ο βαθμός εκβιομηχάνισης της δυτικής Ευρώπης, τόσο πιο πολύ αυξανόταν η ανάγκη εξεύρεσης πρώτων υλών αλλά και αγορών προς διοχέτευση των βιομηχανικών της προϊόντων. Μάλιστα, ορισμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες προέβησαν σε εισαγωγή τροφίμων, καθώς ο πληθυσμός τους αυξανόταν ενώ οι καλλιεργούμενες εκτάσεις τους μειώνονταν (Πατρώνης, 2015: 17).

Το αναπτυσσόμενο οικονομικό κύκλωμα το οποίο δημιουργήθηκε από τις δραστηριότητες που σχετίζονταν με τη μόδα, αποτέλεσε κινητήρια δύναμη του εμπορίου ήδη από τον 18ο αιώνα. Εμπορεύματα από την Ανατολή μεταφέρονταν στην Κεντρική Ευρώπη ή σε λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου, καθώς και στο Άμστερνταμ, αποτελούμενα από πρώτες ύλες κυρίως για την αναπτυσσόμενη βιομηχανία των δυτικοευρωπαϊκών κρατών – ιδιαίτερα την υφαντουργία και γενικότερα τις μονάδες κατασκευής ενδυμάτων, δερμάτινων και άλλων. Οι αλλαγές στις συνήθειες και προτεραιότητες της αστικής τάξης, η οποία αναζητούσε και επέβαλλε το δικό της ρυθμό ζωής, συντέλεσαν στην ανάπτυξη του καλλιεργημένου γούστου. Η βελτίωση των συνθηκών οργάνωσης των πόλεων αλλά και των οικιών (π.χ. των συνθηκών θέρμανσης), οδήγησαν στην προτίμηση νέων τύπων υφασμάτων για την ενδυμασία και την επίπλωση. Το βαμβάκι της Ανατολής κατέστη περιζήτητο, μαζί με τις βαφικές ύλες, το λάδι για τη σαπυνοποιία, καθώς και άλλα προϊόντα για την επεξεργασία δερμάτων, κ.λπ. (Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering & Αμπατζή, 2006: 39).

Η ζήτηση πρώτων υλών και τροφίμων από την Ευρώπη συνέβαλλε στην διάδοση των μονοκαλλιεργειών στην περιοχή των Βαλκανίων, στην εντατικοποίηση της παραγωγής εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων και στη συστηματική εκμετάλλευση του αγροτικού κόσμου. Η εξωγενής εμπορική ακμή της Βαλκανικής χερσονήσου κατά τον 18ο αιώνα βασιζόταν στις οικονομικές σχέσεις Ανατολής και Δύσης.

1.2.1. Η διαμόρφωση των οικονομικών σχέσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης

Καθώς η οργάνωση της διεθνούς οικονομικής ζωής άρχισε ολοένα και περισσότερο να εντάσσεται στη δυναμική της παγκόσμιας οικονομίας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά το 1750 συμμετείχε όλο και περισσότερο στην παραπάνω τάση. Οι βάσεις των εμπορικών σχέσεων μεταξύ της δυτικής Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τέθηκαν στις αρχές του 17ου αιώνα, διευρυνόμενες κατά τον 18ο αιώνα, όταν η δυτική Ευρώπη εισήγαγε από την αυτοκρατορία μάλλινα νήματα, μετάξι και βαμβάκι για την υφαντουργία της αλλά και τρόφιμα όπως δημητριακά, σιτάρι και ελαιόλαδο και παράλληλα εξήγε σε αυτήν βιομηχανικά προϊόντα, είδη πολυτελείας και αποικιακά είδη. Η διείσδυση των ευρωπαϊκών οικονομιών στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, σε συνδυασμό με την απουσία εμπορικής πολιτικής από την πλευρά της

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδήγησαν στην κυριαρχία των Ευρωπαίων στο εξωτερικό της εμπόριο. Η διείσδυση αυτή εντάθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν η ζήτηση για τρόφιμα καθώς και για νέες αγορές για τα ευρωπαϊκά προϊόντα αυξήθηκε σημαντικά. Σταδιακά, η Ανατολική Μεσόγειος κατέστη πεδίο έντονου οικονομικού ανταγωνισμού μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, διεκδικώντας τον έλεγχο του εξωτερικού εμπορίου της αυτοκρατορίας (Πατρώνης, 2015: 17).

Τον 18^ο αιώνα παρατηρήθηκε, πράγματι, στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, μια προοδευτική αύξηση της παραγωγής εμπορεύσιμων αγροτικών προϊόντων, κυρίως δημητριακών, η οποία συνέπεσε με την αυξημένη ζήτηση αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών από τη Δυτική Ευρώπη. Αντίθετα, τον 16^ο και 17^ο αιώνα, η επέκταση του ευρωπαϊκού εμπορίου στον Ατλαντικό και στον Ινδικό Ωκεανό και ο πλούτος που απέφερε στις χώρες της ευρωπαϊκής Δύσης, επισκίασε το εμπόριο της Μεσογείου. Ο 18^{ος} αιώνας, όμως, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο «χρυσός αιώνας» του μεσογειακού εμπορίου. Από το τελευταίο τρίτο του, η Μεσόγειος ευνοήθηκε από το άνοιγμα του εμπορίου της Μαύρης Θάλασσας και ιδιαίτερα από τις ραγδαία αναπτυσσόμενες εξαγωγές σιτηρών από τη Ρωσία. Και οι δυο παράγοντες συνέτειναν στο να φέρουν τις αγορές της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας στο προσκήνιο του ευρωπαϊκού διεθνούς θαλάσσιου εμπορίου (Πατρώνης, 2015: 27).

1.2.2. Η επίδραση της ανόδου του Μεσογειακού εμπορίου στην εμπορική ανάπτυξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Γενικότερα ο 18^{ος} αιώνας εγκαινίασε μια περίοδο οικονομικής άνθησης και σταδιακής στροφής του εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τις χώρες της Δύσης. Οι ευρωπαϊκές οικονομίες εξελίχθηκαν και οι ανάγκες τους για είδη διατροφής και για πρώτες ύλες αυξήθηκαν κατακόρυφα. Στο πλαίσιο της εκβιομηχάνισης των επιμέρους ευρωπαϊκών περιοχών, ιδιαίτερα η ζήτηση για πρώτες ύλες έγινε επιτακτική, δημιουργώντας μια αγορά που εκτεινόταν από την Αλεξάνδρεια μέχρι τις παραδουνάβιες περιοχές. Κατ' αυτήν την έννοια, η Ανατολή και οι αγορές της εντάχθηκαν στη σφαίρα οικονομικών συναλλαγών της Αψβουργικής Μοναρχίας, της Γαλλίας, των ιταλικών πόλεων, της Ισπανίας, όπως επίσης των γερμανικών κρατιδίων και της Μεγάλης Βρετανίας. Σε εμπόλεμες περιόδους η έλλειψη ειδών διατροφής ενίσχυε τη ζήτησή τους

και οι ανάγκες εισαγωγής τους από την Ανατολική Μεσόγειο αυξάνονταν σημαντικά (Πατρώνης, 2015: 26).

Κατ' αυτόν τον τρόπο η Ανατολική Μεσόγειος, η οποία μετά τις μεγάλες ανακαλύψεις είχε αρχίσει να χάνει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο για την ευρωπαϊκή οικονομία, επανήλθε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των μεγάλων αντίπαλων δυνάμεων, πολύ πριν από το εγχείρημα της διάνοιξης του ισθμού του Σουέζ. Άλλωστε, η διάνοιξη του ισθμού του Σουέζ, η οποία αποσκοπούσε στην ένωση της Ερυθράς με τη Μεσόγειο Θάλασσα καθιστώντας τις εμπορικές οδούς για το ινδικό και το περσικό εμπόριο, έχουν σημεία εκκίνησης το 18ο αιώνα. Το γενικό ενδιαφέρον της Ευρώπης για την Ανατολική Μεσόγειο διαφάνηκε καθαρά από τον εντεινόμενο ανταγωνισμό μεταξύ της Γαλλίας και της Αγγλίας για την υπεροχή τους στην Ερυθρά και τη Μεσόγειο Θάλασσα και την κυριαρχία στο δρόμο των Ινδιών, τη ρωσική προώθηση προς τη Μαύρη Θάλασσα και το Αιγαίο και τις προσπάθειες όλων των ευρωπαϊκών εμπορικών δυνάμεων για την επίτευξη ελεύθερης ναυσιπλοΐας στη Μαύρη Θάλασσα (Πατρώνης, 2015: 17-18).

Το διεθνές εμπόριο στα τέλη του 19ου αιώνα είχε σε τόσο μεγάλο βαθμό επεκταθεί προσεγγίζοντας τα επίπεδα αυτών του τέλους του 20ου. Η εποχή αυτή χαρακτηριζόταν από αυξημένες διασυνοριακές μεταναστευτικές ροές, οι οποίες κλιμακώθηκαν την περίοδο 1870-1910. Οι σχετικά ταχείες ροές αγαθών, κεφαλαίου και ανθρώπων ευνοήθηκαν από τις τεχνολογικές καινοτομίες στον τομέα των μεταφορών και επικοινωνιών, ιδιαίτερα με την εφεύρεση των ατμοκίνητων πλοίων, την εξάπλωση του σιδηρόδρομου και την εφεύρεση και εμπορική εφαρμογή του τηλέγραφου. Όλα αυτά κατέστησαν τον 19ο αιώνα την πρώτη πραγματικά παγκόσμια εποχή (Heywood, 2013, 75: 77).

Την ταχεία αυτή αναπτυξιακή πορεία διαδέχθηκε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος ο οποίος έχει περιγραφεί ως ο πιο σημαντικός πόλεμος στην παγκόσμια ιστορία. Εξαιτίας του κυριολεκτικά παγκόσμιου χαρακτήρα των πολεμικών επιχειρήσεων οι οποίες εξαπλώθηκαν από την Ευρώπη στη Μέση Ανατολή, ως αποτέλεσμα της ανάμειξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η έκβαση του είχε σημαντική επίδραση στις εξελίξεις της μεταγενέστερης περιόδου. Έτσι, η «χρυσή εποχή του ελεύθερου εμπορίου» έφθασε στο τέλος της, οδηγώντας στην επιστροφή του οικονομικού εθνικισμού, αναστρέφοντας ταυτόχρονα τη μεταναστευτική ροή της προηγούμενης περιόδου (Heywood, 2013: 74, 78).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 16ο ΕΩΣ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

2.1. Από την ανάδυση στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η παρουσίαση των βασικών σημείων της Οθωμανικής οικονομικής ιστορίας κρίθηκε απαραίτητη για την κατανόηση των λόγων ανάπτυξης και κατάρρευσης του μικρασιατικού ελληνισμού, όντας σε άμεση συνάρτηση με τα ερωτήματα και τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ιδρύθηκε στα τέλη του 13ου αιώνα, το 1299, μετά την κατάρρευση της αυτοκρατορίας των Σελτζούκων Τούρκων. Η οθωμανική ιστορία, από την ίδρυση της αυτοκρατορίας μέχρι και την κατάρρευσή της, θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο περιόδους. Η πρώτη αναφέρεται στην περίοδο από το 1300 έως το 1600 αποτελώντας την κλασική εποχή, με κύρια χαρακτηριστικά τη γέννηση, επέκταση και τελικά την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι Οθωμανοί διείσδυσαν στην Ευρώπη και με την κατάκτηση των Βαλκανίων, μεταμορφώθηκε σε μια διηπειρωτική αυτοκρατορία (Χάρτης 2.1). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι στρατιωτικές ενέργειες των Οθωμανών ήταν άμεσα συνυφασμένες με οικονομικά κίνητρα, με το μεγαλύτερο να απαντάται στον έλεγχο των εμπορικών διαδρομών. Ως εκ τούτου, κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο στο διεθνές εμπόριο της εποχής. Με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη και διαθέτοντας τον έλεγχο των περιοχών γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου, βρισκόταν στο επίκεντρο των αλληλεπιδράσεων μεταξύ του Ανατολικού και του Δυτικού Κόσμου επί έξι αιώνες. Όμως η ανάδυση των γαλλικών και βρετανικών δυνάμεων στην περιοχή της Μεσογείου (1580-1590), σήμαναν την έναρξη της εποχής συρρίκνωσης της πρότερης περιοχής ελέγχου της αυτοκρατορίας (Kia, 2008: 17-38·Inalcik, 1994).

Χάρτης 2.1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 17ο αιώνα

Πηγή: Nüssli 2002. Ανακτήθηκε 7 Απριλίου 2020 από www.euratlas.com.

Χάρτης 2.1: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 17ο αιώνα (συνέχεια)

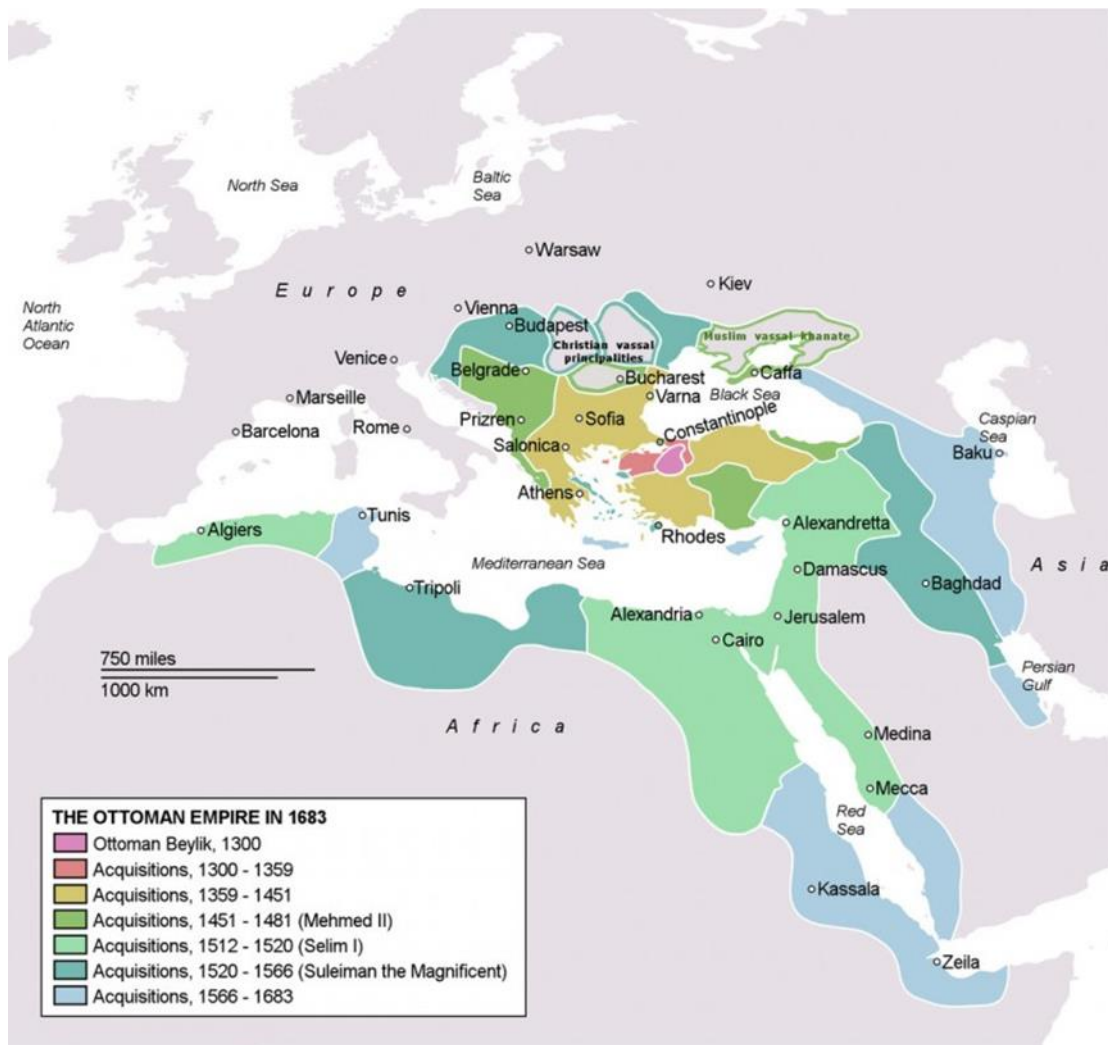

Πηγή: Nüssli 2002. Ανακτήθηκε 7 Απριλίου 2020 από www.euratlas.com.

Ειδικότερα, η δεύτερη περίοδος, που χρονολογείται από το 1600 έως το 1900, αποτελώντας τη μετακλασική – σύγχρονη εποχή, χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή συρρίκνωση και τελικά την παρακμή της πάλαι ποτέ κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ωστόσο συντελέστηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στην οικονομία (Inalcik, 1994).

Μετά τον 16ο αιώνα, η αυτοκρατορία εντάχθηκε σ' ένα σύστημα διεθνών σχέσεων, όπου δοκιμάστηκε η ικανότητα προσαρμογής της στο μεταβαλλόμενο παγκόσμιο και ευρωπαϊκό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, ο 17ος αιώνας αποτέλεσε μια μεταβατική περίοδο. Εκείνη την εποχή, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου, αφού κατείχε εκτεταμένα τμήματα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, του Καύκασου και της Βόρειας Αφρικής, καθώς επίσης ένα μεγάλο μέρος της Δυτικής Ασίας (Χάρτης 2.2). Όμως, η μετατόπιση του οικονομικού ενδιαφέροντος στην περιοχή του Ατλαντικού, με την αναδυόμενη οικονομία των ΗΠΑ και τον αυξανόμενο ανταγωνισμό της Ευρώπης, πυροδότησαν δραματικές αλλαγές διαλύοντας το χρηματοπιστωτικό σύστημα της αυτοκρατορίας. Παρότι κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, η σημασία του εξαγωγικού εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την παγκόσμια οικονομία μειώθηκε, το διάστημα 1750- 1850, ο όγκος του αυξήθηκε σημαντικά. Το διεθνές εμπόριο αυξήθηκε στα μέγιστα επίπεδα που μέχρι τότε είχε σημειωθεί στην οθωμανική ιστορία (Ιωαννίδου, 2018: 13·Inalcik, 1994: 4).

Χάρτης 2.2: Η Οθωμανική αυτοκρατορία στο απόγειο της εδαφικής της επέκτασης, 1683

Πηγή: Ανακτήθηκε 5 Απριλίου 2020 από www.wikiwand.com.

Η πορεία της οθωμανικής οικονομίας καθορίστηκε σε σημαντικό βαθμό από την εξέλιξη και τις ανάγκες της ευρωπαϊκής οικονομίας. Ήδη, από τον 17ο και 18ο αιώνα, η θέση της Αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και η ειδική σχέση της με τη Δύση καθοριζόταν από την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής και τις ανταλλαγές με τη Δύση, την τάση προς τις εξαγωγικές καλλιέργειες και την εγκατάλειψη της ενδοχώρας για χάρη των παράκτιων περιοχών, τη σταδιακή εξαγωγή πρώτων υλών και την εισαγωγή βιομηχανικών ευρωπαϊκών προϊόντων. Ως εκ τούτου, η οθωμανική και ευρωπαϊκή οικονομία συνδέθηκαν σε πρωτόγνωρο βαθμό. Βέβαια, σε όρους οικονομικής σημασίας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε μετατοπιστεί από την πρώτη στη δεύτερη

θέση. Η οικονομική πτώση που συνόδευσε την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οφειλόταν στο κόστος των αποτυχημένων πολέμων, στον παρατεταμένο πληθωρισμό τριών περίπου αιώνων, στην απουσία τεχνολογικής προόδου στη γεωργία, στις μεταφορές και τη βιοτεχνία, στην αλλαγή των διεθνών εμπορικών διαδρομών, στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο και στην εξάρτηση της οθωμανικής οικονομίας από τις δυτικές δυνάμεις. Η έλλειψη μεθόδευσης στην οικονομική πολιτική των μεταρρυθμιστών οδήγησε την κυβέρνηση σε πτώχευση (Βερεμής & Κωστής, 1984: 30· Inalcik, 1994: 4).

Ο 19ος αιώνας επέφερε περαιτέρω καινοτομίες στην τεχνολογία των μεταφορών, προκαλώντας συνακόλουθη μεταβολή στο χώρο αλλά και την πληθυσμιακή της πυκνότητα (Χάρτης 2.3). Μερικά από τα χαρακτηριστικά του ευρωκεντρικού διεθνούς οικονομικού συστήματος, το οποίο έφτασε στο απόγειο της δύναμης του κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αποτέλεσαν η μεγάλη εξάπλωση του εμπορίου της Δύσης, η αύξηση του ευρωπαϊκού πληθυσμού, η ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων και κεφαλαίων, η επέκταση των συγκοινωνιακών μέσων (ατμόπλοια, σιδηρόδρομοι), των δυτικών πιστοδοτικών οργανισμών και μέσων εκβιομηχάνισης (εξαγωγή μηχανών και μηχανημάτων) καθώς και η εξειδίκευση της παραγωγής (Βερεμής & Κωστής, 1984: 39).

Χάρτης 2.3: Η Οθωμανική αυτοκρατορία, 1900

Πηγή: Inalcik, 1994.

Με λίγα λόγια, η μετακλασική περίοδος της οθωμανικής ιστορίας χαρακτηρίζεται από το πνεύμα του οθωμανικού «φιλελευθερισμού» στον πολιτισμικό και οικονομικό τομέα, σηματοδοτώντας την αυξανόμενη εξάρτηση των Οθωμανών από τη Δύση κατόπιν της υιοθέτησης ριζοσπαστικών εξευρωπαϊσμένων μεταρρυθμίσεων (Inalcik, 1994: 1- 6).

2.1.1. Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων

Για την καλύτερη ανταπόκριση από την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις εντεινόμενες εξελίξεις της εποχής, συντελέστηκαν ραγδαίες αλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Φιλελεύθερες πολιτικές υιοθετήθηκαν όχι μόνο στο διοικητικό αλλά και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, καθώς και στην οικονομία της αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα, ριζικές αλλαγές προέκυψαν στη στάση των Οθωμανών απέναντι στην Ευρώπη και τον πολιτισμό της. Για πρώτη φορά, αναγνώρισαν την «ευρωπαϊκή ανωτερότητα» και άρχισαν να υιοθετούν όλο και περισσότερο δυτικά πρότυπα, οδηγώντας σε μια ολοένα και αυξανόμενη εξάρτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις δυνάμεις της Δύσης. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ανάδυση της Ευρώπης ως ηγεμονικής δύναμης μετέβαλε τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το καθεστώς της κυριαρχίας σε αυτό της αυξανόμενης εξάρτησης, ενώ παράλληλα οδήγησε σε μια δίχως προηγούμενο εμπορική εξάπλωση στην οθωμανική επικράτεια. Η παραπάνω διαδικασία ευνοήθηκε από την ταυτόχρονη υιοθέτηση από την πλευρά των Οθωμανών μιας πολιτικής αυξανόμενων εισαγωγών ευρωπαϊκών προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα δρομολόγησαν τη σταδιακή παραχώρηση προνομίων σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη μέσω συναπτόμενων συνθηκών (Inalcik, 1994: 1).

Από τα μέσα του 18ου αιώνα κατέστη φανερή η αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην αντιμετώπιση των δυτικών δυνάμεων στα πεδία των μαχών. Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, υπέστη σοβαρές στρατιωτικές ήττες, με αφετηρία τους Ρωσοτουρκικούς πολέμους (1710-11, 1738-39, 1768—74 και 1788-92), γεγονός που ενίσχυσε τη διαδικασία μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονισμών, γνωστή ως περίοδος Τανζιμάτ (1839- 1856). Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε από την Υψηλή Πύλη σε μια προσπάθεια διαφυγής από την κρίση, επιχειρώντας αρχικά στρατιωτικές αλλαγές, οι οποίες στη συνέχεια οδήγησαν σε μεταρρυθμίσεις στην ευρύτερη διοικητική οργάνωση. Έτσι, οι Οθωμανοί, παρά τις προσπάθειες για αποκλειστική υιοθέτηση της πολεμικής τεχνολογίας των αντιπάλων τους, αποκλείοντας την ιδεολογική και οικονομική τους

επιρροή, οδηγήθηκαν σταδιακά στην παράδοση τους στη δυτική οικονομική επιβολή (Καρακούση, 2017: 12-13· Βερεμής & Κωστής, 1984: 25-6· Παυλίδης, 2011).

2.1.2. Οι επιδιώξεις των εκσυγχρονιστών και η επίδραση στον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας

Η εκσυγχρονιστική διαδικασία απέβλεπε στην άρση της παραδοσιακής οικονομίας της περιφέρειας και στη συγκέντρωση της εξουσίας στην κεντρική διοίκηση. Έχοντας ως πρότυπο τα δυτικά εθνικά κράτη, η Υψηλή Πύλη οδηγήθηκε σε μια πολιτική ενοποίησης των υπηκόων της, δημιουργώντας ένα στρατιωτικού τύπου σύστημα διακυβέρνησης, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ευρωπαϊκή πρόκληση. Η έννοια περιφέρεια δεν αφορούσε μόνο τις επαρχίες της επικράτειας, αλλά και τις θρησκευτικές και στρατιωτικές ομάδες οι οποίες διεκδικούσαν όλο και μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας από το κέντρο. Ο δημόσιος έλεγχος σε όλους τους τομείς της οικονομίας και ιδιαίτερα στο εμπόριο τροφίμων και την ιδιοκτησία γης, επιβεβαίωναν τη πολιτική και οικονομική ισχύ του κράτους, καθώς και την εξουσία που ασκούσαν από τους υπαλλήλους του. Η τάξη των δημόσιων λειτουργιών επιφορτίστηκε με την αρμοδιότητα εφαρμογής των εκσυγχρονιστικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ και την εθνικιστική επανάσταση των Νεότουρκων, η οποία με τη συμμετοχή του στρατού μετασχημάτισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο σύγχρονο τουρκικό κράτος (Βερεμής & Κωστής, 1984: 25-6).

Πιο αναλυτικά, το 1839, στα πλαίσια εκσυγχρονισμού και ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας, οι διοικητικοί της Υψηλής Πύλης έθεσαν σε εφαρμογή το σχέδιο απελευθέρωσης των θρησκευτικών μειονοτήτων της επικράτειας από τις δεσμεύσεις που επέβαλλε ο Ιερός Νόμος του Ισλάμ και με στόχο τη σταδιακή ένταξη των μελών της υπό την ταυτότητα των Οθωμανών πολιτών. Το περιεχόμενο της πολιτικής ιδεολογίας του οθωμανισμού διακατεχόταν από εθνικιστικά στοιχεία και την αφοσίωση όλων των εθνοτήτων σε μια κοινή οθωμανική πατρίδα. Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις δεν αποτέλεσαν προϊόν ανεξάρτητης αντίδρασης στις δυτικές προκλήσεις, αλλά κατέστησαν προϊόντα δυτικών πιέσεων καθώς και εκδηλώσεων ευγνωμοσύνης στις σωτήριες για την αυτοκρατορία επεμβάσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η βελτίωση της νομικής υπόστασης των μη μουσουλμανικών πληθυσμών, έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες Οθωμανούς να κατοχυρώσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία και να διευρύνουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Η βελτίωση όμως της θέσης τους απέδωσε περίπου

μισό αιώνα μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, ενώ τα αποτελέσματα φάνηκαν να ήταν διαφορετικά από τα αναμενόμενα. Σε αντίθεση με τις ενωτικές αρχικές επιδιώξεις, οι φυγόκεντρες τάσεις προς τη χειραφέτηση των κοινοτήτων ενισχύθηκαν (Παυλίδης, 2011).

Παράλληλα, ο φιλελεύθερος χαρακτήρας των μεταρρυθμίσεων, διαμόρφωσε δυτικότροπους θεσμούς κι ένα νομικό καθεστώς που διευκόλυνε την ξένη διείσδυση. Οι εμπορικές σχέσεις Ανατολής και Δύσης στηριζόμενες σε ευνοϊκούς όρους για την Ευρώπη, απαρτιζόμενες από την εμπορική αγγλοοθωμανική συνθήκη του 1838 η οποία εισήγαγε την αυτοκρατορία στους κανόνες του ελεύθερου εμπορίου, είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση των περιορισμών του εξαγωγικού εμπορίου και των δασμών, φέρνοντας την οθωμανική αγορά αντιμέτωπη με πληθώρα εισαγόμενων ευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων. Αυτή η κατάσταση οδήγησε σε παρακμή την οθωμανική βιοτεχνία, αποθαρρύνοντας την όποια ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας. Παράλληλα, η ξένη διείσδυση διευκολύνθηκε καθώς οι υπήκοοι ισχυρών ξένων και ευρωπαϊκών κρατών συχνά πετύχαιναν την άρση οποιουδήποτε εμποδίου συναντώταν από την οθωμανική διοίκηση κατά την άσκηση των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων, συχνά με τη συνδρομή των διπλωματικών παρεμβάσεων. Βέβαια, η ανάπτυξη του εμπορίου και των ναυτιλιακών δραστηριοτήτων - απόρροια της ενίσχυσης των οικονομικών σχέσεων με τη Δύση - ευνόησαν κυρίως τους Έλληνες (Kushner, 1977:1-6·Τρακάκης,1995: 68-9).

Αναφορικά με την εγχώρια βιομηχανία, πρόβλεψη για την προστασία της δεν υπήρχε από κανένα νόμο μέχρι το 1908. Οι προσπάθειες του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού προς την ανάπτυξη και ενίσχυση των εγχώριων βιομηχανιών προσέκρουαν στον ισχυρό ευρωπαϊκό ανταγωνισμό και στους κανόνες του ελεύθερου εμπορίου, δίχως την ταυτόχρονη υιοθέτηση των απαραίτητων προστατευτικών μηχανισμών από την οθωμανική κυβέρνηση. Η έλλειψη εξοικείωσης των αρμόδιων με τα οικονομικά ζητήματα εξέθεσε την οθωμανική οικονομία στη διάθεση των ξένων συμφερόντων. Παράλληλα, οι αναταραχές εσωτερικής και εξωτερικής φύσεως οι οποίες ταλάνιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία λειτουργούσαν ανασταλτικά προς όποια εκδήλωση ενδιαφέροντος επενδύσεων στον τομέα της βιομηχανίας, καθώς δημιουργούσαν ένα κλίμα αοριστίας και ρίσκου. Μετά την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος, η κυβέρνηση νομοθέτησε κάποια μέτρα προς την ενίσχυση της βιομηχανίας, περιλαμβάνοντας σημαντική μείωση και σε κάποιες περιπτώσεις απαλλαγή - από τους δασμούς των εισαγόμενων μηχανημάτων και των πρώτων υλών, τα οποία προορίζονταν για τη βιομηχανία. Έτσι, η οθωμανική βιομηχανία εξειδικεύθηκε σε ορισμένους μόνο βιοτεχνικούς κλάδους, όπως την

ταπητουργία, βυρσοδεψία, υφαντουργία, χρυσοχοΐα, σαπωνοποιία αλλά και την αγροτική παραγωγή (Βερεμής & Κωστής, 1984: 30·Τσουκαλάς,1977: 274-75).

Η οικονομική άνοδος και ανάπτυξη που επέφερε το Τανζιμάτ στις μη μουσουλμανικές κοινότητες της αυτοκρατορίας απείχε πολύ από το να εξισώσει πολιτικά τους μουσουλμανικούς - και μη -πληθυσμούς, κι ακόμα περισσότερο από το να γεφυρώσει τις οποιεσδήποτε διαφορές τους. Με το διάταγμα Χάτι Σερίφ (1839), εγκαινιάστηκε μια περίοδος αλλαγών για τη ζωή όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας. Οι διακρίσεις σε βάρος των μη μουσουλμάνων καταργήθηκαν, έχοντας πλέον πρόσβαση σε ίσα δικαιώματα όλοι οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας, ενώ με το διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν (1856), η ισότητα των πολιτών θεσμοθετήθηκε σχεδόν για κάθε έκφανση της πολιτικής ζωής της αυτοκρατορίας. Τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων επέδρασαν θετικά στη ζωή των μη μουσουλμάνων, περιλαμβάνοντας και των Ελλήνων. Ιδιαίτερα, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι συνθήκες διαβίωσης των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων βελτιώθηκαν σημαντικά συγκριτικά με αυτές των μουσουλμανικών, καταλαμβάνοντας σημαντική υπεροχή και το μεγαλύτερο μέρος από τα πλεονεκτήματα αυτής της ανόδου. Και αυτό γιατί οι μεταρρυθμίσεις έθεσαν τους φορολογούμενους μουσουλμάνους εμπόρους σε μειονεκτική θέση, καθώς οι ξένοι έμποροι διέθεταν στο εξής το δικαίωμα να εισάγουν και να εξάγουν προϊόντα δίχως επιπρόσθετη φορολογία (Ιωαννίδου, 2018: 34,36·Panayotopoulos,1983, 99).

Το 1861, η οικονομική κατάσταση των Οθωμανών άρχισε να παρουσιάζει πτώση, ενώ οι υπόλοιπες κοινότητες σημείωναν σταθερή πρόοδο. Η άνοδος της ελληνικής μεσαίας τάξης κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, συνοδεύτηκε από την παρακμή των Οθωμανών βιοτεχνών και μικροεμπόρων. Οι Οθωμανοί περιορίζονταν στις τάξεις των αγροτών και των δημόσιων υπαλλήλων καθώς η παρουσία τους στον κύκλο των κεφαλαιούχων και επιχειρηματιών μειωνόταν. Ως αποτέλεσμα, το οθωμανικό εξαγωγικό εμπόριο περιορίστηκε στη διακίνηση πρώτων υλών, αγροτικών- μεταξιού, μαλλιού και βαμβακιού- και ορυκτών προϊόντων.

Σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους, οι Έλληνες αγρότες χρησιμοποίησαν πρώτοι τις εξελιγμένες καλλιεργητικές μεθόδους εξασφαλίζοντας άμεσα αποτελέσματα στην αποδοτικότητα της παραγωγής. Μεταξύ άλλων, με το διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν θεσμοθετήθηκε η αρχή σύμφωνα με την οποία οι ξένοι θα μπορούσαν να αγοράζουν και να κατέχουν ταυτόχρονα αστική και αγροτική περιουσία. Αλλά μόνο το 1867 η συνθήκη

αυτή πήρε νομική υπόσταση. Ο νόμος του 1867, ο οποίος αφορούσε την ακίνητη περιουσία και το δικαίωμα της γαιοκτησίας, στόχευε από τους εμπνευστές του στην προσέλκυση ευρωπαϊκών επενδύσεων και στην προώθηση της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής. Ήταν συμπληρωματικός στα προνόμια που είχαν κατοχυρωθεί από την εμπορική αγγλοοθωμανική συνθήκη του 1838 και αποτέλεσε το μοντέλο άλλων συμφωνιών συναφούς είδους και θεωρητικά έθετε τους ξένους εμπόρους στην ίδια θέση με τους μουσουλμάνους αναφορικά με το δικαίωμα κατοχής περιουσίας. Με αυτό το νόμο, οι μη μουσουλμανικές κοινότητες, είχαν τη δυνατότητα να αγοράζουν σημαντικές εκτάσεις γης από τους Οθωμανούς καλλιεργητές. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μεσίτες στις αγοροπωλησίες του ξένου συναλλάγματος και οι μισθωτές φόρων ήταν όλοι μη μουσουλμάνοι. Οι Έλληνες, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι τραπεζίτες και χρηματιστές διατήρησαν νευραλγικό διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των Οθωμανών και Ευρωπαίων καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα (Βερεμής & Κωστής, 1984:33-4, 28· Panayotopoulos, 1983: 93, 97,99).

Έτσι, οι Έλληνες Οθωμανοί κατηγορήθηκαν από τους Νεότουρκους εθνικιστές για την υπονόμευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λειτουργώντας ως πράκτορες των δυτικών συμφερόντων. Βέβαια πρώτη από όλους, η ίδια η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπονόμεισε τη θέση της συνάπτοντας πληθώρα διπλωματικών και οικονομικών συμφωνιών με τις ευρωπαϊκές χώρες (Κλεάνθης, 1995: 150).

2.2. Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο πριν τη Μικρασιατική καταστροφή

2.2.1. Παράγοντες που συντέλεσαν στην καλλιέργεια και εκδήλωση της ανθελληνικής στάσης

Η πρωτοκαθεδρία των Οθωμανών μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων είχε σοβαρά υπονομευτεί. Οι διπλωματικές και στρατιωτικές αποτυχίες στο μακεδονικό μέτωπο, η σταθερή μετατόπιση της οικονομικής υπεροχής προς τις μη μουσουλμανικές κοινότητες και η ταυτόχρονη αναθέρμανση των προσδοκιών αυτονομίας των μειονοτικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδήγησαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην εκδήλωση και επικράτηση του «Τουρκικού Εθνικού Κινήματος» (Κίνημα των

Νεότουρκων), σημαίνοντας τη νίκη του οθωμανικού εθνικισμού το 1908 (Lewis, 1968: 456· Κλεάνθης, 1995: 145-7).

Η δυσφορία που συνόδευε την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συντέλεσε στην επικέντρωση των βλέψεων του Νεοτουρκικού Κινήματος γύρω από την αποκατάσταση του κύρους και της ισχύος της κυβερνήσεως και την εν γένει ανάδειξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε υπολογίσιμη δύναμη. Οι συνταγματικές εγγυήσεις σχετικά με την ελευθερία, ισονομία, ισοπολιτεία, αδελφσύνη των μειονοτήτων, οι οποίες συνυπήρχαν εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και η επιβολή της οθωμανικής υπηκοότητας για όλους του υπηκόους της αποδείχθηκαν ανεπαρκείς.

Δύο χρόνια μετά την Επανάσταση των Νεότουρκων, διακηρύχθηκε ότι η ισότητα είναι αδύνατη καθώς κάθε προσπάθεια εξωθωμανισμού του ελληνικού πληθυσμού κρινόταν ατελέσφορη. Ως αποτέλεσμα, οι περιπτώσεις ανθελληνικής συμπεριφοράς πολλαπλασιάζονταν και γενικεύονταν. Με τον καιρό, ο φανατισμός των μελών του Νεοτουρκικού Κομιτάτου αυξανόταν προβαίνοντας συχνά σε εκτροπές οι οποίες απέβλεπαν στην επιβολή της κυριαρχίας τους. Στις μορφές εκδήλωσης της ανθελληνικής στάσης εντάχθηκαν και οι συχνοί οικονομικοί αποκλεισμοί σε βάρος των ελληνικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, υποκινούμενοι από τα μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου. Η δράση των λεγόμενων «αποκλειστών», όπως ονομάζονταν οι υποκινητές των μπουκοτάζ, κορυφώθηκε την περίοδο 1910- 1911, με συνακόλουθους εμπορικούς αποκλεισμούς στο λιμάνι της Σμύρνης, λεηλασίες καταστημάτων, κλείσιμο ελληνικών τραπεζών και εν γένει αποκλεισμό οποιασδήποτε ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας (Κλεάνθης, 1995: 147-52· Μπουνάτσου – Ρογκάκου, 1994).

Σε αυτό το πλαίσιο έμμεσης δίωξης του ελληνικού στοιχείου, όπου η στάση των Οθωμανών γινόταν ολοένα και σκληρότερη, συντελέστηκε ο πρώτος διωγμός στα μικρασιατικά παράλια, ο οποίος είχε ξεκινήσει ήδη από τη Θράκη. Η πόλη της Σμύρνης χάρη στο μεγάλο αριθμό του ελληνικού πληθυσμού, απέφυγε τις ωμότητες που έπληξαν μικρότερες κοινότητες, αποτελώντας καταφύγιο για τους εκδιωγμένους πληθυσμούς των υπόλοιπων περιοχών της δυτικής Μικράς Ασίας. Αναφέρεται ως «πρώτος» διωγμός σε αντιδιαστολή με αυτόν που ακολούθησε το 1922, συγκριτικά με την ένταση, έκταση και αγριότητα του «δεύτερου». Όμως αποτέλεσε μια σειρά ενεργειών μεγάλης βαρβαρότητας προς το μικρασιατικό ελληνισμό, περιλαμβάνοντας δημεύσεις ακίνητων περιουσιών, λεηλασίες, φόνους, βιασμούς και βίαιες εξώσεις από τις εστίες τους. Συντελέστηκε έξι

χρόνια μετά την Επανάσταση των Νεότουρκων, το 1914, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και στη φάση έναρξης του πρώτου παγκοσμίου, αποδεικνύοντας τη σαθρότητα των διακηρύξεων τους περί ελευθερίας, ισονομίας κι αδελφσύνης (Χάρτης 2.4) (Βερεμής & Κωστής, 1984, 48· Κλεάνθης, 1995: 159).

Χάρτης 2.4: Οι ανθελληνικοί διωγμοί στην Μικρά Ασία και τη Θράκη, 1914

Πηγή: Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, 2002-3: 9.

2.2.2. Η ευρωπαϊκή επιρροή

Από τα μέσα του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία στήριζε τη χρηματοδότηση του δημοσίου τομέα της στον εξωτερικό δανεισμό. Χάρη στα ξένα δάνεια η οθωμανική οικονομία τις παραμονές του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, παρουσίαζε μια φαινομενική ομαλότητα.

Σε αυτό το σημείο ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει στο ρόλο της Γερμανίας για την εξέλιξη της κατάστασης. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Γερμανία προετοιμαζόταν για την κυριαρχία της στην Ευρώπη, συντρίβοντας τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις (Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία). Η διείδυση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτέλεσε μέρος του σχεδίου της, με στόχο την πρόσβαση στη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η οικονομική διείδυση της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ξεκινήσει μερικά χρόνια νωρίτερα, με την ίδρυση της «Εταιρείας Σιδηροδρόμων της Ανατολίας», η οποία υπήρξε εταιρεία γερμανικών συμφερόντων συντελώντας στη βελτίωση της σύνδεσης των αγορών της Ευρώπης με αυτών της Μέσης Ανατολής. Με αυτό τον τρόπο, στον ανταγωνισμό

μεταξύ της Γαλλίας και Αγγλίας για τον οικονομικό έλεγχο της Μικράς Ασίας, παρεμβλήθηκε η Γερμανία. Το 1913, η αναλογία των επενδύσεων μεταξύ των τριών κυρίαρχων ευρωπαϊκών δυνάμεων αντιστοιχούσε σε 3 προς 2 για τη Γαλλία προς τη Γερμανία, και 2 προς 1 για τη Γερμανία προς την Αγγλία - καθώς η τελευταία διατηρούσε το προβάδισμα στο εμπόριο. Το σύνολο των γαλλικών επενδύσεων άγγιζε τα 2.320 εκατομμύρια φράγκα, των γερμανικών τα 1.465 εκατομμύρια φράγκα και των βρετανικών τα 879 εκατομμύρια φράγκα. Συνολικά, οι ξένες επενδύσεις στα ορυχεία, τα λιμενικά έργα, τις τραπεζικές επιχειρήσεις, τον εξηλεκτισμό, τα τηλεφωνικά δίκτυα και άλλα έργα κοινής ωφέλειας αυξήθηκαν κατά την πρώτη δεκαπενταετία του 20ου αιώνα (Βερεμής & Κωστής, 1984: 38).

Επιπρόσθετα, η στάση των Γερμανών υπήρξε υποστηρικτική προς την εδραίωση του Νεοτουρκικού καθεστώτος, αποσκοπώντας στην ενίσχυση των μεταξύ τους σχέσεων και στην εξασφάλιση της υποστήριξης των Οθωμανών στην προετοιμασία τους για τον επερχόμενο παγκόσμιο πόλεμο. Πιο αναλυτικά, η Γερμανία απέβλεπε στην υποταγή των Βαλκανίων για τη διείσδυση στην αγορά της Μέσης Ανατολής, όπου η ύπαρξη πετρελαίου με την ταυτόχρονα αυξανόμενη ζήτησή του για τη λειτουργία των βιομηχανιών, διευρυνόταν ολοένα και περισσότερο. Στο πλαίσιο της γερμανοτουρκικής συνεργασίας συντελέστηκε η αναδιοργάνωση του τουρκικού στρατού από ειδική γερμανική αποστολή, η οποία στάλθηκε στη Τουρκία το 1913.

Ο επικεφαλής της γερμανικής αποστολής θεώρησε μειονέκτημα την εκτεταμένη παρουσία της ελληνικού πληθυσμού στα μικρασιατικά παράλια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εισηγήθηκε την εκδίωξη του. Θεώρησαν ότι σε επικείμενη πολεμική σύρραξη, η Ελλάδα θα τασσόταν στο αντίθετο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στρατόπεδο, γεγονός που θα υπονόμει τη κυριαρχία των Οθωμανών. Ως αποτέλεσμα, η προϋπάρχουσα ανθελληνική στάση των Οθωμανών ενισχύθηκε από τις εισηγήσεις των Γερμανών, γεγονός που συνέβαλλε στη συστηματική και οργανωμένη εκδίωξη του ελληνικού στοιχείου. Χαρακτηριστικό μέσο πίεσης και καλλιέργειας του πνεύματος φανατισμού αποτέλεσε η υποδοχή προσφυγικού πληθυσμού από τις μέχρι πρόσφατα προσαρτημένες περιοχές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία των Βαλκανίων, τις οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν οι Οθωμανοί κάτοικοί τους. Κι ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα αναφορικά με την ανταλλαγή πληθυσμών, η οθωμανική κυβέρνηση προχώρησε στην εκδίωξη του ελληνικού πληθυσμού από τις προγονικές εστίες τους, με πρόσχημα πολιτικούς και διοικητικούς

λόγους. Αυτοί οι λόγοι δημιούργησαν ανησυχίες σχετικά με την πρόκληση επαναστατικού ρεύματος εκ μέρος της ελληνικής μειονότητας. Έτσι, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1914, οι κάτοικοι των αστικών κέντρων από την περιοχή της Τρωάδας μέχρι και νότια της Ερυθραίας, με εξαίρεση τη Σμύρνη και μερικές ακόμα περιοχές, τράπηκαν σε φυγή. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί κατέφυγαν στη Σμύρνη, ενώ με το ξέσπασμα του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, τον Ιούλιο του 1914, και με τη συμμετοχή της Τουρκίας σε αυτόν, εντάθηκαν οι λόγοι επέκτασης των διωγμών στην περιοχή της Θράκης, της Μικράς Ασίας και του Πόντου (Κλεάνθης, 1995: 159-71).

2.2.3. Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή

Συνοπτικά, το συγκεντρωτικού τύπου κράτος, το οποίο υιοθέτησαν οι Οθωμανοί κατά τον 19ο αιώνα στηρίχθηκε στη χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών δανείων. Η βελτίωση της αγροτικής παραγωγής και η καταστροφή της βιοτεχνίας από τον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό, καλλιέργησαν τις συνθήκες εξάρτησης από το ευρωπαϊκό οικονομικό σύστημα. Ο οθωμανικός/ νεοτουρκικός εθνικισμός συνδέθηκε με τη Γερμανία, η οποία μέχρι τότε δεν κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο στις επενδύσεις της αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα υπήρξε πρόθυμη να προσφέρει στρατιωτική βοήθεια στους Οθωμανούς. Η εθνικιστική αντιμετώπιση του δυτικού κινδύνου δε διέφερε από την αντίστοιχη σουλτανική. Συγκεκριμένα, απέβλεπε στην υιοθέτηση της ευρωπαϊκής στρατιωτικής τεχνολογίας, αποκλείοντας τη δυτική επιρροή. Όμως, οι στενά ανεπτυγμένες σχέσεις με την Ευρώπη συμπαρέσυραν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (Βερεμής & Κωστής, 1984: 39-40).

Η έκρηξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου βρήκε την Τουρκία ευθυγραμμισμένη με τις δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης. Η συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο υπήρξε καθοριστική για τις μετέπειτα εξελίξεις. Η έκβαση του πολέμου κατέστησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταξύ των ηττημένων δυνάμεων, δηλαδή τη Γερμανία, τη Βουλγαρία, την Αυστρία και την Ουγγαρία- έχοντας ως αποτέλεσμα το διαμελισμό και την απώλεια των εδαφών της, ειδικά στην περιοχή των Βαλκανίων, καθιστώντας τη ακόμα πιο ασθενή οικονομικά (Κία, 2008: 137- 153).

Η ένταξη των Οθωμανών στο πλευρό των Δυνάμεων του Άξονα οδήγησε στη στήριξη του οθωμανικού νομίσματος από τους Γερμανούς και Αυστριακούς. Το τέλος του πολέμου ωστόσο, σήμανε και τη λήξη της σταθερότητας του νομίσματος, το οποίο σε

μικρό χρονικό διάστημα έχασε μεγάλο μέρος της αξίας του. Οι στρατιωτικές απώλειες, οι εκπατρισμοί και οι καταστροφές σημάδεψαν σημαντικά την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Βερεμής & Κωστής, 1984: 38).

Μετά τη λήξη του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ακολούθησαν μια σειρά διαπραγματεύσεων για τις συνθήκες ειρήνης. Η Σύνοδος Ειρήνης του Παρισιού το 1919, αφορούσε την διαπραγμάτευση των όρων ειρήνης μεταξύ ηττημένων και νικητήριων δυνάμεων – Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία– του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Κι ενώ αναγνωρίστηκαν η ανεξαρτησία και η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το αποτέλεσμα μάλλον επιβεβαίωσε την εξάρτησή της από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις παρά τα δικαιώματά της ως ευρωπαϊκής δύναμης (Smith, 1999: 62-73).

Μεταξύ άλλων, η Συνθήκη των Σεβρών, η οποία υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου 1920, δίχως όμως επίσημη επικύρωση από σχεδόν κανένα κράτος, απέβλεπε στο διαμοιρασμό των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο μεταξύ, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων σχετικά με την κατάτμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της επικείμενης εφαρμογής της Συνθήκης των Σεβρών, ο ελληνικός στρατός εξουσιοδοτήθηκε από τις νικητήριες δυνάμεις του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου να κατασχέσει την περιφέρεια της Σμύρνης με σκοπό την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού, ο οποίος αποτελούσε και την πλειοψηφία εντός της περιφέρειας της Σμύρνης. Η ελληνική απόβαση πραγματοποιήθηκε στις 15 Μαΐου 1919. Κατά τη διάρκεια της ελληνικής κατοχής ο πολιτικός φορέας αρμόδιος για τη διοίκηση της πόλεως της Σμύρνης, ήταν η «Ύπατη Αρμοστεία Σμύρνης», με επικεφαλής τον Ύπατο Αρμοστή, Αριστείδη Στεργιάδη. Η Συνθήκη των Σεβρών προέβλεπε την προσάρτηση της περιοχής της Σμύρνης στην Ελλάδα κατόπιν δημοψηφίσματος και μετά την πάροδο πέντε ετών (Χάρτης2.5) (Smith, 1999: 92).

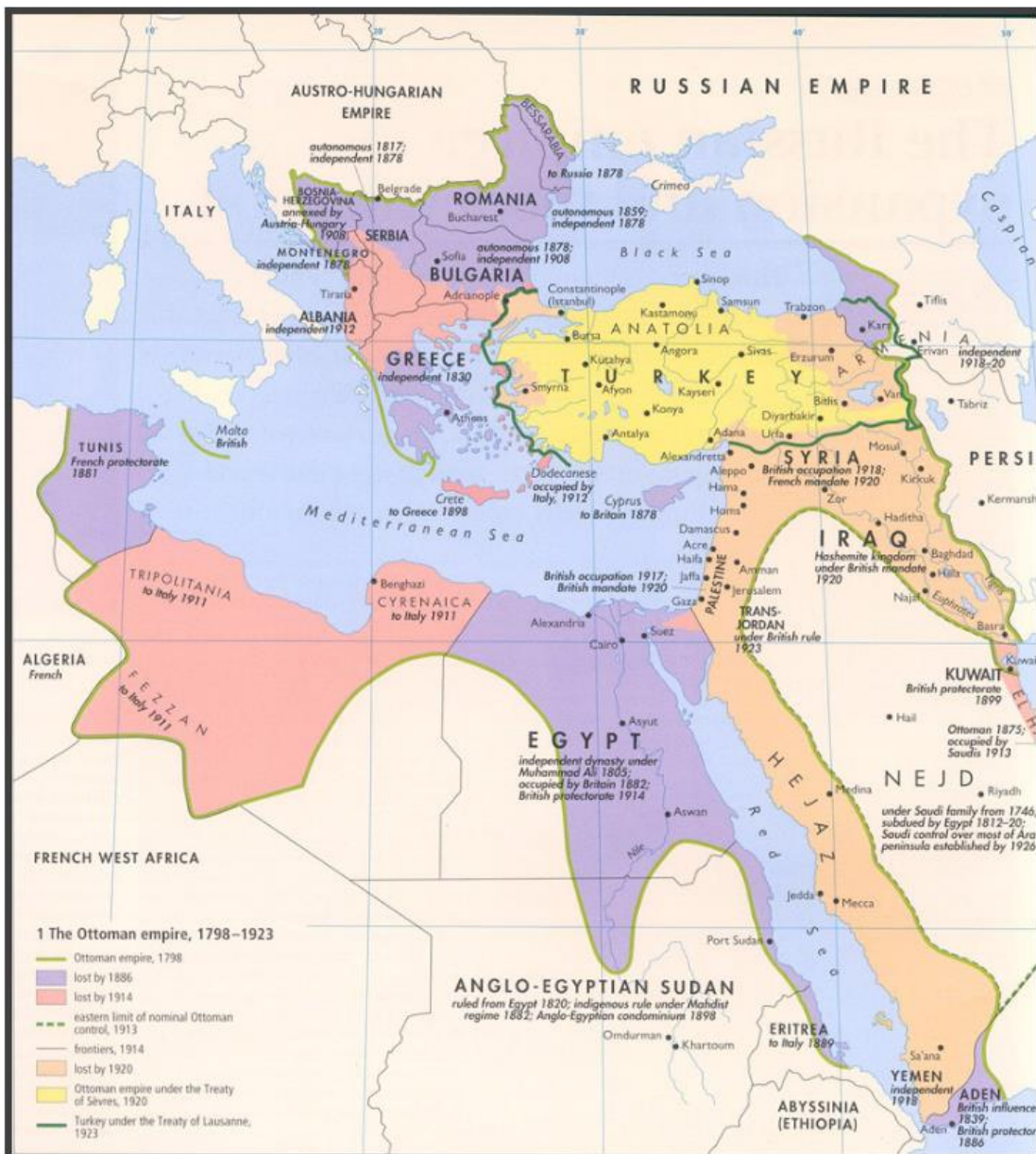
Χάρτης 2.5: Η κατάτμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σύμφωνα με τις αποφάσεις της Συνθήκης των Σεβρών, 1914

Πηγή: Εφημερίδα ΕΝΗΜΕΡΟΣ, 2016. Ανακτήθηκε 7 Απριλίου 2020 από www.kavalawebnews.gr.

Παράλληλα, η εγκαθίδρυση του «Τουρκικού Εθνικού Κινήματος» με επικεφαλής το Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, σε συνέχεια του επιτυχούς Τουρκικού Πολέμου της Ανεξαρτησίας (1919-23) εναντίον των κατεχόντων Συμμάχων, οδήγησε στην κατάργηση του σουλτάνου, ο οποίος είχε δεχθεί τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών. Η αυτοανακήρυξη της κυβέρνησης του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ οδήγησε σε σειρά στρατιωτικών συγκρούσεων μεταξύ των κεμαλικών τουρκικών και των γαλλικών, αρμενικών και ελληνικών δυνάμεων. Οι παραπάνω εξελίξεις τερματίστηκαν με την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την περιοχή της Σμύρνης, κατόπιν των γεγονότων της Μικρασιατικής Καταστροφής, τον Σεπτέμβριο του 1922. Με την Συνθήκη της Λωζάνης, η οποία υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923 μεταξύ των συμμαχικών δυνάμεων και της κυβέρνησης του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ καθορίστηκαν τα νέα εδαφικά όρια του ελληνικού και τουρκικού κράτους αντίστοιχα, σηματοδοτώντας παράλληλα τη δημιουργία του σύγχρονου, κοσμικού έθνους-κράτους της Τουρκίας (Χάρτης 2.6) (Kia, 2008: 137- 153).

Χάρτης 2.6: Το σύγχρονο κράτος της Τουρκίας, 1923

Πηγή: Στούκας, 2017. Ανακτήθηκε 7 Απριλίου 2020 από www.protothema.gr.

Η παρουσία του ελληνικού στρατού στην περιοχή της Σμύρνης αποτέλεσε την κατακλείδα στο κεφάλαιο της μακρόχρονης οικονομικής ιστορίας του ελληνικού πληθυσμού και των σχέσεων του με τη Μικρά Ασία. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, οι σχέσεις αυτές διαμορφώθηκαν εντός του ευρύτερου πλαισίου της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της δυτικής διείσδυσης στην οικονομική της ζωή (Βερεμής & Κωστής, 1984: 23).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

3.1. Γεωγραφική και δημογραφική περιγραφή του μικρασιατικού χώρου στο τέλος του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα

3.1.1. Γεωγραφική και διοικητική περιγραφή

Η Μικρά Ασία στο τέλος του 19ου και αρχές 20ου αιώνα εκτεινόταν στο βορειοδυτικό τμήμα της Ασιατικής ηπείρου εντός της Μικρασιατικής χερσονήσου. Τα φυσικά γεωγραφικά όρια της περιοχής αποτελούνταν στο βόρειο τμήμα της από τον Εύξεινο Πόντο, στα βορειοδυτικά από το Βόσπορο και την Προποντίδα, στα δυτικά από το Αιγαίο Πέλαγος και νότια από τη Μεσόγειο θάλασσα. Κι ενώ τα παραπάνω όρια είναι ευδιάκριτα και με φυσικό τρόπο καθορισμένα, το ίδιο δεν συνέβαινε με τα ανατολικά της όρια. Προκειμένου να αποτυπωθούν ευκρινέστερα τα γεωγραφικά όρια της Μικράς Ασίας, κρίθηκε απαραίτητη η αναφορά στις διοικητικές διαιρέσεις του χώρου της εξεταζόμενης περιόδου (Κάλφογλους, 1922: 43).

Τα μεταρρυθμιστικά γεγονότα της περιόδου Τανζιμάτ (1839 -1876) αποτέλεσαν μια προσπάθεια εκδυτικισμού της οθωμανικής κοινωνίας από τους Οθωμανούς υπέρμαχους του δυτικού ορθολογισμού. Στο πλαίσιο υλοποίησης του εκσυγχρονιστικού προγράμματος της Υψηλής Πύλης, το οποίο αφορούσε την υιοθέτηση δυτικότερων αντιλήψεων προβαίνοντας στο ριζικό εκμοντερνισμό πρωτίστως της διοίκησης αλλά και της οικονομίας, του δικαίου, της εκπαίδευσης και των στρατιωτικών υποθέσεων, ο γεωγραφικός χώρος της αυτοκρατορίας διαιρέθηκε σε διοικητικές περιφέρειες, γνωστές ως βιλαέτια (Ιωαννίδου, 2018: 11-12).

Ο Νόμος των βιλαετιών υπογράφηκε το 1864, αποτελώντας τη βάση της περιφερειακής και διοικητικής διαίρεσης της αυτοκρατορίας μέχρι και τη διάλυσή της. Σύμφωνα με το νόμο, ο οθωμανικός χώρος χωριζόταν διοικητικά σε δεκατέσσερις (14) μεγάλες περιφέρειες, τα βιλαέτια, που το καθένα από αυτά διοικούνταν από το βαλή. Τα βιλαέτια διαιρούνταν σε σαντζάκια και αυτά με τη σειρά τους σε καζάδες. Τα μικρά χωριά που δεν μπορούσαν να απαρτίσουν ανεξάρτητους καζάδες, εξαιτίας του μεγέθους και της

γεωγραφικής τους θέσης, προσαρτιόνταν στους πλησιέστερους με τον τίτλο ναχιγιέ (Πίνακας 3.1) (Ιωαννίδου, 2018: 73· Καρακούση, 2017, 36).

Πίνακας 3.1.: Διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, 1914

ΒΙΛΑΕΤΙΑ Μ. ΑΣΙΑΣ (1914)						
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ	ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ	ΚΑΣΤΑΜΟΝΗ	ΕΡΖΕΡΟΥΜ	ΑΓΚΥΡΑ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	ΠΡΟΥΣΑ
ΣΑΝΤΖΑΚΙΑ						
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ	ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ	ΚΑΣΤΑΜΟΝΗ	ΕΡΖΕΡΟΥΜ (ΘΕΟΔΟΣΙΟΥΠΟΛΗ)	ΑΓΚΥΡΑ	ΙΣΚΟΥΔΑΡ (ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΗ)	ΠΡΟΥΣΑ
ΑΜΙΣΟΣ (ΤΖΑΝΙΚ)	ΚΑΡΑΧΙΣΑΡ- ΣΑΡΚΙ (ΝΙΚΟΠΟΛΗ)	ΣΙΝΩΠΗ	ΕΡΖΙΝΤΖΑΝ	ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ	ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ	ΜΠΙΛΕΤΖΙΚ
ΚΓΙΟΥΜΟΥΣ- ΧΑΝΕ	ΑΜΑΣΕΙΑ	ΚΑΝΓΙΡΙ	ΜΠΑΓΙΑΖΙΤ	ΓΙΟΖΓΑΤΗ	ΔΑΡΔΑΝΕΛΛΙΑ	ΚΙΟΥΤΑΧΕΙΑ
ΛΑΖΙΣΤΑΝ	ΤΟΚΑΤ	ΠΟΛΟΣ		ΚΙΡ-ΧΕΣΙΡ		ΑΦΙΟΝ ΚΑΡΑ ΧΙΣΑΡ
						ΜΠΑΛΟΥΚ ΚΕΣΕΡ (ΠΑΛΛΙΟΚΑΣΤΡΟ)

ΒΙΛΑΕΤΙΑ Μ. ΑΣΙΑΣ (1914)						
ΙΚΟΝΙΟ	ΝΤΙΓΙΑΡΜΠΑΚΙΡ	ΣΜΥΡΝΗ	ΑΔΑΝΑ (ΚΙΛΙΚΙΑ)	ΧΑΛΕΠΙ	ΧΑΡΠΟΥΤ	ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗ
ΣΑΝΤΖΑΚΙΑ						
ΙΚΟΝΙΟ	ΝΤΙΓΙΑΡΜΠΑΚΙΡ (ΑΜΙΔΑ)	ΣΜΥΡΝΗ	ΑΔΑΝΑ	ΧΑΛΕΠΙ	ΧΑΡΠΟΥΤ	ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗ
ΝΙΓΔΕ	ΕΡΓΚΑΝΙ (ΑΡΓΑΝΩΝ)	ΑΪΔΙΝΙΟ (ΤΡΑΛΛΕΙΣ)	ΣΕΛΕΥΚΕΙΑ (ΙΤΣ ΕΛ)	ΜΑΡΑΣ	ΝΤΕΡΣΙΜ	ΑΙΝΟΣ
ΠΟΛΥΔΩΡΙΟΣ (ΠΟΥΛΔΟΥΡ)	ΜΑΡΝΤΙΝ	ΛΑΟΔΙΚΕΙΑ (ΔΕΝΙΖΛΙ)	ΟΡΟΣ ΑΜΑΝΟ (ΔΕΜΠΕΛ ΕΛ ΜΠΕΡΕΚΕΤ)	ΟΥΡΦΑ	ΜΑΛΑΤΕΙΑ	ΡΑΙΔΕΣΤΟΣ
ΣΠΑΡΤΗ (ΒΑΡΙΣ)		ΜΕΝΤΕΣΕ (ΜΥΛΑΣΣΑ)	ΖΕΦΥΡΙ (ΜΕΡΣΙΝΗ)	ΑΪΝΤΑΠ (ΔΟΛΙΧΗ)		ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΚΛΗΣΣΙΕΣ
ΑΤΤΑΛΕΙΑ		ΜΑΓΝΗΣΙΑ (ΣΑΡΟΥΧΑΝ)	ΚΑΤΑΟΝΙΑ(ΚΟΖΑΝ)			

Πηγή: Πετρίδης, 2016.

Πιο αναλυτικά και σύμφωνα με το Νόμο των Βιλαετίων, ο γεωγραφικός χώρος της Μικράς Ασίας απαρτιζόταν από τις παρακάτω διοικητικές ενότητες: το βιλαέτι της Κωνσταντινούπολης, το σαντζάκι της Νικομήδειας, το βιλαέτι της Προύσας, το σαντζάκι των Δαρδανελλίων, το βιλαέτι της Σμύρνης, το βιλαέτι του Ικονίου, το βιλαέτι της Άγκυρας, το βιλαέτι της Κασταμονής, το βιλαέτι της Τραπεζούντας, το βιλαέτι της Σεβαστείας, το βιλαέτι των Αδάνων και το βιλαέτι του Χαλεπίου (Χάρτης 3.1) (Σκαλιέρης, 1922: 30).

Χάρτης 3.1: Διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, 1914

Πηγή: Ανακτήθηκε 4 Απριλίου 2020 από <https://www.wikiwand.com/el/%CE%92%CE%B9%CE%BB%CE%B1%CE%AD%CF%84%CE%B9>

Η περιοχή της Μικράς Ασίας είχε έκταση 530.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Αποτελούσε τη σημαντικότερη περιοχή της Μικράς Ασίας από οικονομικής άποψης κι από όλες τις περιοχές της, το βιλαέτι της Σμύρνης αποτελούσε την πολυπληθέστερη και οικονομικά ανθηρότερη περιφέρεια της Μικράς Ασίας (Κοντογιάννης, 1921: 2-3·Scherzer, 1995: 40-2).

Ακολούθως, η πόλη της Σμύρνης υπαγόταν στο σαντζάκι της Σμύρνης, το οποίο αποτελούσε τμήμα του βιλαετίου της Σμύρνης. Το βιλαέτι της Σμύρνης είχε έκταση 55.900 τετραγωνικά χιλιόμετρα και χωριζόταν σε πέντε σαντζάκια, αυτό της Σμύρνης (στο οποίο υπαγόταν και η ομώνυμη πόλη, αποτελώντας ταυτόχρονα την πρωτεύουσα του βιλαετίου), της Μαγνησίας, του Αϊδινίου, του Μέντεσε και του Δενιζλί (Πίνακας 3.1). Οι

ανωτέρω διοικήσεις απαρτίζονταν από συνολικά τριάντα εννιά καζάδες (Κάλφογλους, 1922: 117·Σκαλιέρης, 1922: 35).

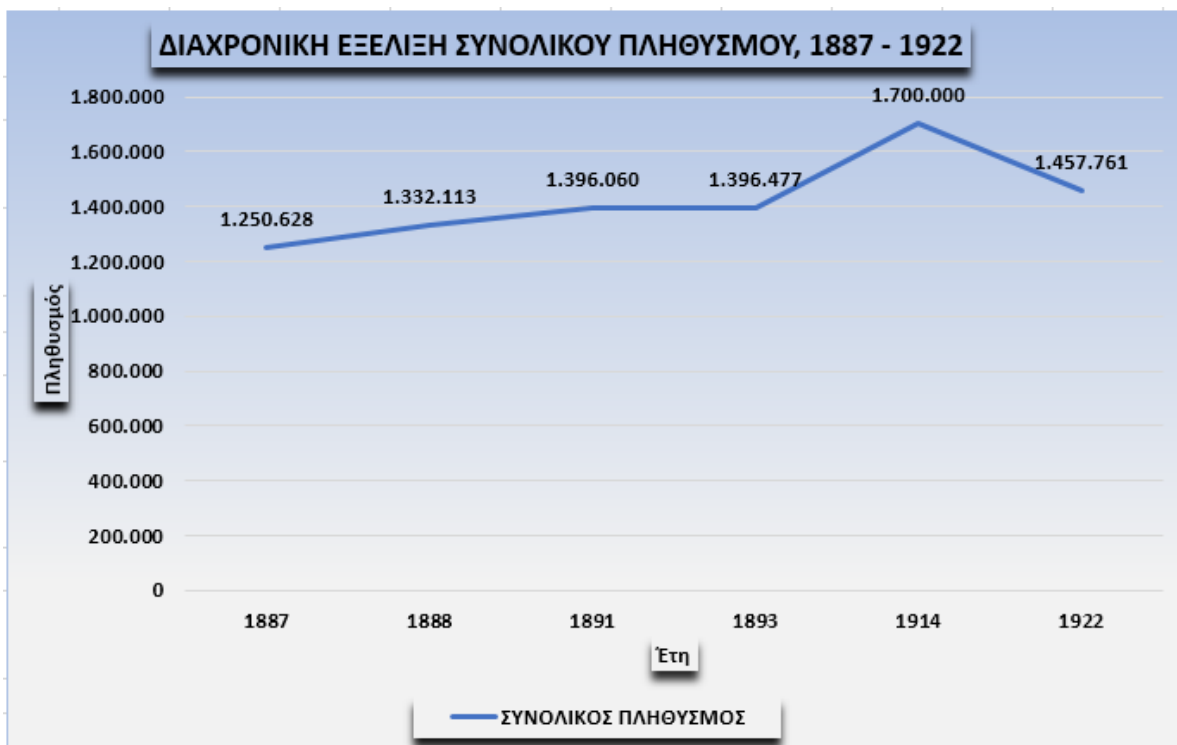
3.1.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά: πληθυσμιακή εξέλιξη στα επιμέρους διοικητικά – χωρικά επίπεδα της Σμύρνης

Η πόλη της Σμύρνης από δημογραφική άποψη αποτελούσε, μετά την Κωνσταντινούπολη, τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της αυτοκρατορίας. Ο πληθυσμός της Σμύρνης αποτέλεσε μωσαϊκό εθνο-θρησκευτικών ομάδων, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα σημαντική οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η ανάπτυξη συντέλεσε στην προσέλκυση Ελλήνων από τη μικρασιατική ενδοχώρα, τα νησιά του Αιγαίου και το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, συμβάλλοντας στην αύξηση του ελληνικού πληθυσμού της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της. Ενισχυτικά στην πληθυσμιακή αύξηση συνέβαλλε το προσφυγικό κύμα μουσουλμάνων, το οποίο προκάλεσαν οι κατά σειρά πολεμικές διενέξεις του ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878), του ελληνοτουρκικού πολέμου (1897) και των Βαλκανικών πολέμων (1912-13). Παράλληλα, την ίδια περίοδο, ο μεγαλύτερος αριθμός δυτικοευρωπαίων οι οποίοι κατοικούσαν στη δυτική Μικρά Ασία, συγκεντρώθηκε επίσης στην πόλη της Σμύρνης (Scherzer, 1995: 119· Θεμοπούλου, 2004: 79-80).

Προσεγγίζοντας συγκριτικά και ανά διοικητικό - χωρικό επίπεδο τα πληθυσμιακά δεδομένα της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης, γίνεται αντιληπτό ότι ενώ στην πόλη της Σμύρνης η αριθμητική υπεροχή της ελληνικής κοινότητας ήταν διάχυτη από τα μέσα του 19ου αιώνα, στο βιλαέτι της Σμύρνης, οι μουσουλμάνοι παρέμεναν πλειοψηφία καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, με εξαίρεση το έτος 1922- ακριβώς την περίοδο πριν την Μικρασιατική Καταστροφή, ενώ στο σαντζάκι της Σμύρνης, οι Έλληνες φαίνεται να κυριαρχούσαν αριθμητικά μόνο από τις αρχές του 20ου αιώνα.

Πιο αναλυτικά, η αύξηση του πληθυσμού στην περιφέρεια της Σμύρνης από την υπογραφή της γαλλοτουρκικής συνθήκης των διομολογήσεων κι έπειτα, υπήρξε ραγδαία. Το 1922, ο συνολικός πληθυσμός του βιλαετίου αριθμούσε 1.457.761 κατοίκους, καθιστώντας τη την πιο σημαντική και πυκνοκατοικημένη περιοχή της χερσονήσου (Κοντογιάννης, 1921: 295) (Γράφημα 3.1).

Γράφημα 3.1: Διαχρονική εξέλιξη συνολικού πληθυσμού στο βιλαέτι της Σμύρνης, 1887-1922

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 71-2.

Στον Πίνακα 3.2, ο οποίος παρέχει συγκεντρωτικά τα πληθυσμιακά δεδομένα του βιλαετίου της Σμύρνης την περίοδο από τα τέλη του 19ου έως τις αρχές του 20ού αιώνα, επιβεβαιώνεται η πληθυσμιακή ανάπτυξη της περιφέρειας. Έτσι, ενώ το 1887, το βιλαέτι συγκέντρωνε 1.250.628 κατοίκους, το 1914, ο αριθμός τους είχε αυξηθεί στους 1.700.000 κατοίκους. Η μείωση που παρατηρείται στο συνολικό πληθυσμό το 1922, ο οποίος ανερχόταν στους 1.457.761 κατοίκους, ίσως θα μπορούσε να αποδοθεί στα πολιτικά γεγονότα της εποχής, τα οποία όπως θα αναπτυχθεί και στη συνέχεια της εργασίας, είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομική δραστηριότητα της Σμύρνης, δίχως όμως να επηρεάζουν τη διαχρονική αυξητική τάση του συνολικού πληθυσμού. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται η αριθμητική υπεροχή των μουσουλμάνων μέχρι το έτος 1922, το έτος όπου φαίνεται να αντιστρέφεται αυτή η τάση υπέρ των Ελλήνων (Πίνακας 3.2).

Πίνακας 3.2.: Δημογραφική εξέλιξη στο βιλαέτι της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ							
ΕΤΗ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΑΡΜΕΝΙΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ	ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
1887	ΗΟΣΑ, 1888, 135					25.857	1.250.628
1888	ΗΟΣΒ, 1889, 197, ΗΟΣΓ, 1890, 142					47.449	1.332.113
1891	ΡΟΥΓΟΝ, 1892, 135-44	1.093.334	208.283	14.423	22.516	56.504	1.396.060
1893	ΣΟΥΙΝΕΤ, 347	1.093.334	208.283	15.105	22.516	57.239	1.396.477
1914	ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 1921, 67						1.700.000
1922	ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, 1922, 61	622.616	691.090	18.328	36.834	57.261	1.457.761

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 71-2.

Στο σαντζάκι της Σμύρνης ακολουθείται η τάση της ευρύτερης περιφέρειας, με τον αριθμό του συνολικού πληθυσμού να αυξάνεται καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο (Γράφημα 3.2). Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 3.3, το 1887 ο συνολικός πληθυσμός του σαντζακίου ανερχόταν στους 400.717 κατοίκους, ενώ το 1912 ο αριθμός είχε αυξηθεί στους 754.000 κατοίκους. Το έτος 1922, ο πληθυσμός φαίνεται να είχε μειωθεί συγκριτικά με τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ακολουθώντας την τάση της περιφέρειας, παραμένοντας όμως σημαντικά αυξημένος συγκριτικά με το τέλος του προηγούμενου αιώνα. Αναφορικά με την εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού, ο αριθμός του φαίνεται να ξεπερνάει το μουσουλμανικό από το 1912, υπερéχοντας αριθμητικά και μεταξύ των υπόλοιπων εθνοτικών ομάδων (Πίνακας 3.3).

Γράφημα 3.2: Διαχρονική εξέλιξη συνολικού πληθυσμού στο σαντζάκι της Σμύρνης, 1887-1912

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 69-70.

Πίνακας 3.3.: Δημογραφική εξέλιξη στο σαντζάκι της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ							
ΕΤΗ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΑΡΜΕΝΙΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ	ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
1887	ΗΟΣΑ, 1888, 142	252.299	121.600	7.894	16.860	2.064	400.717
1888	ΗΟΣΒ, 1889, 221, ΗΟΣΓ, 1890, 154	266.802	129.822	8.933	17.059	2.461	479.543
1891	ΡΟΥΓΟΝ, 1892, 135	273.795	130.957	9.894	18.130	56.234	489.010
1893	ΣΟΥΙΝΕΤ, 347	273.795	130.957	10.045	18.130	56.083	489.010
1912	ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ, 1977, 370	219.494	449.044	11.395	18.130	55.983	754.046
1922	ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, 1922, 61	142.891	459.944	11.360	29.074	57.261	712.540

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 69-70.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.3., η δημογραφική εξέλιξη της πόλης της Σμύρνης φαίνεται ότι υπήρξε αυξανόμενη, ακολουθώντας την τάση των μεγαλύτερων διοικητικών- χωρικών επιπέδων στα οποία εντασσόταν, ιδιαίτερα από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά. Πιο αναλυτικά, το έτος 1699, ο συνολικός πληθυσμός της πόλης ανερχόταν στους 24.100 κατοίκους. Δύο αιώνες αργότερα, ο συνολικός αριθμός του πληθυσμού της πόλης παρέμενε αυξανόμενος, συγκεντρώνοντας 207.000 κατοίκους. Το έτος 1914, παρατηρείται μείωση στο συνολικό πληθυσμό της πόλης συγκριτικά με το έτος 1909-10, ακολουθώντας την τάση της ευρύτερης περιοχής, ενώ το 1920 ο πληθυσμός της πόλης παρουσιαζόταν αυξημένος, ανερχόμενος στους 300.000 κατοίκους (Γράφημα 3.3).

Γράφημα 3.3: Εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης, 1699-1920

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Παρά την ανυπαρξία επίσημων απογραφών πληθυσμού, όλες οι διαθέσιμες εκτιμήσεις και καταγραφές της εποχής συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι ο ελληνικός πληθυσμός αυξανόταν με γοργό ρυθμό και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε να ξεπερνάει τον μουσουλμανικό ήδη από το 1868, αποτελώντας την απόλυτη πλειοψηφία των κατοίκων της πόλης (Κλεάνθης, 1995: 38).

Πίνακας 3.4.: Δημογραφική εξέλιξη στην πόλη της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1699-1920

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ							
ΕΤΟΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΑΡΜΕΝΙΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ	ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1699	DE LA MORAYE, 1723, 152	12.500	8.000	400	1.500	200	24.100
1702	TOURNEFORT, 1717, 371	15.000	10.000	200	1.800	200	27.200
1768	BISANI, 1739, 103	81.000	26.000	8.000	10.000	5.000	130.000
1816	TURNER, 1820, 139	50500*	30.000	8.000	8.000	2500 *	100.000
1834	BURGESS, 1835, 67	75.000	53020*	11605*	9375*	6000*	80.000
1868	SLAARS, 138	40.000	75.000	12.000	40.000	20.000	187.000
1891	ΑΓΓΛΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΣΜΥΡΝΗΣ, 138	52.000	107.000	12.000	23.000	13.000	207.000
1906	BULLETIN D'ORIENT, 1907	91.885	135.080	8.500	25.500	20.035	275.000
1909-10	ΕΟΤΒ, 1909-10, 8		150.000				300.000
1914	ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, 1914, 296	80.000	140.000	12.000	20.000	15.000	280.000
1919	ΚΛΕΑΝΘΗΣ, 1995, 39	63.409	213.410	13.736	24.737	15.310	330.593
1920	CHARLES VELLAY	110.000	150.000	15.000	10.000	15.000	300.000

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 49-67¹.

Συμπερασματικά, η αύξηση του πληθυσμού της ελληνικής κοινότητας ακολουθούσε την αυξητική τάση που σημειωνόταν στο συνολικό πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης, ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα η αριθμητική υπεροχή των Ελλήνων έναντι του πρότερα κυρίαρχου μουσουλμανικού πληθυσμού, απαντάται και στα τρία χωρικά επίπεδα.

3.1.3. Χωρική κατανομή του πληθυσμού στη περιοχή της Σμύρνης

Όπως γίνεται αντιληπτό και από την παραπάνω ανάλυση, η πρώτη παρατήρηση που θα μπορούσε να γίνει σχετικά με τη χωρική κατανομή του πληθυσμού της ευρύτερης

¹ ο αριθμός του πληθυσμού στα δεδομένα με αστερίσκο (*) υπολογίστηκε με βάση τη διάμεσο καθώς δινόταν διάστημα μεταξύ δύο τιμών από τον συγγραφέα.

περιοχής της Σμύρνης, έγκειται στη διαφοροποίηση της δημογραφικής ανάπτυξης των επιμέρους διοικητικών-χωρικών επιπέδων.

Πιο αναλυτικά, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.4, το έτος 1922, στην περιφέρεια (βιλαέτι) της Σμύρνης φαίνεται να επικρατεί παραδοσιακά υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στο σαντζάκι της Σμύρνης, συγκεντρώνοντας στην επικράτειά του το 49% του συνολικού πληθυσμού του βιλαετίου συγκριτικά με τα υπόλοιπα τέσσερα. Ως εκ τούτου, διαφαίνεται μια χωρική πόλωση η οποία όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια της μελέτης αντανακλάται και στην παραγωγική δομή της περιφέρειας.

Γράφημα 3.4: Κατανομή πληθυσμού στα πέντε σαντζάκια του βιλαετίου της Σμύρνης, 1922

Πηγή: Σκαλιέρης, 1922: 236, επεξεργασία στοιχείων.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 3.5, αναφορικά με τη συμμετοχή του πληθυσμού της πόλης της Σμύρνης στο συνολικό πληθυσμό του βιλαετίου, φαίνεται να διατηρείται διαχρονικά σταθερή (ποσοστό 15% κατά μέσο όρο), δίχως μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των ετών 1887 και 1914. Βέβαια, το παραπάνω χρονικό διάστημα σημειώνεται μια μικρή αύξηση στο ποσοστό συμμετοχής από το 1887 (ποσοστό 15%) στο 1914 (ποσοστό 16%), η οποία όμως είναι αμελητέα.

Πίνακας 3.5: Ποσοστό συμμετοχής του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης στο συνολικό πληθυσμό του βιλαετίου της Σμύρνης, 1887-1914

ΕΤΗ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΒΙΛΑΕΤΙΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ (%)
1887	190.500	1.250.628	15%
1891	207.000	1.396.060	15%
1893	200.000	1.396.477	14%
1914	270.000	1.700.000	16%

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 49-72, επεξεργασία στοιχείων.

Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον Πίνακα 3.6, η συμμετοχή του συνολικού πληθυσμού της πόλης στο σαντζάκι της Σμύρνης, το διάστημα μεταξύ των ετών 1887 και 1893, φαίνεται να διατηρήθηκε πάνω από το 40% , διατηρώντας διαχρονικά την έντονη πληθυσμιακή συγκέντρωση στο υπό εξέταση χωρικό επίπεδο (ποσοστό 44% κατά μέσο όρο).

Πίνακας 3.6: Ποσοστό συμμετοχής του συνολικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης στο συνολικό πληθυσμό του σαντζακίου της Σμύρνης, 1887-1893

ΕΤΗ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ (%)
1887	190.500	400.717	48%
1891	207.000	489.010	42%

1893	200.000	489.010	41%
-------------	----------------	----------------	------------

Πηγή:
Λαμ

ψίδης, 2009: 49-70, επεξεργασία στοιχείων.

3.1.4. Εθνολογική και δημογραφική εξέλιξη της Σμύρνης

Οι επικρατέστερες εθνικότητες στην περιοχή της Σμύρνης ήταν η ελληνική, η μουσουλμανική, η εβραϊκή, η αρμενική και η ευρωπαϊκή. Η αναφορά στις υπόλοιπες εθνο-θρησκευτικές ομάδες οι οποίες κατοικούσαν στην περιοχή παραλήφθηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, εξαιτίας του μικρού ποσοστού αντιπροσώπευσής τους και της μικρής συνεισφοράς τους στην εθνολογική σύσταση της περιφέρειας (Χάρτης 3.2). Διαφοροποίηση υπάρχει μεταξύ των Ελλήνων οι οποίοι γεννήθηκαν στη χώρα και ζούσαν υπό οθωμανική κατοχή διαθέτοντας οθωμανική υπηκοότητα και τους Έλληνες μετανάστες ή προσωρινά διαμένοντες, οι οποίοι διατηρούσαν την ελληνική υπηκοότητα. Παρόλα αυτά, στα πλαίσια αυτής της μελέτης δεν θα προβούμε στην περαιτέρω διάκριση τους και στο εξής θα λογίζονται αμφότεροι ως Έλληνες (Κοντογιάννης, 1921: 53- 296).

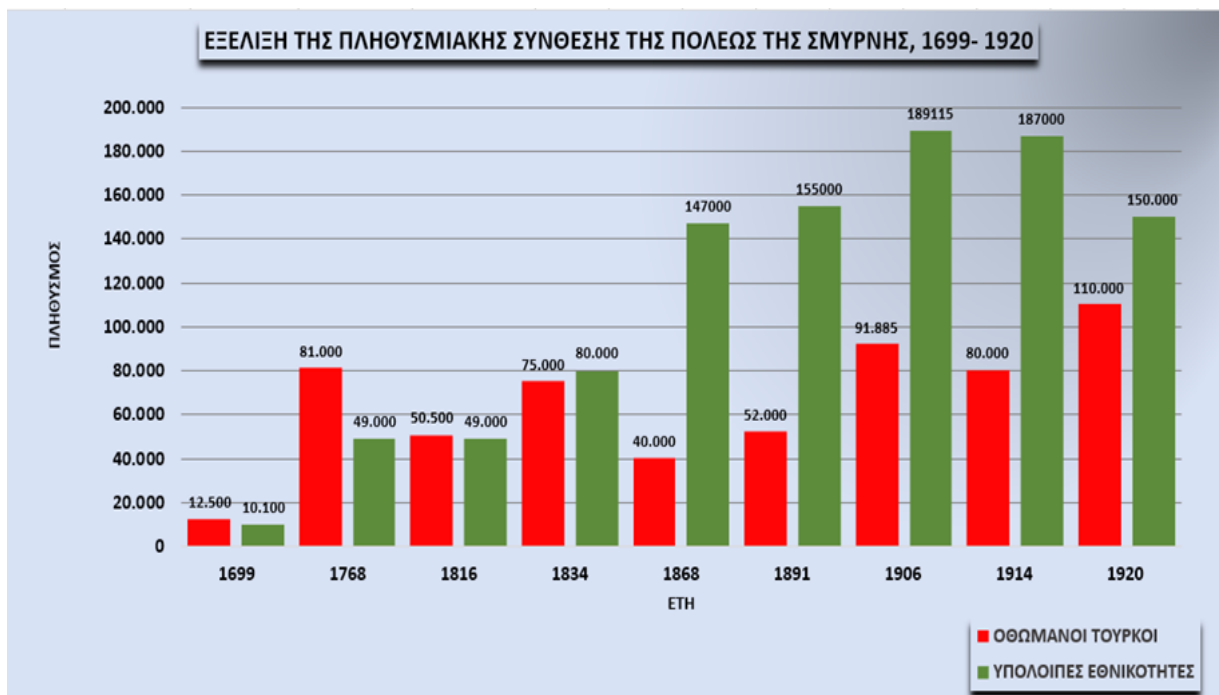
Χάρτης 3.2: Η εθνολογική σύσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1914

Πηγή: Smith, 1999: 87.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι παρότι η πόλη της Σμύρνης υπαγόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο μουσουλμανικός πληθυσμός μειονεκτούσε συγκριτικά με τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο Γράφημα 3.5, φαίνεται χαρακτηριστικά ότι ενώ μέχρι το 1816, οι μουσουλμάνοι υπερέιχαν αριθμητικά αριθμώντας 50.500 κατοίκους συγκριτικά με το σύνολο των 49.000 κατοίκων των υπόλοιπων εθνικοτήτων, από το 1834 η τάση ανατρέπεται αποτελώντας πληθυσμιακή μειοψηφία. Το 1920, οι μουσουλμάνοι αριθμούσαν τους 110.000 κατοίκους ενώ οι υπόλοιπες εθνικότητες της πόλης αντιστοιχούσαν σε 150.000.

Γράφημα 3.5: Εξέλιξη πληθυσμιακής σύνθεσης της πόλεως της Σμύρνης, 1699-1920

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Οι επικρατέστερες μεταξύ των εθνικοτήτων ήταν η ελληνική κι ο οθωμανική. Παρόλα αυτά, η παρουσία των ευρωπαίων στην περιοχή της Σμύρνης, αν και σε μικρό αριθμό, τοποθετείται ήδη από τον 16ο αιώνα, με σταθερή παρουσία καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο (Κοντογιάννης, 1921: 52).

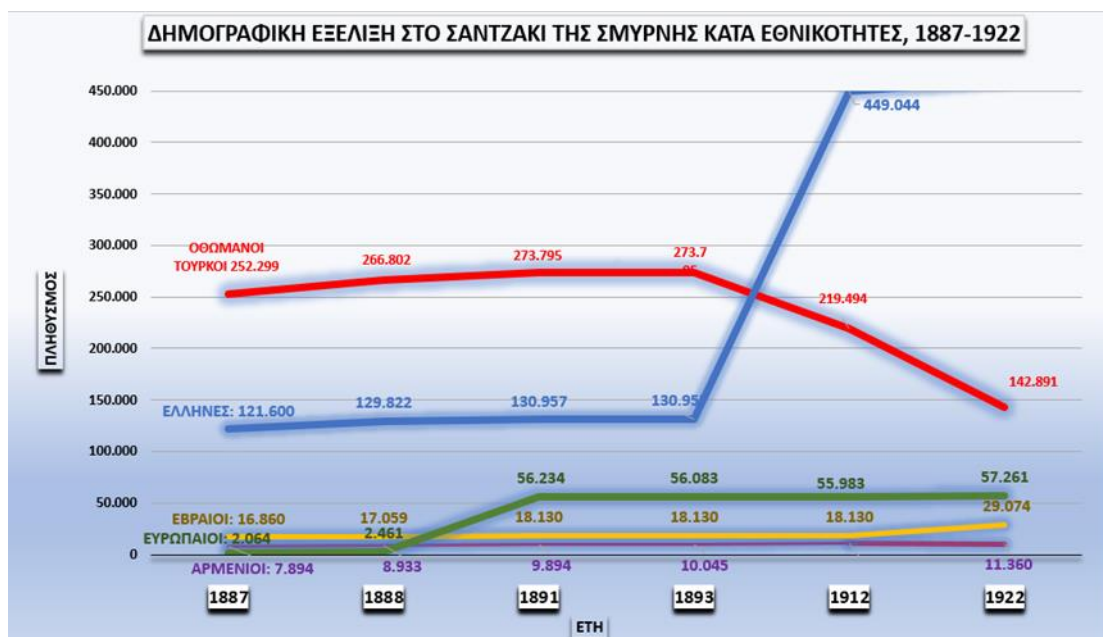
Σταδιακά και κατόπιν της παραχώρησης προνομίων από την Υψηλή Πύλη, γνωστών ως διομολογήσεων, επιτεύχθηκε η προσέλκυση κι εγκατάσταση σημαντικού αριθμού ευρωπαίων πολιτών στα παράλια της Μικράς Ασίας, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη των -οικονομικών κυρίως- σχέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι παραχωρήσεις μέσω των διομολογήσεων από τους Οθωμανούς στους υπηκόους ξένων χωρών, συνέβαλλαν στην αθρόα προσέλκυση προξενικών αρχών, ξένων εμπόρων, εμπορικών και ναυτικών πρακτόρων, ασφαλιστών, τροφοδοτών πλοίων κι άλλων. Παράλληλα, η επέκταση των προνομίων και σε υπηκόους μη ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίοι με ειδική πράξη λογίζονταν ως προστατευόμενοι των εκάστοτε κρατών, ενίσχυσαν την προσέλκυση πληθώρας επαγγελματιών. Η σταδιακή εγκατάσταση των δυτικοευρωπαίων έθεσαν τις βάσεις μιας ακμάζουσας εμπορικής

παροικίας, προσδίδοντας στην πόλη ένα κοσμοπολίτικο χαρακτήρα. Την εποχή λοιπόν της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δημιουργήθηκε στην ευρύτερη περιφέρεια ένα ισχυρό οικονομικό και πολιτισμικό κέντρο με διεθνή ακτινοβολία (Διαμαντόπουλος, 1938: 28·Θεοδοπούλου, 2004: 79· Κλεάνθης, 1995: 15 -16).

Η παρουσία των Εβραίων και των Αρμενίων στην περιοχή της Μικράς Ασίας χρονολογείται από τον 15ο αιώνα για την περίπτωση των Εβραίων και τον 16ο αιώνα για τους Αρμένιους. Ο πληθυσμός των Εβραίων ήταν μικρότερος των Ελλήνων ενώ αυτός των Αρμενίων ακόμα μικρότερος των Εβραίων αλλά και των Ευρωπαίων (Σκαλιέρης, 1922:112-3·Κοντογιάννης, 1921: 52).

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.6, στο σαντζάκι της Σμύρνης, μέχρι το 1893, ο μουσουλμανικός πληθυσμός υπερέιχε αριθμητικά των υπόλοιπων εθνικοτήτων, με 273.795 κατοίκους, ενώ από 1912 η υπεροχή αυτή απαντάται στην ελληνική κοινότητα του σαντζακίου, η οποία αριθμούσε 449.044 κατοίκους. Οι υπόλοιπες εθνικότητες, το διάστημα 1887 έως το 1922, παρέμεναν σταθερά κάτω από τους 50.000 κατοίκους, με εξαίρεση τους Ευρωπαίους, οι οποίοι από το 1891 συγκέντρωναν πληθυσμό κατά μέσο όρο 56.377 κατοίκους.

Γράφημα 3.6: Εξέλιξη πληθυσμιακής σύνθεσης του σαντζακίου της Σμύρνης κατά εθνικότητες, 1887-1922

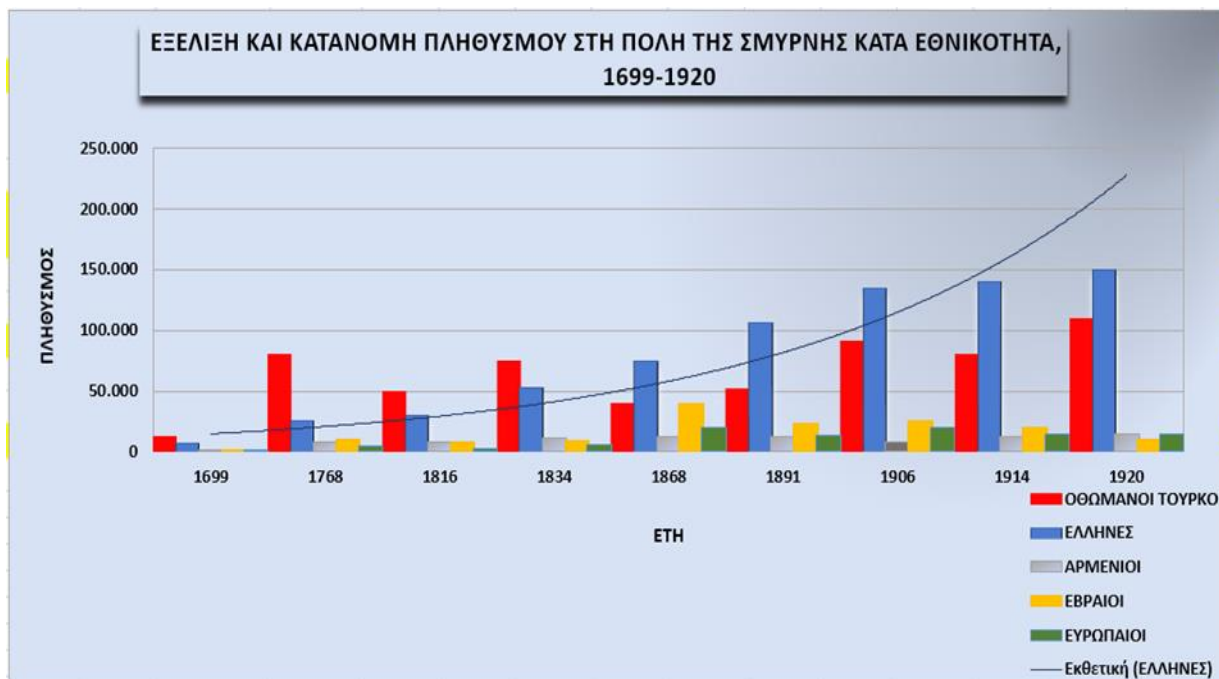
Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Στα νεότερα χρόνια, τα παράλια της Μικράς Ασίας προσέλκυσαν σημαντικό αριθμό ελληνικού πληθυσμού από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος και τα νησιά του Αιγαίου, Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ρόδου, εξαιτίας της εγγύτητας και των οικονομικών-εμπορικών σχέσεων που διατηρούσαν με την περιοχή, στο πλαίσιο ενός ιστορικά ενιαία διαμορφωμένου οικονομικού χώρου. Ενισχυτικά σ' αυτή την κατάσταση συντέλεσε και η συνεργατική συμπεριφορά την οποία επιδείκνυαν οι Έλληνες στις επιχειρηματικές του δραστηριότητες, η οποία ενδυνάμωσε την ελληνική παρουσία της Ανατολής, μεταμορφώνοντας την εθνολογική σύσταση των μικρασιατικών παραλίων. Όμως, η πόλη στην οποία εγκαταστάθηκαν ελληνικοί πληθυσμοί από κάθε περιοχή του ελλαδικού χώρου, πριν αλλά και μετά την ελληνική επανάσταση, ήταν η Σμύρνη. Στη συνέχεια και με κέντρο την πόλη της Σμύρνης, το ελληνικό στοιχείο διείσδυσε στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας (Μέργος, Παπαδάσκαλόπουλος & Χριστοφάκης, 2003: 50· Παναγιωτόπουλος, 1983: 89·Κοντογιάννης, 1921: 54).

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.7, η μεγαλύτερη και αυξανόμενη υπεροχή του ελληνικού έναντι του οθωμανικού πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης σημειώθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καθώς ο πρώτος αυξανόταν συνεχώς. Η απότομη αυτή δημογραφική ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας οφειλόταν κυρίως σε αθρόες μεταναστεύσεις από την Πελοπόννησο, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου και Ιονίου (Κλεάνθης, 1995: 38).

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις διαφόρων ερευνητών όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.9, αναφορικά με τη δημογραφική εξέλιξη της πόλης της Σμύρνης ο συνολικός πληθυσμός στις αρχές του 19ου αιώνα αριθμούσε 100.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 50.500 ήταν μουσουλμάνοι(ποσοστό 50%), οι Έλληνες ήταν 30.000 (ποσοστό 30%), οι Εβραίοι 9.000 (ποσοστό 9%), οι Αρμένιοι 8.000 (ποσοστό 8%) κι οι Ευρωπαίοι 2.500 (ποσοστό 2,5%). Το 1906, ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε περίπου 275.000 κατοίκους, ενώ το 1920, ο συνολικός της πληθυσμός της πόλης είχε αυξηθεί, φθάνοντας τους 300.000 κατοίκους αυξάνοντας ταυτόχρονα και ο πληθυσμός όλων των επιμέρους εθνικοτήτων. Από τις κυριότερες εθνοτικές ομάδες, ο μουσουλμανικός πληθυσμός ανερχόταν σε περίπου 110.000 κατοίκους (ποσοστό 36,6%), οι Εβραίοι 10.000 (ποσοστό 3,33%), οι Αρμένιοι 15.000 (ποσοστό 5%) και οι Ευρωπαίοι 15.000 (ποσοστό 5%). Το ίδιο έτος, ο πληθυσμός της ελληνικής κοινότητας υπερτερούσε συγκριτικά με τις υπόλοιπες εθνικότητες, αριθμώντας 150.000 κατοίκους (ποσοστό 50%), ενώ ήδη από το 1868 αποτελούσε την κυρίαρχη εθνικότητα μεταξύ των υπόλοιπων της πόλης, ξεπερνώντας και τη μουσουλμανική μέχρι τότε πληθυσμιακή υπεροχή.

Γράφημα 3.7: Εξέλιξη και κατανομή πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης κατά εθνικότητα, 1699-1920

Πηγή: Λαμφίδης, 2009: 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Σύμφωνα με την απογραφή του έτους 1919 για την πόλη της Σμύρνης, ο συνολικός πληθυσμός της πριν την κατάληψή της από τις νικητήριες δυνάμεις του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ανερχόταν στους 330.593 κατοίκους, εκ των οποίων οι 63.409 ήταν μουσουλμάνοι (ποσοστό 19,2%), οι 213.410 ήταν Έλληνες (ποσοστό 64,5%), οι 24.737 ήταν Εβραίοι (ποσοστό 7,5%), οι 13.736 Αρμένιοι (ποσοστό 4,15%) και οι 15.310 Ευρωπαίοι (ποσοστό 4,63%). Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο ο αριθμός των Ευρωπαίων παρουσιάζεται μειωμένος, διότι κατά τη διάρκεια του Παγκοσμίου Πολέμου, πολλοί από τους υπηκόους των εμπλεκόμενων στον πόλεμο χωρών είχαν εγκαταλείψει την πόλη (Κλεάνθης, 1995: 39).

Μέχρι και τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, οι διάφορες εθνοθρησκευτικές ομάδες συνυπήρχαν κατά κύριο λόγο ειρηνικά, ανταγωνιζόμενοι κυρίως στις επαγγελματικές τους δραστηριότητες (Θεμοπούλου, 2004: 80-1).

3.2. Ο ελληνισμός στην περιοχή της Μικράς Ασίας

Μια από τις πρώτες περιοχές όπου εισχώρησαν οι Έλληνες ως έποικοι και εξερευνητές ήταν τα παράλια της Ιωνίας, στη χερσόνησο της Μικράς Ασίας². Οι παράκτιες πόλεις της Μικράς Ασίας- Σμύρνη, Έφεσος, Αλικαρνασσός, Μίλητος, Ερυθραία, Φώκαια, Πέργαμος, παρέμειναν ελληνικές³, επιβιώνοντας τα ταραχώδη χρόνια των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου⁴ κατά την ελληνιστική περίοδο και τη ρωμαϊκή Αυτοκρατορική κατοχή της Μικράς Ασίας μέχρι την ίδρυση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και των τουρκικών εισβολών, αποτελώντας μια ακμαία μειονοτική διασπορά, πολιτισμικά αλλά και εμπορικά.

Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 σήμανε την κατάλυση του βυζαντινού κράτους, αλλά όχι και την κατάληψη όλων των περιοχών που κατοικούνταν από Έλληνες. Η υποταγή αυτών των περιοχών και ιδιαίτερα όσων σχημάτιζαν το γεωγραφικό χώρο που για την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας αποκαλείτο ελληνικός χώρος, δεν ολοκληρώθηκε παρά το 1669, ενώ τα Επτάνησα δεν υποτάχτηκαν ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, η πλήρης κυριαρχία των Οθωμανών δε συμπληρώθηκε παρά δύο περίπου αιώνες μετά την κατάληψη της πρωτεύουσας του Βυζαντίου, το 1453, όταν με την κατάληψη της Κρήτης ολοκληρώθηκε ο έλεγχός τους σε ολόκληρη τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου (Πατρώνης, 2015: 15).

Στα νεότερα χρόνια, η περιφέρεια της Σμύρνης αποτέλεσε πόλο έλξης πολλών Ελλήνων. Εκτός από τη Χίο, αρκετοί προέρχονταν από την Πελοπόννησο, την Κρήτη, τις Κυκλάδες κι άλλα νησιά του Αιγαίου αλλά και τα Ιόνια νησιά, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία τη Θράκη, ακόμα και από περιοχές του εσωτερικού της Μικράς Ασίας. Μεγαλύτερη προσέλκυση υπήρξε για εκείνους οι οποίοι ασχολούνταν με το εμπόριο αλλά και τη βιοτεχνία, ενδιαφερόμενοι για την τοπική κατανάλωση αγροτικών και

²Η κλασική αρχαία Ελλάδα, η οποία έχει θέσει τα θεμέλια του δυτικού πολιτισμού, αναπτύχθηκε με την εξάπλωση των ελληνικών αποικιών, με πιο σημαντικές αυτές στη Μικρά Ασία, στο νότιο τμήμα των Βαλκανίων και σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο κατά την περίοδο 800-600 π.Χ. (Heywood, 2013: 73). Οι κυριότερες πόλεις της Ιωνίας στα τέλη του 9ου αιώνα π.Χ. είχαν σχηματίσει ένα σύμπλεγμα. Ο χώρος του Αιγαίου Πελάγους, όπως επίσης οι ελληνικές αποικίες της δυτικής ακτής, αναπτύχθηκαν και ευδοκίμησαν. Μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ., οι ελληνικές αποικίες κι οι εμπορικοί σταθμοί απλώνονταν μέχρι τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας

³Οι πολιτισμοί που διαδέχθηκαν τον ελληνικό ή συνυπήρξαν με αυτόν στην περιοχή της Ανατολής-Χετταίοι, Λυδοί, Φρύγες- με το πέρασμα των χρόνων εξαφανίστηκαν.

⁴Μέχρι την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η ελληνική παρουσία στην Μικρά Ασία υφίστατο με την μορφή ανεξάρτητων πόλεων κρατών περιστοιχισμένων γύρω από τις ακτές της δυτικής Ανατολίας και της Μαύρης Θάλασσας (Smith, 1999: 21)

κτηνοτροφικών προϊόντων- κατά κύριο λόγο ταπήτων και υφαντών, στα οποία είχαν ιδιαίτερη επίδοση οι ελληνικές κοινότητες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην αρχική προσέλευση και εγκατάσταση ελληνικού πληθυσμού στις ακτές της Μικράς Ασίας, συνέβαλλαν οι δελεαστικές προσφορές από την οθωμανική διοίκηση, αποσκοπώντας στην εκμετάλλευση των απέραντων αγροτικών εκτάσεων γης, οι οποίες παρέμεναν ακαλλιέργητες. Συγκεκριμένα, στους Έλληνες αγρότες παραχωρούνταν αγροτικές γαίες με μοναδική υποχρέωση να παραχωρούν στον τσιφλικούχο ένα μικρό ποσοστό της παραγωγής- συχνά μόλις το 10%. Κατά συνέπεια, σε όλη τη δυτική περιοχή της Μικράς Ασίας δημιουργήθηκαν νέοι οικισμοί, οι οποίοι με το πέρασμα του χρόνου εξελίχθηκαν σε χωριά και πόλεις που ευημερούσαν, καθώς οι νέοι καλλιεργητές εξαγόραζαν τα κτήματα που καλλιεργούσαν αφού πλούτιζαν από την άφθονη σοδειά. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργήθηκε μια σημαντική παραγωγική και καταναλωτική ενδοχώρα για το εμπόριο της Σμύρνης.

Καθώς τα αστικά χαρακτηριστικά της Σμύρνης εξελίσσονταν, όλο και πιο έντονα πρόβαλλε ο ελληνικός χαρακτήρας. Η αριθμητική υπεροχή της ελληνικής κοινότητας δεν αποτελούσε το μοναδικό χαρακτηριστικό που συνέβαλλε στον παραπάνω χαρακτηρισμό, αλλά και η έντονη οικονομική, επιχειρηματική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνικού πληθυσμού. Η ελληνική κοινότητα συνέβαλλε σημαντικά στην ευρωπαϊκή ανάπτυξη της πόλης. Όντας φορείς νέων ιδεολογικών ρευμάτων, προερχόμενων από τη Δύση, προσαρμοζόμενοι εύκολα σε κάθε νεωτεριστική εξέλιξη και υιοθετώντας νέους τρόπους ζωής, συνέβαλλαν σημαντικά στον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και οικονομίας της πόλης. Η Σμύρνη συγκέντρωνε πληθώρα στοιχείων του δυτικού τρόπου ζωής τα οποία συναντιόταν κυρίως στον ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης.

Η εγκατάσταση Ελλήνων στη Σμύρνη, διακόπηκε κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης. Εκείνα τα χρόνια, οι Έλληνες ζώντας κάτω από το καθεστώς τρομοκρατίας, σφαγών και λεηλασιών, αναγκάστηκαν να ξενιτευτούν. Κι αφού οι ήδη εγκατεστημένοι και ευημερούντες πληθυσμοί έφευγαν, η περίπτωση μετακίνησης και εγκατάστασης νέων πληθυσμών από τον ευρύτερο ελληνικό χώρο αλλά και αλλού ήταν μηδαμινή. Όμως μετά το τέλος της επανάστασης και της αναγνώρισης εκ μέρους της Πύλης του ανεξάρτητου τμήματος του ελληνικού χώρου, η κατάσταση επανήλθε στην πρότερη ειρηνική κατάσταση, επιστρέφοντας κι όσοι είχαν προβεί σε φυγή.

Παράλληλα, η εγκατάσταση ελληνικού πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης όχι μόνο συνεχίστηκε αλλά έγινε και πυκνότερη. Κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, το κύμα μετανάστευσης από την κυρίως Ελλάδα και τα νησιά προς τη Μικρά Ασία, αυξήθηκε, με κυριότερο τόπο εγκατάστασής τους τα δυτικά της παράλια. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος αδυνατούσε να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της εποχής, ενώ αντίθετα η Σμύρνη ευημερούσε. Η διείσδυση των ευρωπαϊκών κεφαλαίων και η ανάπτυξη του εμπορίου, πρόσφεραν πολλές ευκαιρίες εξασφάλισης βιοπορισμού τις οποίες αδυνατούσε εκείνη την εποχή να προσφέρει η Αθήνα. Παράλληλα νιώθοντας την οικειότητα που προσέφερε η κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου, πολλοί Έλληνες επέλεξαν να μετεγκατασταθούν στη πόλη της Σμύρνης. Ενθαρρυντικά προς τα ελληνικά μεταναστευτικά ρεύματα συντέλεσαν οι ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης τις οποίες επέφερε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Τανζιμάτ, από το οποίο ευνοήθηκαν κυρίως οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί (Βερεμής & Κωστής, 1984: 46).

Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων περίπου αιώνων από τη σύναψη των διομολογήσεων και μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή, η Σμύρνη μεγάλωνε διαρκώς σε έκταση, σε πληθυσμό, σε φήμη, σε πλούτη, παράλληλα με την οικονομική και πολιτισμική της ανάπτυξη, αποτελώντας μια πόλη γεμάτη ζωντάνια η οποία ακολουθούσε κάθε εξέλιξη της Ευρώπης, σε τεχνικό, επιστημονικό, πνευματικό και κοινωνικό επίπεδο (Κλεάνθης, 1995: 21- 24).

Από τις παραμονές του Νεοτουρκικού κινήματος εκδηλώθηκε η επιθυμία των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας να κατοχυρώσουν την οικονομική τους ισχύ με πολιτικά δικαιώματα και τη συμμετοχή τους στα κοινά. Ως αποτέλεσμα, κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, οι πρώτες εκδηλώσεις ανθελληνικής συμπεριφοράς υποκινούμενες από τα μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου έκαναν την εμφάνισή τους. Η διάψευση των νεοτουρκικών διακηρύξεων, έξι χρόνια πριν από την Επανάσταση των Νεότουρκων, περί ισοπολιτείας, ο ρόλος της Ελλάδας στο Βαλκανικό Πόλεμο και η πολιτική των Νεότουρκων κατά το Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο άλλαξαν ριζικά τις επιδιώξεις και την ειρηνική ζωή των Ελλήνων Οθωμανών. Από την ισότιμη συμβίωσή του μικρασιατικού ελληνισμού με τους Οθωμανούς της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα, οδηγήθηκαν- εξαιτίας των αλυτρωτικών βλέψεων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους- στη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 (Κλεάνθης, 1995: 154·Βερεμής & Κωστής, 1984: 23).

3.2.1. Δημογραφική εξέλιξη ελληνικού πληθυσμού

Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο μικρός αριθμός του ελληνικού πληθυσμού και οι αυξομειώσεις του, το διάστημα μεταξύ 1631 και 1836, οφειλόταν στις αναταραχές που εξελίσσονταν την εποχή εκείνη εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από μαζικές και βίαιες πρακτικές εξισλαμισμού, συνοδευόμενες από σφαγές και διωγμούς που ακολουθούσαν τις περιόδους εξεγέρσεων του ελληνικού πληθυσμού, με αποκορύφωμα την ελληνική επανάσταση του 1821. Ως αποτέλεσμα, η αυξητική τάση του ελληνικού πληθυσμού ανακόπηκε την περίοδο της ελληνικής επανάστασης, μειούμενη σε σημαντικό βαθμό. Μετά την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο περιοχών, ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης άρχισε και πάλι να αυξάνεται σε τέτοιο βαθμό ώστε να ξεπεράσει τον οθωμανικό (Κλεάνθης, 1995: 38).

Πιο αναλυτικά, η σταδιακή αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, παρατηρείται από το 1836 και μετά, οπότε και σημειώθηκε εντεινόμενη αύξηση του ελληνικού πληθυσμού (Γράφημα 3.8). Την περίοδο 1840- 1880, περίπου 20.000 Έλληνες μετεγκαταστάθηκαν από τα νησιά του Αιγαίου στην περιφέρεια της Σμύρνης. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το 1859 η Σμύρνη είχε 150.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 70.000 ήταν Έλληνες (ποσοστό 46,66%), 50.000 Οθωμανοί (ποσοστό 33,33%), 15.000 Εβραίοι (ποσοστό 10%), 10.000 Ευρωπαίοι (ποσοστό 6,66%) και 6.000 Αρμένιοι (ποσοστό 4%)(Κλεάνθης, 1995: 39·Σκαλιέρης, 1922: 100-1). Ιδιαίτερα από το 1868 κι έπειτα, ο ελληνικός πληθυσμός φαίνεται ότι ξεπερνούσε σταθερά το μουσουλμανικό, αποτελώντας την επικρατέστερη κοινότητα μεταξύ των υπόλοιπων εθνοτήτων της Σμύρνης.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.8, η διαχρονική τάση του ελληνικού πληθυσμού υπήρξε αυξητική καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Παρά τις περιόδους μικρής μείωσής του, που όπως αναφέρθηκε και παραπάνω σχετιζόταν με περιόδους αναταραχών, η αύξηση του πληθυσμού της ελληνικής κοινότητας υπήρξε εντυπωσιακή.

Γράφημα 3.8: Τάση δημογραφικής εξέλιξης του ελληνικού πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης, 1631-1914

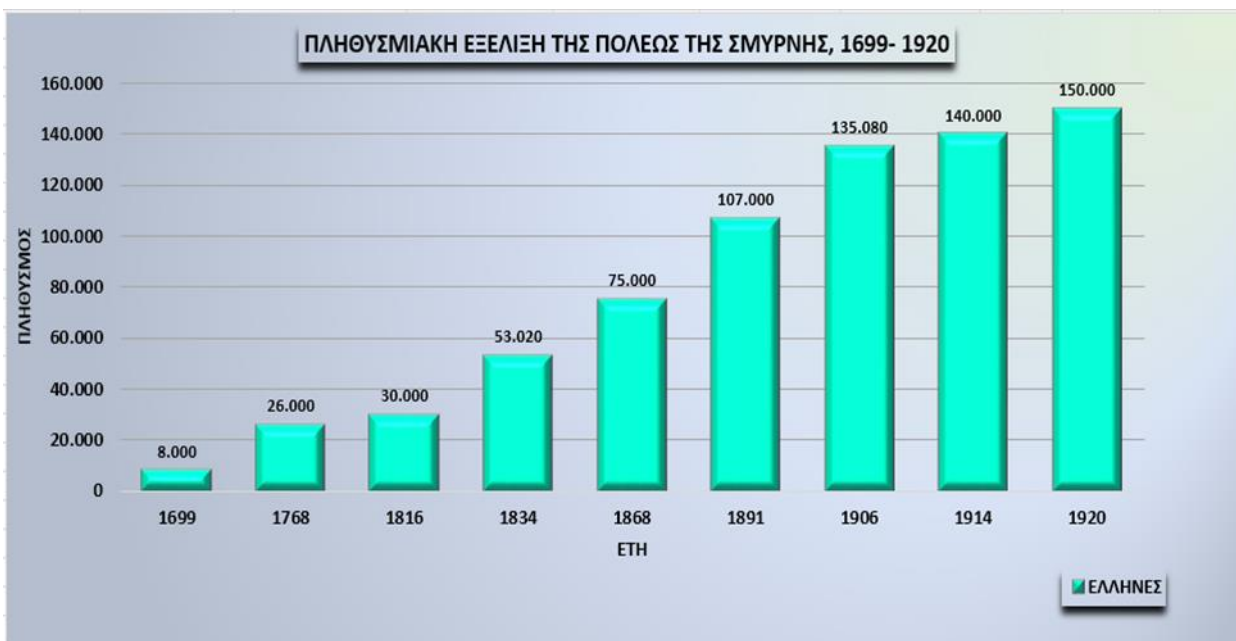
Πηγή: Λαμψίδης, 2009, 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Το διάστημα 1880-1920, η μετανάστευση του ελληνικού πληθυσμού από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος προς τις περιοχές που βρίσκονταν ακόμα υπό οθωμανική κυριαρχία, είναι αναμφίβολα συνδεδεμένη με τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε η Ελλάδα, όμως, συχνά και με πολιτικούς παράγοντες, στα οποία δεν είχε δοθεί λύση μέχρι εκείνη την εποχή. Ενδεικτικά θα μπορούσαν να αναφερθούν οι συνεχείς ελληνοτουρκικοί πόλεμοι (του 1897, του 1912-1913 και του 1917-1922), ο Εθνικός Διχασμός και τα εντεινόμενα κύματα των προσφύγων που κατέφθαναν στην Ελλάδα μεταξύ του 1885 και του 1920 από την Ανατολική Ρωμυλία, τη Θράκη, τον Καύκασο και την Κριμαία (Χασιώτης, κα, 2006: 23)

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.9 και σε συμφωνία με τα όσα μέχρι τώρα έχουν λεχθεί αναφορικά με τη δημογραφική ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας, το 1699, ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης απαρτιζόταν από 8.000 κατοίκους. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός άγγιζε τους 30.000 κατοίκους, ενώ στα μέσα του αιώνα η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης αριθμούσε 75.000 κατοίκους. Το 1880, οι Έλληνες ανέρχονταν στους 80.000 κατοίκους, δίχως να περιλαμβάνονται και οι 30.000 Έλληνες υπήκοοι του

νεοσύστατου ελληνικού κράτους, οι οποίοι κατοικούσαν στη Σμύρνη. Το 1914 ο αριθμός του ελληνικού πληθυσμού είχε αυξηθεί στους 140.000, ενώ το 1920 αριθμούσε 150.000 κατοίκους.

Γράφημα 3.9: Εξέλιξη ελληνικού πληθυσμού στην πόλη της Σμύρνης, 1699-1920

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, 49-67, επεξεργασία στοιχείων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, εύλογα θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι η σταθερή αύξηση του πληθυσμού της πόλεως της Σμύρνης η οποία συνέπεσε χρονικά με την περίοδο αύξησης του ελληνικού πληθυσμού, οφείλεται σημαντικά στη συμβολή της ελληνικής κοινότητας καθιστώντας τη την επικρατέστερη μεταξύ των υπόλοιπων εθνοτήτων της Σμύρνης. Η συντριπτική παρουσία της ελληνικής κοινότητας έδινε στην πόλη ελληνικό χαρακτήρα, ο οποίος ενισχυόταν από το γεγονός ότι η οικονομική και πολιτιστική ζωή της πόλης βρισκόταν στα χέρια τους (Ελευθερίου, 1982: 1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

4.1. Η ανάπτυξη της Σμύρνης

Η πρωτεύουσα της Ιωνίας, από μια παρακμασμένη πόλη, εξελίχθηκε σε ένα δυναμικό εμπορικό κέντρο. Μετά το 1500, άρχισε να αναβαθμίζεται, να εξελίσσεται και να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της εποχής. Χάρη στην ξεχωριστή γεωγραφική θέση που κατείχε στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία της προσέφερε τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός ευρύχωρου λιμανιού- ασφαλούς και προστατευμένου-αποτελέσε από αρχαιοτάτων χρόνων ένα σημαντικό ορμητήριο και καταφύγιο για τα πλοία. Ο κυριότερος λόγος επιλογής του λιμανιού της Σμύρνης, μεταξύ των υπόλοιπων διαθέσιμων λιμανιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφορούσε τη μικρή απόσταση, καθώς αποτελούσε το πλησιέστερο λιμάνι προς την κεντρική και δυτική Ευρώπη, προσφέροντας παράλληλα μεγαλύτερη ασφάλεια. Η Σμύρνη, αποτελώντας τη δεύτερη -από οικονομικής και πληθυσμιακής σημασίας- πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελούσε ήδη στη καμπή του 16ου αιώνα ένα διεθνές λιμάνι (Κλεάνθης, 1995: 15 -16·Αργυροπούλου, 2004: 22-3·Deschamps, 1990).

Το εμπόριο αποτέλεσε καθοριστικής σημασίας παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη της πόλης, λειτουργώντας ως το παράθυρο από το οποίο εισχωρούσε ανεμπόδιστα ο αναζωογονητικός αέρας της δυτικοευρωπαϊκής εξέλιξης. Παρουσιάζοντας ανάπτυξη από τον 18ο, αλλά κυρίως από τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα, αποτέλεσε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αλλά και μεταξύ των νησιών του Αιγαίου και της Δύσης. Έτσι, η εισαγωγή και εξαγωγή εμπορευμάτων από και προς την Ανατολή αποτέλεσε πρόκληση, όχι μόνο για τους δυτικοευρωπαίους αλλά και για τους Έλληνες, προσφέροντας ένα εκτεταμένο πεδίο δράσης και συναγωνισμού, μια ευκαιρία να ξεδιπλωθεί η δυναμικότητα και ανταγωνιστικότητα τους (Θεμοπούλου, 2004: 79·Κλεάνθης, 1995: 15 -16·Frangakis- Syrret, 1992).

Πιο αναλυτικά, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ- Καϊναρτζή (1774) από την οποία απέρρεαν ιδιαίτερα ευνοϊκοί όροι για τη ναυτιλία και το εμπόριο, η Σμύρνη αναπτύχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς σε μια δυναμική μητρόπολη. Η πόλη της Σμύρνης με την πλούσια σε πρώτες ύλες μικρασιατική ενδοχώρα, μετατράπηκε τον 19^ο αιώνα σε κομβικό σημείο

χερσαίων διακινήσεων από και προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, καθώς και σε συγκοινωνιακό κόμβο των διακινήσεων της Ανατολικής Μεσογείου. Την περίοδο 1880-1920, όλο το εμπόριο της δυτικής και νότιας Μικράς Ασίας συγκεντρωνόταν στη Σμύρνη (Αργυροπούλου, 2004: 22-3·Θεμοπούλου, 2004: 79).

4.1.2. Η οικονομική όψη της Σμύρνης την περίοδο πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή

Το εμπόριο παράλληλα με την εκβιομηχάνιση και την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου αποτέλεσαν τους κύριους παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης της πόλης (Θεμοπούλου, 2004: 79-80).

Η διεύρυνση του διεθνούς εμπορίου, το οποίο υπαγορευόταν από τις ανάγκες του ευρωπαϊκού καπιταλισμού και η προσαρμογή των μεγάλων αστικών κέντρων στις διεθνείς ευρωπαϊκές αγορές, συντέλεσαν στη ραγδαία αύξηση των διεθνών συναλλαγών της πόλης. Οι τεχνολογικές εξελίξεις στα μέσα μεταφοράς συνέβαλλαν στην αμεσότερη σύνδεση των κέντρων παραγωγής της Μικράς Ασίας με τις αγορές της Δύσης, συμβάλλοντας παράλληλα στην ευρωπαϊκή οικονομική διείσδυση. Όμως, παρά τη βελτίωση της αγροτικής παραγωγής, η μετέπειτα καταστροφή της εγχώριας βιοτεχνίας από το δυτικό ανταγωνισμό δημιούργησαν συνθήκες εξάρτησης από το ευρωπαϊκό οικονομικό σύστημα (Θεμοπούλου, 2004: 99· Βερεμής & Κωστής, 1984: 40).

Η εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού της Σμύρνης συνέπεσε χρονικά με την κατασκευή των μικρασιατικών σιδηροδρομικών γραμμών το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα παράλληλα με την ανάπτυξη του λιμανιού της πόλης, η οποία συνεχίστηκε και τον 20^ο αιώνα. Η ανάπτυξη του λιμανιού της Σμύρνης τοποθετείται την περίοδο 1880-1920, όταν το εμπόριο της δυτικής και νότιας Μικράς Ασίας συγκεντρώθηκε σταδιακά εκεί.

Η οικονομική πρωτοκαθεδρία μετατοπιζόταν σταθερά προς τις μη μουσουλμανικές κοινότητες, και δύο δεκαετίες πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο το βιοτικό επίπεδο της αυτοκρατορίας παρουσίαζε άνοδο, ενώ οι επενδύσεις και ο ρυθμός συσσώρευσης κεφαλαίων ήταν αυξανόμενος. Όλα έδειχναν ότι κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, σημειωνόταν οικονομική άνοδος και ανάπτυξη. Όμως οι πολιτικές, νομικές και οικονομικές μεταβολές της εποχής πρόσφεραν στους ευρωπαίους και μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς αισθητή υπεροχή και το μεγαλύτερο μέρος από τα πλεονεκτήματα αυτής της ανόδου (Βερεμής & Κωστής, 1984: 34).

Η κίνηση των κεφαλαίων της πόλης ήταν αξιοσημείωτη, δηλωτική των εργασιών που πραγματοποιούνταν από τη λειτουργία έντεκα τραπεζών το 1920. Η παροχή πιστώσεων στους εμπόρους οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στο εξαγωγικό εμπόριο – ιδιαίτερα τους μήνες Ιούλιο με Οκτώβριο- διενεργούνταν με ελάχιστες διατυπώσεις. Επιπρόσθετα, περισσότερες από πενήντα ξένες ασφαλιστικές εταιρείες διατηρούσαν γραφεία στη Σμύρνη, καθώς και εταιρείες καπνού, γεωργικών προϊόντων, πετρελαίων και αντιπροσωπείες βιομηχανικών και εμπορικών οίκων της Ευρώπης και της Αμερικής (Βερεμής & Κωστής, 1984: 50).

Το εξαγωγικό εμπόριο σχετίστηκε με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής καθώς αφορούσε κυρίως αγροτικά προϊόντα, όπως σύκα, σταφίδες, καπνά, όπιο, βαμβάκι αλλά και τάπητες. Η έκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου μειώθηκε σημαντικά σχετικά με την αντίστοιχη έκταση τους την προπολεμική περίοδο. Ο απασχολούμενος στο πρωτογενή τομέα πληθυσμός σήκωσε το μεγαλύτερο βάρος των πολεμικών επιχειρήσεων, με τη συμμετοχή του στις επιστρατεύσεις, την εξοντωτική φορολογία, τις επιτάξεις και τις επακόλουθες συγκρούσεις του ελληνικού στρατού με τις εθνικιστικές δυνάμεις.

Ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ευνόησε την εμπορική τάξη των εισαγωγέων σε αντίθεση με τους εξαγωγικούς οίκους. Αυτό συνέβη, διότι η οθωμανική αγορά βρέθηκε με επάρκεια αγαθών και αποθέματα εμπορευμάτων, με αποτέλεσμα οι εισαγωγείς να πωλούν τα εμπορεύματα τους προσαρμοζόμενα σε τιμές ανάλογες της ζήτησής τους, αφού ο εμπορικός αποκλεισμός εμπόδιζε την εισαγωγή νέων προϊόντων. Αντίστοιχα ευνοημένη υπήρξε και μια κατηγορία αγροτών, οι οποίοι έμειναν ανεπηρέαστοι από τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου, εισπράττοντας κέρδη από τη μείωση της παραγωγής και την παράλληλη αύξηση της ζήτησής τους.

Σε γενικές γραμμές, την περίοδο πριν την έναρξη του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η βιομηχανική παραγωγή της Σμύρνης βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη. Την πρόοδο αυτή, ανέστειλε σε σημαντικό βαθμό η έκρηξη του πολέμου, όπου ενόψει έλλειψης πρώτων υλών και εργατών, πολλά βιομηχανικά κέντρα στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας αναγκάστηκαν να διακόψουν τη λειτουργία τους. Το 1914, η λειτουργία των βιομηχανιών διακόπηκε εξαιτίας του πολέμου και της συνεπαγόμενης αδυναμίας εξαγωγής και μεταφοράς των προϊόντων τους αλλά και επιτάξεων πολλών εγκαταστάσεων από το τουρκικό κράτος. Μετά τη λήξη του, πολλά υποκαταστήματα δεν

ξαναλειτούργησαν, εξαιτίας των ελλείψεων σε εργατικό προσωπικό, πρώτες ύλες αλλά και της διάσπασης που είχε επιφέρει ο πόλεμος στην οργάνωση και συνοχή της μικρασιατικής βιομηχανίας (Τρακάκης, 1994: 119-58).

Οι στρατιωτικές απώλειες, οι σφαγές, οι εκπατρισμοί και οι καταστροφές, άφησαν βαθιά ίχνη στην οικονομία του 1918. Ο αριθμός των μεγάλων ζώων μειώθηκε, σε μερικές περιπτώσεις φθάνοντας το ποσοστό του 80% συγκρινόμενο με το 1913, η καλλιέργεια δημητριακών κατά 50%, τα οπωροφόρα δέντρα, οι καλλιέργειες καπνού και βαμβακιού κατά 60 έως 90% κι ο όγκος του εξαγωγικού εμπορίου κατά 75%. Το δημόσιο χρέος από 154.000.000 τουρκικές λίρες το 1914, έφθασε τις 466.000.000 το 1918 εξαιτίας των γερμανικών δανείων. Το 1920, οι τιμές των βασικών ειδών διατροφής δεκαπενταπλασιάστηκαν συγκριτικά με αυτές του 1914 (Βερεμής & Κωστής, 1984: 39).

Λιγότερο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του εμπορίου δημιούργησε το οθωμανικό νομισματικό σύστημα. Μετά το τέλος του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η τουρκική λίρα αντιμετώπισε το πρόβλημα της υποτίμησής της, όπως και όλες οι ηττημένες χώρες. Εκμεταλλευόμενες την πτωτική τάση του οθωμανικού νομίσματος, οι τράπεζες της Σμύρνης επιδόθηκαν σε κερδοσκοπικές αγοροπωλησίες συναλλάγματος. Οι διακυμάνσεις στην τιμή του οθωμανικού νομίσματος συντέλεσαν στη δυσκολία επένδυσης σημαντικών κεφαλαίων στις εμπορικές δραστηριότητες.

4.1.3. Οι τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και οι επιδράσεις τους

Η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου η οποία συντελέστηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, αποτέλεσε σημαντική εξέλιξη για την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, διευκόλυνε τις ξένες επενδύσεις και παράλληλα ενίσχυσε την παραγωγή και διακίνηση των αγροτικών προϊόντων.

Η σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης- Αϊδινίου κατασκευάστηκε το 1856 με αγγλικά κεφάλαια και τέθηκε σε λειτουργία δέκα χρόνια αργότερα, διασχίζοντας έκταση 515 χιλιομέτρων, ενώ το 1863 κατασκευάστηκε η γραμμή Σμύρνης – Κασαμπά, με γαλλικά κεφάλαια, η οποία εκτεινόταν 263 χιλιόμετρα από τις κοιλάδες του Έρμου μέχρι τη Φιλαδέλφεια. Αργότερα, οι γραμμές επεκτάθηκαν προς τα νοτιοανατολικά. Η σιδηροδρομική σύνδεση με τη μικρασιατική ενδοχώρα εξασφάλισε τη διακίνηση των βιομηχανικών και εισαγόμενων ευρωπαϊκών προϊόντων από την πόλη της Σμύρνης προς

το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Παράλληλα, η άμεση αυτή σύνδεση διευκόλυνε τη διακίνηση της αγροτικής παραγωγής αλλά και του ορυκτού πλούτου της μικρασιατικής ενδοχώρας προς το λιμάνι της Σμύρνης με προορισμό την εξαγωγή τους, δίνοντας ώθηση στη γεωργία και το εμπόριο. Κύριο εξαγόμενο ορυκτό αποτέλεσε το κάρβουνο, του οποίου την εξαγωγή είχε αναλάβει από το 1896 μια γαλλική εταιρεία, ακολουθώντας το βρώμιο, η σμύριδα και ο βόρακας (Πουλημένος, 2019).

Η σιδηροδρομική σύνδεση της Κωνσταντινούπολης με τη δυτική Ευρώπη ολοκληρώθηκε το 1888. Παράλληλα, η κατασκευή του δικτύου Σμύρνης – Βαγδάτης, η οποία ολοκληρώθηκε το 1885 με γερμανικά κεφάλαια, διεύρυνε το πεδίο συναλλαγών της Σμύρνης εγκαινιάζοντας την οικονομική διείσδυση της Γερμανίας στην αυτοκρατορία ενώ επιβεβαίωσε το δυτικό ανταγωνισμό για τον έλεγχο της μικρασιατικής ενδοχώρας. Μέχρι το 1898, το σιδηροδρομικό δίκτυο είχε προχωρήσει τόσο ώστε να επιδράσει θετικά στην οικονομική άνθηση των περιοχών από τις οποίες διερχόταν, ενισχύοντας παράλληλα το γερμανικό ενδιαφέρον για την περιοχή της Μικράς Ασίας (Θεμοπούλου, 2004: 99· Βερεμής & Κωστής, 1984: 36).

Την επέκταση της γραμμής πέρα από το Ικόνιο ανέλαβε το 1908 η «Εταιρεία του Σιδηρόδρομου της Βαγδάτης», εξασφαλίζοντας αποικιοκρατικούς όρους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην εταιρεία συμμετείχαν με το 40% των μετοχών ο γερμανικός όμιλος, η υπό γερμανικό έλεγχο «Σιδηροδρομική Γραμμή της Ανατολής» με 10%, η γαλλική «Οθωμανική Τράπεζα» με 30%, ενώ το υπόλοιπο 20% μοιράζονταν όμιλοι της Αυστρίας, Ελβετίας, Ιταλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μεταξύ των ετών 1897-1899, με τη σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης-Αϊδινίου είχαν μεταφερθεί 299.000 τόνοι εμπορευμάτων και 2.236.000 επιβάτες. Το λιμάνι της Σμύρνης συγκέντρωσε το μεγαλύτερο τμήμα των χερσαίων εμπορικών μετακινήσεων της Μικράς Ασίας, του οποίου η ανάπτυξη επέφερε νέες ανάγκες στις θαλάσσιες μεταφορές (Θεμοπούλου, 2004: 99).

Η αύξηση στην κίνηση των πλοίων στο λιμάνι της Σμύρνης δημιούργησε νέες ανάγκες σε έργα υποδομής για τη διευκόλυνση των αφίξεων και αναχωρήσεων από το λιμάνι, καθώς και για τη μεταφορά των εμπορευμάτων. Τα λιμενικά έργα, αποτέλεσαν σημαντικότερη επένδυση τεχνικού επιτεύγματος το οποίο είχε αναλάβει γαλλική τεχνική εταιρεία. Πιο αναλυτικά, η εταιρεία Societe des Quais de Smyrne, ανέλαβε την ανακαίνιση και διεύρυνση του λιμανιού της Σμύρνης, τη κατασκευή της προκουμαίας, του

λιμενοβραχίονα, του τελωνείου, τη δημιουργία ιππήλατου τραμ και υπονόμων οι οποίοι διοχετεύονταν στη θάλασσα.

Η τεράστια εμπορική ανάπτυξη της Σμύρνης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κατασκευή της προκουμαίας. Η προκουμαία είχε ξεκινήσει να κατασκευάζεται το 1867 και ολοκληρώθηκε το 1874. Αποτελούσε ένα έργο μήκους 3.325 μέτρων και πλάτους 28 μέτρων. Στις σιδηροτροχιές που διέτρεχαν την προκουμαία, τροχοδρομείτο ιππήλατο τραμ. Η συμβολή της στην εθνική οικονομία και την πόλη της Σμύρνης υπήρξε σημαντική ενώ παράλληλα εξασφάλισε σημαντικά κέρδη στην εταιρεία αμέσως μετά την έναρξη λειτουργίας του έργου (Καρδάσης, 2004: 45-5).

Παράλληλα με την ανάπτυξη των θαλάσσιων μεταφορών συντελέστηκε η διεύρυνση και ανάπτυξη της αγοράς των παράκτιων πόλεων. Σε αυτό το πλαίσιο εντάχθηκε και η ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων στις πόλεις - λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου, όπως της Σμύρνης και της Θεσσαλονίκης, καταδεικνύοντας την πορεία προσαρμογής και ενσωμάτωσης των αγορών της Ανατολής σε αυτές της Δύσης.

Στις αρχές του 20ου αιώνα, ο συνολικός αριθμός του κατάπλου και απόπλου των συνολικά 1.295 πλοίων, χωρητικότητας 443.340 τόνων του 1863, ανήλθε σε 2.465 ατμόπλοια, χωρητικότητας 2.106.623 τόνων. Συνεπώς, η χωρητικότητα των πλοίων σχεδόν πενταπλασιάστηκε, καθιστώντας τη σημαντικότερη ακόμα και από την αύξηση του αριθμού τους. Η εξέλιξη αυτή ανάγεται στην ανάπτυξη της ατμοπλοΐας και τη σημαντική αύξηση των ατμόπλοιων, τα οποία διέθεταν αυξημένη χωρητικότητα συγκρινόμενα με αυτή των ιστιοφόρων. Την πρώτη θέση στο κατάπλου και απόπλου διέθεταν τα πλοία με οθωμανική σημαία, ακολουθώντας αυτά με ελληνική, βρετανική, γαλλική και αυστριακή.

Συνολικά δεκαεπτά ατμοπλοϊκές εταιρείες εκτελούσαν τακτικά δρομολόγια από το λιμάνι της Σμύρνης, συμβάλλοντας ακόμα περισσότερο στη διεύρυνση της θαλάσσιας επικοινωνίας της. Η ατμοπλοϊκή σύνδεση με τα λιμάνια της βόρειας και δυτικής Ευρώπης, της Αδριατικής και της νότιας Ρωσίας με τα κυριότερα νησιά του Αιγαίου αλλά και τα λιμάνια της Μικράς Ασίας και της Μέσης Ανατολής, την κατέστησαν συγκοινωνιακό κόμβο των διακινήσεων της Ανατολικής Μεσογείου, καταδεικνύοντας το μέγεθος των συναλλαγών της πόλης (Θεμοπούλου, 2004: 99).

4.1.4. Πολεοδομική οργάνωση και αστική ανάπτυξη

Η ανανέωση του πολεοδομικού ιστού της πόλης επηρέασε και τη χωροταξική κατανομή των κοινοτήτων, οι οποίες διακρίνονταν πλέον βάσει των νέων οικονομικο-κοινωνικών χαρακτηριστικών τους και όχι των μέχρι πρότινος εθνικο-θρησκευτικών διαχωρισμών.

Μια από τις σημαντικότερες προσπάθειες διαμόρφωσης του νέου αστικού χώρου αποτέλεσε η κατασκευή του λιμανιού και της νέας προκουμαίας, η διαπλάτυνση της οποίας επιτεύχθηκε τη δεκαετία του 1890. Επιπρόσθετα, οι προσχώσεις στη περιοχή του λιμανιού, δημιούργησαν νέα οικοδομικά τετράγωνα τα οποία αποτέλεσαν το κέντρο της κοινωνικής ζωής της Σμύρνης. Οι ευρωπαίοι και οι μη μουσουλμανικές κοινότητες, μεταξύ αυτών των Ελλήνων, Εβραίων και Αρμενίων, εγκαταλείποντας την περιοχή του Φραγκομαχαλά, εγκαθίσταντο στην περιοχή της προκουμαίας και τα προάστια του Μπουτζά και του Μπουρνόβα, τα οποία αποτέλεσαν τους χώρους κατοικίας της αστικής τάξης (Θεοδοπούλου, 2004: 106).

Σε συνέχεια των παραπάνω διαφοροποιήσεων, ο Φραγκομαχαλάς στο εξής κατέστη εμπορικό κέντρο, τον χώρο όπου η Δύση συναντιόταν με την Ανατολή. Η ευρωπαϊκή οδός πρόσφερε μεγάλη ποικιλία ευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων, κυρίως νεοτερισμών αλλά και τα καταστήματα των υπόλοιπων κοινοτήτων επιβεβαίωναν τη συνύπαρξη του πολυεθνικού μωσαϊκού της Σμύρνης. Την ίδια περίοδο, η εργατική τάξη, η οποία αποτελείτο ταυτόχρονα από μουσουλμανικό και μη πληθυσμό, ξεκίνησε να κατοικεί γύρω από τη βιομηχανική περιοχή της Πούντας (Πουλημένος, 2019).

Στην περιοχή της προκουμαίας της Σμύρνης συγκεντρώνονταν ξενοδοχεία, εστιατόρια, γραφεία ασφαλιστικών και ναυτιλιακών εταιρειών, τράπεζες, λέσχες, θέατρα, κινηματογράφοι, κοσμικά κέντρα, ζυθοπωλεία, εστιατόρια, ζαχαροπλαστεία και σχολές χορού. Το 1920, υπήρχαν περίπου 15 κινηματογράφοι, 500 καφενεία, 226 οινοπωλεία και ταβέρνες, 65 εστιατόρια, 43 μπουραρίες και 8 αίθουσες χορού. Η περιοχή της προκουμαίας ήταν ενδεικτική του κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της πόλης, καταδεικνύοντας τη διάδοση του δυτικού τρόπου ζωής και συνηθειών μεταξύ των κατοίκων. Ως εκ τούτου, η οργάνωση του νέου αστικού χώρου δεν είχε πια τον χαρακτήρα της περιχαράκωσης των εθνικο-θρησκευτικών κοινοτήτων, αλλά βασιζόταν σε οικονομικά κριτήρια.

Η αναδιοργάνωση της πόλης λοιπόν, η οποία συντελέστηκε στο πλαίσιο των νέων διαμορφούμενων αναγκών, απόρροια της οικονομικής ανάπτυξης, προσέλκυσε σημαντικό αριθμό νέων κατοίκων στη πόλη της Σμύρνης. Έτσι, οι κάτοικοι άρχισαν να εγκαθίστανται στις περιοχές γύρω από την πόλη, όπου μαζί με την ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς, διαμόρφωσαν τα προάστια της.

Η διαφοροποίηση της τοπογραφίας των εθνικών ομάδων στο χώρο με κριτήρια τα οποία βασίζονταν σε οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, αντανακλούν και τα διαφορετικά επίπεδα εντός των οποίων εξελισσόταν και η κοινωνική ζωή της πόλης. Η εξέλιξη αυτή συντέλεσε στη διάκριση δύο βασικών πόλων, όπου από τη μια βρισκόταν η άνω πόλη στην οποία διαβιούσαν τα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα τα οποία δέχονταν εξ αποστάσεως τον «απόηχο» του εκδυτικισμού και από την άλλη η κάτω πόλη των εύπορων οικονομικά κοινωνικών τάξεων, λειτουργώντας ως φορείς του εκσυγχρονισμού (Θεμοπούλου, 2004: 107).

4.1.5. Κοινωνικός ιστός της πόλης και βιοτικό επίπεδο

Στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής των κατοίκων της πόλης συνέβαλλαν τα σημαντικά έργα υποδομής, όπως το δίκτυο φωταερίου, ύδρευσης και ηλεκτροδότησης, η διάνοιξη νέων οδικών αρτηριών, η ανακαίνιση του λιμανιού και η δημιουργία της νέας προκουμαίας, καθιστώντας εφικτή τη κυκλοφορία του αέρα στη πόλη της Σμύρνης.

Στη Σμύρνη υπήρχαν συνολικά περίπου 16 κλινικές και νοσοκομεία, από τα οποία 2 ήταν ελληνικά, 2 οθωμανικά, 1 γαλλικό, 1 αγγλικό, 1 αρμενικό, 1 εβραϊκό και 1 ολλανδικό νοσοκομείο. Το ελληνικό νοσοκομείο του Αγίου Χαραλάμπους, ιδρύθηκε το 1725, διαθέτοντας 10 κλινικές, 4 χειρουργεία και χωρητικότητα 420 κλινών, αποτελώντας το σημαντικότερο νοσοκομείο της πόλης (Θεμοπούλου, 2004: 108).

Παράλληλα, στις αρχές του 20ου αιώνα, παρατηρείται αύξηση της δραστηριότητας των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων μεταξύ των εθνικο-θρησκευτικών κοινοτήτων της πόλης, αναπτύσσοντας αξιόλογη δράση. Ταυτόχρονα, η οικονομική ανάπτυξη και ο εκδυτικισμός επέφεραν σημαντική πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη στην πόλη της Σμύρνης. Η μέση αστική τάξη η οποία συγκροτήθηκε στο πλαίσιο των Οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων, καθώς και η συνεπαγόμενη προσέλκυση πολλών Ελλήνων στην πόλη της Σμύρνης,

συνέβαλλαν στη δημιουργία καινούργιων επαγγελμάτων, όπως δασκάλων καθηγητών και δημοσιογράφων (Ιωαννίδου, 2018: 28).

Η οργάνωση και διάδοση της παιδείας αποτέλεσε συστηματική προσπάθεια των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της ελληνικής κοινότητας, μέσω της δημιουργίας σχολείων και της χορήγησης υποτροφιών. Συγκριτικά με τις υπόλοιπες κοινότητες, η ελληνική, παρουσίαζε το μεγαλύτερο ποσοστό σε αριθμό σχολείων και μαθητών. Τα σπουδαιότερα από αυτά αποτέλεσαν η Ευαγγελική Σχολή (1733), το Κεντρικό Παρθεναγωγείο (1837) και το Ομήρειο Παρθεναγωγείο (1881). Ωστόσο, ο αριθμός των σχολείων αυξήθηκε σημαντικά την περίοδο 1919-1922. Τέλος, λειτουργούσε το Ελληνικό Πανεπιστήμιο, το οποίο όμως έκλεισε οριστικά μετά τα γεγονότα του 1922. Ανάπτυξη της εκπαιδευτικής δραστηριότητας παρατηρείτο και στις υπόλοιπες κοινότητες της πόλης, καθώς υπήρχαν εβραϊκά, οθωμανικά, αρμενικά, γαλλικά, ιταλικά και αμερικανικά σχολεία.

Ακόμα στη πόλη της Σμύρνης, υπήρχαν 35 τυπογραφεία ενώ σημαντική αύξηση υπήρχε στον αριθμό των εφημερίδων και του ημερήσιου περιοδικού τύπου. Πιο αναλυτικά, κυκλοφορούσαν 8 ελληνικές εφημερίδες, εκ των οποίων οι σημαντικότερες αφορούσαν την Αλμάθεια και την Εστία, 7 οθωμανικές, 6 αρμενικές, 5 γαλλικές, 3 γερμανικές και 5 εβραϊκές (Θεμοπούλου, 2004: 108-11).

4.2. Η οικονομική δραστηριότητα των κυριότερων εθνοκοτήτων της Σμύρνης

4.2.1. Οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων

Όλα τα στοιχεία αναφορικά με την οικονομική κατάσταση της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης, την περίοδο από τον 19ο έως τις αρχές του 20ου αιώνα, συγκλίνουν στη σημαντικότερη ανάπτυξη και ευημερία που τη χαρακτήριζε.

Η περιοχή της Μικράς Ασίας παρέμεινε γενικά γνωστή για την γεωργική και κτηνοτροφική της παραγωγή, διαθέτοντας ορυκτό πλούτο και πρώτες ύλες, όχι όμως και αξιοσημείωτη βιομηχανική παραγωγή. Κύριος παράγοντας ανάπτυξης της μικρασιατικής βιομηχανικής δραστηριότητας υπήρξε το ελληνικό στοιχείο, εκπροσωπώντας στο μεγαλύτερο μέρος του, κυρίως τη μικρή βιομηχανία. Η παραπάνω διαπίστωση καθίστανται

ακόμα πιο σημαντική, αν ληφθεί υπόψη το ευρύτερα δυσμενές περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η ελληνική βιομηχανία (Τρακάκης, 1994: 55).

Τα πρώτα χρόνια, η γεωργία αποτέλεσε την πρωταρχική ενασχόληση των Ελλήνων της Σμύρνης, ενώ μόνο ένα μικρό ποσοστό απασχολούνταν με το εμπόριο και τα συναφή επαγγέλματα. Τα χρόνια που ακολούθησαν, η ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας του μη μουσουλμανικού πληθυσμού εντάθηκε, ως απόρροια δύο πολιτικών εξελίξεων. Το αυτοκρατορικό Διάταγμα Χάτι Σερίφ, του 1839, σήμανε την έναρξη μιας περιόδου μεταρρυθμίσεων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το οποίο αφορούσε διακηρύξεις περί ισότητας, ισονομίας και ισοπολιτείας μεταξύ των μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών κοινοτήτων της αυτοκρατορίας, δίνοντας την ευκαιρία στην ελληνική κοινότητα να συμμετέχει στις εμπορικές συναλλαγές της αυτοκρατορίας με τη Δύση. Από την άλλη, η αγγλοοθωμανική εμπορική σύμβαση, Μπαλτά- Λίμαν, του 1838, συνέβαλλε στη βελτίωση της οικονομικής τους θέσης, καταργώντας όλα τα κρατικά μονοπώλια και σηματοδοτώντας την έναρξη της περιόδου του ελεύθερου εμπορίου. Στο εξής, κάθε ευρωπαϊκή χώρα που σύναπτε συνθήκη με την αυτοκρατορία, ευνοούνταν με τον όρο «του πιο ευνοούμενου κράτους».

Οι εξελίξεις αυτές παράλληλα με την οικονομική και πολιτική συγκυρία, κατέστησαν αξιοσημείωτες για τους ξένους εμπόρους, μεταξύ αυτών και της ελληνικής εμπορικής κοινότητας. Η δημιουργία ενδιάμεσων οικονομικών δυνάμεων εντός των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, οι οποίες ήταν στενά συνδεδεμένες με τη Δύση, ευνόησαν σημαντικά τις διεθνείς τους συναλλαγές. Οι Έλληνες όντας εγκατεστημένοι κυρίως στις παράκτιες περιοχές, ήρθαν σε επαφή με τις αγορές των ευρωπαϊκών κρατών μέσω του εμπορίου, ενισχύοντας τις εμπορικές τους επαφές με τη Δύση (Θεμοπούλου, 2004: 87· Παναγιωτόπουλος, 1983: 116).

Η εισροή ευρωπαϊκού κεφαλαίου και η αυξανόμενη εξάρτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Δύση, αν και αρχικά επέφερε κάμψη στην οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων, οι τελευταίοι κατάφεραν να προσαρμοστούν με επιτυχία στις νέες συνθήκες (Θεμοπούλου, 2004: 90).

Σε αντίθεση με τις αγροτικές ασχολίες των Οθωμανών στην κοντινή ενδοχώρα, οι Έλληνες της Σμύρνης επιδίδονταν με εκπληκτική δεξιοότητα στις εμπορικές εργασίες και γενικότερα στα επαγγέλματα τα οποία είχε δημιουργήσει η ταχύτατη εξέλιξη της ευρωπαϊκής εκβιομηχάνισης. Οι προσφιλείς χώροι των επαγγελματικών δραστηριοτήτων

των Ελλήνων αποτελούνταν από το εμπόριο και τις υπηρεσίες. Τα συνηθέστερα επαγγέλματα απαντώνταν σε αυτά των εμπόρων, γιατρών, δικηγόρων, τραπεζιτών και ναυλωτών πλοίων (Τρακάκης, 1994: 55).

Οι Έλληνες κυριαρχούσαν κυρίως στη βιομηχανία, το εμπόριο και τον τραπεζικό τομέα. Σ' αυτό συντέλεσαν διάφοροι λόγοι, μεταξύ αυτών η εγκατάστασή τους σε ευνοϊκές για το εμπόριο περιοχές και η ταυτόχρονη υποτίμησή των εμπορικών ενασχολήσεων από τους μουσουλμάνους, αφήνοντας όλη την εμπορική δραστηριότητα στα χέρια των Ελλήνων. Παράλληλα, οι Έλληνες εξαιρούμενοι από τη στρατιωτική θητεία, όλο και αναπτύσσονταν. Μιλώντας την τουρκική γλώσσα, όντας εξοικειωμένοι με τις συνήθειες και τα έθιμα των μουσουλμάνων και αξιοποιώντας τα προνόμια τα οποία απέρρεαν από τις εμπορικές συμφωνίες με τους ευρωπαίους, κατάφεραν να εξασφαλίσουν καλές συνθήκες διαβίωσης. Σύντομα, κατάφεραν να παραγκωνίσουν τους μουσουλμάνους από τις εμπορικές δραστηριότητες στα μικρασιατικά παράλια, επιτυγχάνοντας την επικράτηση τους σε συγκεκριμένες περιοχές του εσωτερικού και αποκτώντας τον έλεγχο κάθε εμπορικής δραστηριότητας (Τρακάκης, 1994: 55·Παναγιωτόπουλος, 1983: 88-9).

Εκτός από τον εμπορικό, τραπεζικό, χρηματιστηριακό και βιομηχανικό τομέα, ανέπτυξαν δραστηριότητες στον τομέα των σιδηροδρόμων, της ναυτιλίας κι άλλων δημόσιων έργων. Από την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών, η ελληνική κοινότητα επωφελήθηκε στον τομέα της γεωργίας και του εμπορίου αλλά κι από την απασχόληση σημαντικού αριθμού Ελλήνων εργατών και υπάλληλων στους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Το εργατικό προσωπικό αποτελούνταν είτε από Έλληνες μετανάστες, οι οποίοι διέθεταν εμπειρία στη συντήρηση των σιδηροδρομικών γραμμών της Πελοποννήσου και του Πειραιά, και εργάζονταν ως υπάλληλοι και διευθυντές, είτε από Έλληνες Οθωμανούς, απασχολούμενοι ως σταθμάρχες (Θεμοπούλου, 2004: 90·Παναγιωτόπουλος, 1983: 91-2).

Στις αρχές του 20ου αιώνα, οι Έλληνες διέθεταν ένα σημαντικό τμήμα του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της πόλης. Παράλληλα, διενεργούσαν μεσιτικές δραστηριότητες, σε προϊόντα όπως βελανίδια, βαμβάκι, καπνό, λάδι, σύκα, σταφίδες και όπιο. Την ίδια περίοδο, αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό ελεύθερων επαγγελματιών όπως γιατρών, φαρμακοποιών και δικηγόρων, οργανωμένων σε επαγγελματικά σωματεία (Θεμοπούλου, 2004: 90) .

Έτσι, ενώ το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι μουσουλμάνοι κυριαρχούσαν έναντι των χριστιανών οικονομικά και αριθμητικά, πενήντα χρόνια αργότερα, ο μουσουλμανικός πληθυσμός είχε παραγκωνιστεί από τις πιο προσοδοφόρες δραστηριότητες, απασχολούμενοι κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία (Παναγιωτόπουλος, 1983: 88-9).

Η οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας μπορεί να αποδοθεί και σε μια άλλη διαδικασία η οποία συνδεόταν με το δανεισμό χρημάτων. Πολλοί Έλληνες, απασχολούμενοι στον τομέα της μεταποίησης των σε αφθονία πρώτων υλών που εξασφάλιζε η μικρασιατική γη, ακολουθούσαν μια ιδιαίτερα επικερδή πρακτική η οποία τους εξασφάλιζε γρήγορη οικονομική πρόοδο. Πιο συγκεκριμένα, η πρακτική δανεισμού χρημάτων στους μουσουλμάνους και η ταυτόχρονη αδυναμία αποπληρωμής τους, συντελούσαν στη μετατροπή των Ελλήνων σε πλούσιους γαιοκτήμονες κατάσχοντας την περιουσία των δανειοληπτών (Παναγιωτόπουλος, 1983: 91-2).

Παράλληλα, οι Έλληνες έμποροι κέρδιζαν αρκετά είτε επενδύοντας στη γη είτε μετακινούμενοι σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Αυτή η ανακατανομή πλούτου είχε αντίκρισμα και στο κοινωνικό επίπεδο. Από την κυριαρχία των γαιοκτημόνων, σταδιακά το επάγγελμα των έμπορων παραγκωνίζε τους πρώτους, μετατρέπόμενοι στη νέα αριστοκρατία. Έτσι, οι Έλληνες κατάφεραν σταδιακά να ανελιχθούν οικονομικά, λειτουργώντας ως ανεξάρτητοι πωλητές ή αντιπρόσωποι μεγαλύτερων Ελλήνων εμπόρων, αγοράζοντας και πουλώντας την αγροτική παραγωγή της μικρασιατικής γης (Παναγιωτόπουλος, 1983: 91-2).

Σε αντίθεση με την παραπάνω ανθηρή εικόνα οι εξελίξεις κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και την περίοδο έναρξης του πρώτου Παγκοσμίου μετέβαλλαν το ευνοϊκό πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων. Στο πλαίσιο εκδηλώσεων της ανθελληνικής συμπεριφοράς, υποκινούμενων από τα μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου εκδηλώθηκαν συχνοί οικονομικοί αποκλεισμοί σε βάρος των ελληνικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Η δράση των λεγόμενων «αποκλειστών», όπως ονομάζονταν οι υποκινητές των μπούκοτάζ, κορυφώθηκε την περίοδο 1910- 1911, με συνακόλουθους εμπορικούς αποκλεισμούς στο λιμάνι της Σμύρνης, ληηλασίες καταστημάτων, κλείσιμο ελληνικών τραπεζών και εν γένει αποκλεισμό οποιασδήποτε ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας. Από τις αρχές του 1915 επιβλήθηκε συστηματικό οικονομικό μπούκοτάζ προς το μικρασιατικό ελληνισμό. Οι τοπικές αρχές ζητούσαν από

τις ξένες επιχειρήσεις της Σμύρνης να προβαίνουν σε απολύσεις των Ελλήνων υπαλλήλων αντικαθιστώντας τους με μουσουλμάνους (Κλεάνθης, 1995: 147-52· Βερεμής & Κωστής, 1984: 48).

4.2.2. Ελληνική αστική τάξη

Στην καμπή του 18ου αιώνα, η αλματώδης άνοδος της ελληνικής οικονομίας συντέλεσε στη δημιουργία μιας νεοσύστατης εμπορευματικής αστικής τάξης. Οι Έλληνες μεταβάλλονταν σε σημαντικούς κεφαλαιούχους, υπό την προστασία της Ρωσίας και της Αγγλίας, επιδιδόμενοι σε εμπορικές και τραπεζικές εργασίες όπου συναγωνίζονταν τις μεγάλες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις (Αργυροπούλου, 2004: 23).

Το εμπόριο στην πόλη της Σμύρνης, αποτέλεσε μια δραστηριότητα η οποία συνίστατο στην πλειοψηφία της από Έλληνες, όπου τα σημαντικά περιθώρια κέρδους ήταν ο κανόνας. Οι Έλληνες έμποροι απασχολούνταν κυρίως με το λιανικό εμπόριο, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό δραστηριοποιούνταν στο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της πόλης. Αυτός ο ρόλος συνέβαλλε στο σχηματισμό και ανάπτυξη της ελληνικής αστικής τάξης, αποτελούμενη από επιχειρηματίες, εμπόρους, δανειστές χρημάτων και τραπεζιτών, κυριαρχώντας κυρίως στα ελεύθερα επαγγέλματα των φαρμακοποιών, μηχανικών, δικηγόρων, αρχιτεκτόνων και γιατρών, των οποίων η συνεισφορά ήταν απαραίτητη στο πλαίσιο μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας. Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία της ελληνικής κοινότητας παρέμεινε στην έμμισθη μεσαία τάξη ή στην εξειδικευμένη ή ανειδίκευτη αστική εργατική τάξη, απασχολούμενοι είτε εποχιακά είτε μόνιμα (Τρακάκης, 1994: 55).

Αναφορικά με την εσωτερική δομή της ελληνικής αστικής τάξης, οι ελληνικές κοινότητες δεν ήταν ισότιμα ανεπτυγμένες και όντας διασκορπισμένες σε κάθε περιοχή της Μικράς Ασίας, η οικονομική τους ανάπτυξη ποίκιλλε από περιοχή σε περιοχή. Οι Έλληνες έτειναν να συγκεντρώνονται στα αστικά κέντρα, παρόλα αυτά πάντα ένα μέρος τους συναντώταν και στις αγροτικές περιοχές της σμυρναϊκής ενδοχώρας αλλά και των παραλίων. Μεταξύ των σημαντικών εμπορών και ευκατάστατων γαιοκτημόνων, των μικροεμπόρων και των ελεύθερων επαγγελματιών, των φτωχών αγροτών και εργατών των αστικών κέντρων αντικατοπτριζόταν μια οικονομική διαστρωμάτωση και διαφοροποίηση. Παρόλα αυτά, η συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του μικρασιατικού ελληνισμού

στη πόλη της Σμύρνης, συνέβαλλε στην επικράτηση της άποψης ότι η ελληνική κοινότητα στην πλειοψηφία της ευημερούσε (Παναγιωτόπουλος, 1983: 87).

Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού, η οποία βασικά συνίστατο στον εκδυτικισμό, αποτέλεσε την κατευθυντήρια γραμμή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων και ήταν πολυδιάστατη. Οι ολοένα αναπτυσσόμενες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των Ευρωπαίων και των μη μουσουλμανικών πληθυσμών συνέβαλαν στην εισαγωγή και επικράτηση δυτικών νοοτροπιών και συμπεριφορών, συμβάλλοντας στην αστική ομογενοποίηση και αναδόμηση του αστικού χώρου. Συνεπώς ο εκδυτικισμός αποτέλεσε πλαίσιο συνύπαρξης της αστικής κυρίως τάξης των διαφορετικών εθνικών ομάδων. Οι Έλληνες υπήρξαν οι κατεξοχήν φορείς του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας της Σμύρνης (Θεμοπούλου, 2004: 102-3, 111).

4.2.3. Οικονομική δραστηριότητα μουσουλμάνων

Κι ενώ οι μη μουσουλμανικές κοινότητες κατείχαν σημαντική θέση στις εμπορικές και διεθνείς συναλλαγές, ο μουσουλμανικός πληθυσμός κυριαρχούσε στον αγροτικό τομέα παραγωγής, ενώ η κτηνοτροφία βρισκόταν αποκλειστικά στα οθωμανικά χέρια. Ένα σημαντικό τμήμα του αποτελούνταν από γαιοκτήμονες και καλλιεργητές, οι οποίοι διέθεταν τα προϊόντα τους από τη μικρασιατική ενδοχώρα στην αγορά της Σμύρνης αλλά και στην ευρύτερη εσωτερική της αγορά. Μέσω της πώλησης αγροτικών προϊόντων, συμμετείχαν στο εμπόριο της πόλης, το οποίο συνίστατο από το μικροεμπόριο σταφίδας, σύκων, όπιου, βελανιδιών, μάλλινων υφασμάτων και καπνού(Θεμοπούλου, 2004:90- 1).

Άλλοι τομείς της δραστηριότητας τους αφορούσαν την βυρσοδεψία, αμαξοποιία, σαπυνοποιία, χαλκουργική και τη κατασκευή κιβωτιών. Τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, κατέστη δυνατή η συμμετοχή τους και στα ελεύθερα επαγγέλματα, όπως αυτά των γιατρών, δικηγόρων και φαρμακοποιών. Σε κάποιες περιπτώσεις συμμετείχαν και στις εμπορικές δραστηριότητες μαζί με Έλληνες και Αρμένιους εμπόρους (Θεμοπούλου, 2004: 91).

Οι πρώτες αναφορές στην ενασχόληση των μουσουλμάνων εμπόρων με το εξαγωγικό εμπόριο της πόλης χρονολογούνται περίπου το 1880. Ενδεικτική είναι άλλωστε η ίδρυση του οθωμανικού εμπορικού επιμελητηρίου το 1885, με πρόεδρο αρμενικής καταγωγής, Έλληνα αντιπρόεδρο ενώ στο δωδεκαμελές συμβούλιο συνυπήρχαν εκτός από μουσουλμάνοι, Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι. Λίγα χρόνια αργότερα, ιδρύθηκε το

Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, στο οποίο μετά το 1908, παρατηρήθηκε αύξηση των μουσουλμανικών μελών του, ενώ ο πρόεδρος ήταν μουσουλμάνος (Θεοδοπούλου, 2004: 92).

Την ίδια περίοδο, σημειώθηκε άνοδος της συμμετοχής των μουσουλμάνων στο βιομηχανικό, τραπεζικό και μεταλλευτικό τομέα, απόρροια της πολιτικής του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, το οποίο στόχευε στην ενίσχυση της μικροαστικής τάξης, από όπου και προερχόταν η πλειοψηφία τους (Βερεμής & Κωστής, 1984: 35-6).

4.2.4. Ευρωπαϊκή οικονομική διείσδυση

Η διείσδυση των Ευρωπαίων στον μικρασιατικό χώρο συντελέστηκε κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, όταν μεγάλο μέρος των συναλλαγών με τη Δύση περιήλθε στα χέρια των δυτικών εμπόρων, ιδρύοντας αντιπροσωπείες και εγκαθιστώντας πράκτορες και εκπροσώπους τους σε όλη την περιφέρεια της Σμύρνης. Ωστόσο, οι εμπορικές συναλλαγές με την ενδοχώρα παρέμειναν στο πεδίο δραστηριότητας των ντόπιων εμπόρων.

Ο αριθμός των ξένων εμπορικών οίκων αυξήθηκε σημαντικά εκείνη την περίοδο, από τους 30 το 1848, αυξήθηκαν στους 63 το 1889, ενώ οι βρετανικοί οίκοι ανήλθαν στους 1.061. Δηλωτική της έντονης ευρωπαϊκής παρουσίας στην περιοχή της Σμύρνης αποτελεί η συνύπαρξη του μουσουλμανικού, αγγλικού, γαλλικού, ιταλικού και ολλανδικού εμπορικού επιμελητηρίου καθώς και τα δεκαεπτά προξενεία ευρωπαϊκών χωρών.

Οι κυριότεροι τομείς διείσδυσης του δυτικού κεφαλαίου στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης αποτέλεσαν οι ασφαλιστικές εταιρείες, οι τραπεζικός τομέας, οι σιδηρόδρομοι, οι βιοτεχνίες και οι βιομηχανίες. Οι απαρχές δημιουργίας ξένων πιστωτικών οργανισμών σηματοδοτήθηκε με τις προσπάθειες για τη δημιουργία της «Τράπεζας της Σμύρνης» (Bank of Smyrna, 1842-1843) από Ευρωπαίους εμπόρους και υπό την προστασία του προξενείου της Δανίας, αποτελώντας την πρώτη ιδιωτική τράπεζα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με την «Εμπορική Τράπεζα της Σμύρνης».

Στις αρχές του 20ου αιώνα, υπήρχαν 44 ευρωπαϊκές ασφαλιστικές εταιρείες και 11 τράπεζες, εκ των οποίων μόνο οι 2 ήταν οθωμανικές (η «Οθωμανική Τράπεζα» και η «Αγροτική Τράπεζα»). Οι υπόλοιπες ήταν κυρίως γαλλικές, ιταλικές καθώς και τρεις ελληνικές, αποτελούμενες από την «Τράπεζα της Μυτιλήνης», την «Τράπεζα Αθηνών»

και την «Τράπεζα της Ανατολής», με κεφάλαια της Εθνικής και Γερμανικής Εθνικής Τράπεζας.

Εκτός από τους παραπάνω οργανισμούς, η «Εταιρεία Διαχείρισης του Οθωμανικού Χρέους», η οποία ιδρύθηκε το 1881 από τους Άγγλους, Γάλλους και Γερμανούς, μετά την επίσημη χρεοκοπία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1875), αποτέλεσε μηχανισμό ελέγχου της οθωμανικής οικονομίας από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, αποσκοπώντας στη σταδιακή εξόφληση του οθωμανικού χρέους. Η εταιρεία η οποία διέθετε υποκαταστήματα στη Σμύρνη, αναλάμβανε την είσπραξη της κρατικής φορολογίας σε είδος, από προϊόντα, όπως το όπιο, το βαμβάκι, η σταφίδα, τα σύκα και τα βελανίδια. Παράλληλα όμως ευνόησε τη διοχέτευση δανείων σε παραγωγικά έργα. Χάρη στα ξένα δάνεια, η οθωμανική οικονομία παρουσίαζε φαινομενική ομαλότητα τις παραμονές του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά την έξοδο των Οθωμανών στο πλευρό των δυνάμεων του Άξονα, τη στήριξη του οθωμανικού νομίσματος ανέλαβαν οι Γερμανοί και οι Αυστριακοί. Το τέλος του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου σήμανε και το τέλος της σταθερότητας του οθωμανικού νομίσματος, το οποίο σε μικρό χρονικό διάστημα έχασε μεγάλο μέρος της αξίας του (Θεοδοπούλου, 2004: 93-4·Βερεμής & Κωστής, 1984: 38).

4.3. Οι βασικοί τομείς οικονομικής δραστηριότητας και ο ρόλος της ελληνικής επιχειρηματικότητας

4.3.1. Γεωργία

Ήδη από τον 17^ο και 18^ο αιώνα, η εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής, ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας, η τάση προς τις εξαγωγικές καλλιέργειες και η εγκατάλειψη της ενδοχώρας από ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού το οποίο κινήθηκε προς τις παράκτιες περιοχές, η σταδιακή εξαγωγή πρώτων υλών και η εισαγωγή δυτικών βιομηχανικών προϊόντων, προδιέγραφαν τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο διεθνές οικονομικό σύστημα και τη σχέση της με τη Δύση (Βερεμής& Κωστής, 1984: 30).

Ένα σημαντικό ποσοστό του ελληνισμού της μικρασιατικής ενδοχώρας και των παράκτιων αγροτικών περιοχών απασχολούνταν στον αγροτικό τομέα, διαθέτοντας μικρού ή μεσαίου μεγέθους καλλιέργειες, ενώ ένα σημαντικό μέρος τους αποτελούνταν από μισθωτούς καλλιεργητές.

Παρά το φτωχό σύστημα μεταφορών, τις ληστείες και την έλλειψη δημόσιας ασφάλειας, την κακή διοίκηση και την περίπλοκη νομοθεσία αναφορικά με την ιδιοκτησία γης, οι Έλληνες αγρότες, ξεκίνησαν να καλλιεργούν όλες τις γόνιμες κοιλάδες της δυτικής Μικράς Ασίας. Η ανώτερη οικονομική θέση των Ελλήνων αγροτών μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι ασχολούνταν με τις εξειδικευμένες καλλιέργειες- χαρακτηριστικό το οποίο τους διαχώριζε από τους μουσουλμάνους καλλιεργητές- οι οποίες αν και πιο επικίνδυνες ήταν αναμφισβήτητα πιο κερδοφόρες, περιλαμβάνοντας την καλλιέργεια σύκων, ελιών, κλήματος, μεταξοκαλλιέργειών, κ.λπ. (Παναγιωτόπουλος, 1983: 89).

Ενδεικτικό παράδειγμα της ελληνικής γεωργικής απασχόλησης αποτελεί το γεγονός ότι στο βιλαέτι της Σμύρνης, η ετήσια πώληση σύγχρονων αρότρων κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα ανερχόταν περίπου στις 4.000, η πλειοψηφία των οποίων αγοράζονταν κυρίως από Έλληνες. Η χρήση τους αξιοποιούνταν είτε στα δικά τους αγροκτήματα, είτε στην καλλιέργεια ενοικιασμένης γης. Επιπρόσθετα, από τις 29 μηχανές αλωνισμού σε ολόκληρο το βιλαέτι Σμύρνης, οι 15 ανήκαν σε Έλληνες, 9 σε μουσουλμάνους και 5 σε Ευρωπαίους.

Όσο η καλλιέργεια ήταν μη εντατική, διεξαγόταν δηλαδή με παραδοσιακά εργαλεία, άφηνε ακαλλιεργήτες μεγάλες εκτάσεις εν δυνάμει καλλιεργήσιμης γης. Δεδομένης της έκτασης της καλλιεργήσιμης γης και της παραγωγικότητας της, συμπεραίνεται ότι η χρήση μηχανών στη γεωργία ήταν πολύ περιορισμένη μέχρι τις αρχές του πρώτου παγκοσμίου πολέμου.

Αναφορικά με τις καλλιεργήσιμες επιλογές, οι Έλληνες προτιμούσαν να επενδύουν στην καλλιέργεια των πιο επικερδών και εμπορεύσιμων προϊόντων, τα οποία ήταν περιζήτητα στην ευρωπαϊκή αγορά. Συνεπώς τα φρούτα, τα λαχανικά και ο καπνός ήταν προτιμότερα από τη καλλιέργεια δημητριακών. Επιπρόσθετα, η συνεχής επαφή των Ελλήνων γαιοκτημόνων της υπαίθρου με τους Έλληνες εμπόρους των αστικών κέντρων, ενασχολούμενων με το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της αυτοκρατορίας, επέτρεπε την πρόσβασή τους στις αγορές της Ευρώπης, κατευθύνοντας με αυτό τον τρόπο τις προσπάθειες τους στη καλλιέργεια προϊόντων με μεγαλύτερο περιθώριο κέρδους, προορισμένα να εξαχθούν εκτός της αγοράς της Σμύρνης (Παναγιωτόπουλος, 1983: 93-4).

Στο βιλαέτι της Σμύρνης, καλλιεργούνταν 75.000 εκτάρια αμπελώνων, από τα οποία το 75% άνηκε σε Έλληνες. Επιπρόσθετα, περισσότερα από 60.000 εκτάρια φυτειών ελαιόδεντρων ανήκαν σε Έλληνες. Η παραγωγή καπνού, απόδοσης 5-12.000 τόνων

ετησίως, βρίσκονταν επίσης σε ελληνικά χέρια. Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι οι Έλληνες απασχολούνταν στις παραπάνω καλλιέργειες ως μισθωτοί καλλιεργητές.

Οι μεγαλύτερες εκτάσεις γης στο βιλαέτι της Σμύρνης ανήκαν στους μουσουλμάνους. Στην περιοχή της Σμύρνης, του ίδιου βιλαετίου, η καλλιεργήσιμη γη άνηκε σε μουσουλμάνους γαιοκτήμονες, η οποία καλλιεργούνταν από Έλληνες προερχόμενοι κυρίως από τα Ζαγόρια της Ηπείρου. Η πλειοψηφία των μικρότερων σε έκταση αγροτικών περιοχών ανήκαν σε Έλληνες και μουσουλμάνους μικρούς αγρότες. Οι Έλληνες ιδιοκτήτες μικρών εκτάσεων γης αποτελούσαν το 80,1% του αγροτικού πληθυσμού (48.604) και κατείχαν 24.108 εκτάρια καλλιεργούμενης γης, δηλαδή το 67,7% των μικρών ιδιοκτησιών, ενώ οι μουσουλμάνοι μικροί καλλιεργητές (19,9% ή 12.054) κατείχαν το 32,3% ή 11.942 εκτάρια. Φαίνεται λοιπόν, ότι αν και ο ελληνικός πληθυσμός ήταν πολυπληθέστερος από το μουσουλμανικό, οι σχετικά μεγαλύτερες εκτάσεις γης ανήκαν στους μουσουλμάνους. Όμως, οι παραπάνω σχέσεις αφορούσαν κυρίως το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Με τον καιρό, η περιουσία των Ελλήνων Οθωμανών γαιοκτημόνων διαιρούνταν καθώς την κληρονομούσαν οι απόγονοί τους. Έτσι, οι μεσαίου και μικρού μεγέθους περιουσίες αποτέλεσαν τον κανόνα.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το Διάταγμα του Χάτι Χουμαγιούν, επέφερε μια σειρά μεταβολών στο σύστημα ιδιοκτησίας της γης, αφού καθιερώθηκε από την Υψηλή Πύλη, η αρχή με την οποία οι ξένοι υπήκοοι θα μπορούσαν να αγοράζουν και να κατέχουν ταυτόχρονα αστική και αγροτική περιουσία. Έτσι, εκτός από τον τομέα του εμπορίου, η δυτική οικονομική διείσδυση κατέστη δυνατή και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς γης. Πιο συγκεκριμένα, ο «κώδικας περί γαιών» του 1858, αποτέλεσε τομή στη μετάβαση από τη κρατική στην ιδιωτική ιδιοκτησία γης και με αυτό τον τρόπο η ιδιοκτησία πέρασε στα χέρια των εμπόρων, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της γαιοκτησίας από την εμπορική τάξη και στη διείσδυση του δυτικού καπιταλισμού παράλληλα με την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας (Θεμοπούλου, 2004: 89).

Αλλά μόνο το 1867, με τη Σύμβαση του Νόμου της ακίνητης περιουσίας, το παραπάνω Διάταγμα πήρε νομική υπόσταση. Η παραχώρηση του δικαιώματος κατοχής περιουσίας σε ξένους, στόχευε στην προώθηση της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής της αυτοκρατορίας (Παναγιωτόπουλος, 1983: 95-7).

Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι οι Έλληνες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους αποτελούσαν μικροϊδιοκτήτες γης στις παράλιες κυρίως περιοχές της Μικράς Ασίας, ενώ

αντίθετα, η μεγάλη ιδιοκτησία γης παρέμενε στα χέρια των μουσουλμάνων. Όμως, η αναγνώριση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στους ξένους υπηκόους (1869), έδωσε τη δυνατότητα εκμετάλλευσής της, ακριβώς την περίοδο της αυξανόμενης εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής (Θεμοπούλου, 2004: 89).

Το σιδηροδρομικό δίκτυο συνέβαλε στην περαιτέρω αλλαγή της κατάστασης. Οι εξειδικευμένες καλλιέργειες, οι οποίες προορίζονταν για τις αγορές της Δύσης, επεκτάθηκαν. Τα συνεπαγόμενα αυξανόμενα έσοδα δημιούργησαν ένα επικερδές στρώμα μεσαίου μεγέθους αγροτικών μονάδων, τα οποία ακολουθούσαν αυτά των μεγάλων τσιφλικιών. Ταυτόχρονα όμως, η Οθωμανική αγορά ανοίχθηκε στην εισαγωγή ευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων, συντελώντας στην καταστροφή των τοπικών βιομηχανιών, αυξάνοντας παράλληλα την ανάγκη των αγροτών σε κεφάλαια. Αυτή η ανάγκη ενίσχυσε την εξάρτηση τους από τους δανειστές χρημάτων, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους αποτελούνταν από Έλληνες. Με αυτό τον τρόπο, όσο ο αριθμός των μεγάλων γαιοκτημόνων αυξανόταν, ο αριθμός των περιουσιών των αγροτών εξαλειφόταν.

Παράλληλα, η ανάπτυξη εξειδικευμένης παραγωγής έδρασε ενάντια στη διάδοση του διαμοιρασμού της καλλιεργήσιμης γης. Η χρήση καλύτερων μηχανών και λιπασμάτων και η πιο εντατική εξολόθρευση των εντόμων, καθώς επίσης και οι επενδύσεις κεφαλαίων στη γεωργία, καταστάθηκαν απαραίτητες.

Παρόλα αυτά, η οθωμανική γεωργία γνώρισε απότομη άνοδο κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, καθώς εξασφαλίστηκαν ευνοϊκές συνθήκες για τη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων. Εξάλλου, η ενίσχυση της γαιοκτησίας συντέλεσε στην κατοχή σημαντικών εκτάσεων γης από τους καλλιεργητές, ενώ η κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας και ορισμένων αγροτικών χρεών βελτίωσαν αισθητά τη ζωή του αγροτικού πληθυσμού στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η αδέξια οικονομική πολιτική των μεταρρυθμιστών η οποία οδήγησε την αυτοκρατορία σε πτώχευση, έδρασε αρνητικά στην προηγούμενη ευνοϊκή περίοδο της αγροτικής οικονομίας (Βερεμής & Κωστής, 1984: 31).

Παράλληλα, η ποιότητα της ζωής των αγροτών άρχισε να εξαρτάται ολοένα και περισσότερο από τις τιμές οι οποίες διαμορφώνονταν στις αγορές της Δύσης, ως αποτέλεσμα του προσανατολισμού των αγροτικών καλλιεργειών στην ευρωπαϊκή ζήτηση, η οποία συνέβαλλε στην εξειδίκευσή της.

Επιπρόσθετα, οι αρνητικές συνέπειες του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, είχαν επίδραση και στις καλλιεργούμενες εκτάσεις, οι οποίες από τα 1.500.000 στρέμματα την

προπολεμική περίοδο, κατά τη διάρκεια του πολέμου έφθαναν στα 800.000. Έτσι, το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, παρά τη γενική αύξηση του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, ο αγροτικός πληθυσμός υπέστη σημαντική μείωση. Συνολικά, μόνο διακόσιες οικογένειες εξακολούθησαν να στηρίζουν την επιβίωση τους αποκλειστικά στη γεωργία (Βερεμής & Κωστής, 1984: 51·Παναγιωτόπουλος, 1983:94, 98).

4.3.2. Βιομηχανία

Η απαρχή της εκβιομηχάνισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σηματοδοτήθηκε με τη σύσταση της «Επιτροπής Βιομηχανικής Βελτίωσης», τη δεκαετία του 1860, η οποία αποτέλεσε μια κρατική προσπάθεια για την αντιμετώπιση της παρακμής της εγχώριας βιομηχανίας (Θεμοπούλου, 2004: 94).

Η πυκνοκατοικήμενη πόλη της Σμύρνης, έχοντας στη διάθεση της την πλούσια σε πρώτες ύλες μικρασιατική γη, συγκέντρωνε στην επικράτεια της κάθε εκδήλωση της βιομηχανικής ζωής του τόπου. Μέσω των δύο σιδηροδρομικών γραμμών του Κασαμπά και Αϊδινίου, αλλά και του λιμανιού της, μεταφέρονταν οι χρήσιμες για τη βιομηχανία της πόλης πρώτες ύλες και παράλληλα τα προϊόντα της βιομηχανικής παραγωγής εκτός της Σμύρνης (Μπακιρτζής, 2010).

Η πλεονεκτική της θέση συντέλεσε στη συγκέντρωση πληθώρας βιομηχανιών, οι οποίες απαρτίζονταν από την αλευροβιομηχανία, την ταπητουργία, την υφαντουργία, τη βυρσοδεψία, τη ζυθοποιία, την οινοπνευματοποιία, τη ζυθοποιία, την παραγωγή αεριούχων ποτών, την ελαιουργία, τη σαπυνοποιία, τα εργοστάσια εκχυλίσματος βελανιδιού, τη ζαχαροπλαστική και τα εργοστάσια ζυμαρικών, της συσκευασίας καρπών, την κιβωτοποιία σταφίδων και σύκων, τη βαφική και τα καλεμκέρια (Δεμιρζάκης, 1965:47).

Βέβαια, εγκαταστάσεις μεγάλης βιομηχανίας δεν θα μπορούσε να λεχθεί ότι υπήρχαν στη περιοχή της Μικράς Ασίας, όμως ούτε και βιομηχανική συγκέντρωση ή ολοκλήρωση. Παρόλα αυτά, υπήρχε παρουσία όλων των υπόλοιπων βιομηχανικών τύπων, όπως η βιομηχανία κατ' οίκον, τα εργαστήρια και εργοστάσια, τα οποία συναντώταν στην πόλη της Σμύρνης, αποτελώντας και το μοναδικό βιομηχανικό κέντρο του ομώνυμου βιλαετίου (Τρακάκης, 1994: 57-8).

Όμως, η εμπορική προσέγγιση της Ανατολής και Δύσης με όρους ευνοϊκούς για τους Ευρωπαίους, προκάλεσε το μαρασμό της οθωμανικής βιομηχανίας. Η αδυναμία της

ντόπιας βιομηχανίας να συναγωνιστεί την ευρωπαϊκή, αλλά και η ολιγωρία των Οθωμανών μεταρρυθμιστών να δημιουργήσουν έγκαιρα προστατευτικούς μηχανισμούς, καταδίκασαν σε εξαφάνιση την όποια βιομηχανική δραστηριότητα και προοπτική μελλοντικής της ανάπτυξης (Βερεμής & Κωστής, 1984: 31).

Πιο αναλυτικά, η κατ'οίκον βιομηχανία απαντώνταν κυρίως στους κλάδους της ταπητουργίας, της υφαντουργίας (εγχώριων βαμβακερών υφασμάτων – αλατζάδων) και της μεταξουργίας, απασχολώντας οικογενειακώς χιλιάδες εργάτες. Τα εργαστήρια, αντιπροσωπεύονταν μέσω των πολυάριθμων εγκαταστάσεων αντίστοιχων βιομηχανικών κλάδων, κυρίως στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας αλλά και στη Σμύρνη (Τρακάκης, 1994: 57-8).

Η άνοδος της μεσαιάς ελληνικής τάξης, η οποία σημειώθηκε το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, συνοδεύτηκε από την παρακμή των μουσουλμάνων βιοτεχνών και εμπόρων. Οι κρατικές προσπάθειες να δημιουργηθούν ντόπιες βιομηχανίες προσέκρουαν στην πραγματικότητα του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού και της οθωμανικής αποδοχής των κανόνων του ελεύθερου εμπορίου (Βερεμής & Κωστής, 1983: 34).

Η σημαντικότερη ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου στην πόλη της Σμύρνης παρατηρείται κυρίως μετά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, περίοδο μαζικής εισροής δυτικών κεφαλαίων. Συγκεκριμένα, η εμφάνιση ξένων υπηκόων στη βιομηχανία της Σμύρνης σηματοδοτήθηκε μετά το 1908, μετά την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος και την υποσχόμενη πολιτική εξομάλυνσης και εφαρμογής της φιλελεύθερης πολιτικής τους, όποτε και αυξήθηκαν οι επενδύσεις κεφαλαίων στη βιομηχανία της αυτοκρατορίας. Οι περισσότεροι ήταν Σμυρναίοι αλλά και ευρωπαίοι υπήκοοι, στην πλειοψηφία τους Άγγλοι, Γάλλοι, Αμερικάνοι, Βέλγοι, Ιταλοί, Αρμένιοι και μερικοί Σύριοι. Ταυτόχρονα, όμως, την ίδια περίοδο παρατηρείται αύξηση των βιοτεχνιών οι οποίες ανήκαν σε μουσουλμάνους, ως ένα από τα πρώτα αποτελέσματα της πολιτικής της «Εθνικής Οικονομίας», η οποία εγκαινιάστηκε από το νεοτουρκικό καθεστώς το 1908 (Τρακάκης, 1994: 58).

Η παρουσία των Ευρωπαίων στις βιομηχανικές επιδόσεις της δυτικής Μικράς Ασίας ήταν έντονη κι επιβλητική. Η οργάνωση και η τεχνολογική τους εξέλιξη, ήταν χαρακτηριστικά τα οποία επέδρασαν σημαντικά στη βιομηχανική εξέλιξη της περιοχής. Όμως, εκτός από δέκα μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις εργοστασίων- οι οποίες ανήκαν στην πλειοψηφία τους σε ανώνυμες εταιρείες, αποτελώντας επενδύσεις

ευρωπαϊκών κεφαλαίων- η βιομηχανική συμβολή στους υπόλοιπους κλάδους αποτελούνταν από ατομικές επιχειρήσεις, δίχως ιδιαίτερο ενδιαφέρον (Θεμοπούλου, 2004: 94).

Αν και οι ξένες βιομηχανίες υστερούσαν σε αριθμό έναντι των ελληνικών, υπερτερούσαν σημαντικά στη συστηματική, στοχοθετημένη και προοδευτική εκμετάλλευση των βιομηχανικών τους μονάδων. Οι ελληνικές βιομηχανίες πέρα της πληθώρας των βιομηχανικών τους δραστηριοτήτων, δεν διέθεταν κανένα πνεύμα συνασπισμού, λειτουργώντας αυτόνομα και με ατομιστική αντίληψη. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, δεν τους επέτρεψαν να συναγωνιστούν τις ευρωπαϊκές βιομηχανίες, οι οποίες διαθέτοντας πνεύμα συνεταιρισμού και μέσω της συγκεντρώσεως υλικών και ηθικών δυνάμεων και της ομαδικής ενέργειας πέτυχαν την εξοικονόμηση του κόστους, την τελειοποίηση των εγκαταστάσεων τους και τη συστηματική διαχείριση των βιομηχανιών τους (Τρακάκης, 1994: 58-60) .

Μόνο δέκα βιομηχανικές μονάδες αποτελούσαν μεγάλης κλίμακας επενδύσεις στον τομέα της βιομηχανίας κι αυτές αφορούσαν ευρωπαϊκές εταιρείες, περιορισμένης ευθύνης. Από τις συνολικά δέκα μεγάλες βιομηχανίες, μόνο οι δύο ήταν εξειδικευμένες. Η μια αποτελούσε εξάρτημα των δύο σιδηροδρομικών γραμμών Κασαμπά και Αϊδινίου, διαθέτοντας ένα εργοστάσιο επισκευής τροχαίου υλικού και υλικών έλξεως και η άλλη άνηκε στην Εταιρεία Υδρεύσεως της Σμύρνης με εργοστάσιο κατασκευής απορροφητικών αντλιών. Οι δραστηριότητες των υπόλοιπων οκτώ αφορούσαν την ταπητουργία, τη νηματουργία και υφαντουργία, την εκκόκκιση και παραγωγή βαμβακέλαιου, τη ζυθοποιία, το εκχύλισμα βελανιδιών και την παραγωγή αεριόφωτος και απαρτίζονταν με χρονολογική ακολουθία ιδρύσεως, από τις παρακάτω: την αγγλική Ottoman Gag, η οποία ιδρύθηκε το 1859, τη βέλγικη Compagnie Industrielle de filature et de Tissage du Levant, ιδρυμένη το 1902, την Ottoman Cloth Co Ltd, η οποία ιδρύθηκε το 1906 με αγγλικά κεφάλαια, τη βρετανική Oriental Carpet Manufacturers Ltd, ιδρυμένη το 1908, την ελβετική κι ελληνική Brasseries reunies Bomonti- Nectar, ιδρυμένη το 1910, την Ottoman Oil Co, αποτελώντας εκκοκκιστήριο βαμβακιού και βαμβακοελαιουργείο, ιδρυμένη το 1910 με αγγλικά κεφάλαια , τη Societe Anonyme Ottoman des Manufacturers de Cotton de Smyrne, ιδρυμένη το 1911 και τέλος, τη Valex fabrique d' extroit des valonnes, αγγλικής υπηκοότητας εργοστάσιο, ιδρυμένο το 1911 (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Όλες οι παραπάνω, με εξαίρεση το εργοστάσιο αεριόφωτος το οποίο ιδρύθηκε το 1859, φαίνεται να ξεκίνησαν τη λειτουργία τους την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα. Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος ανέστειλε τις εργασίες τους, αλλά με τη λήξη του επαναλειτούργησαν όλες, εκτός από την Compagnie Industrielle de filature et de Tissage du Levant και την Ottoman Oil Co (Θεοδοπούλου, 2004: 94).

Με τις υπόλοιπες βιομηχανικές δραστηριότητες ασχολούνταν κυρίως οι Έλληνες και δευτερευόντως οι μουσουλμάνοι και οι Αρμένιοι, με αρκετά καλές προοπτικές. Οι Έλληνες κυριαρχούσαν παράλληλα στο βιοτεχνικό και βιομηχανικό τομέα της πόλης, όμως κανένας ελληνικής καταγωγής βιομήχανος δεν εμφανιζόταν να κατέχει, να συμμετέχει ή έστω να διευθύνει κάποια εταιρεία περιορισμένης ευθύνης. Αν και η παρουσία του ελληνικού στοιχείου φαινόταν να υπερτερεί σε αριθμό και διάρκεια στην οικονομική ζωή της Σμύρνης, αδυνατούσε να ακολουθήσει τις εξελίξεις της εποχής στον τομέα της βιομηχανίας. Σε αυτό συνέβαλλε ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας, ο οποίος διέθετε χαρακτηριστικά αυτονομίας και οικογενειακού τύπου οργάνωση, τα οποία τους εμπόδιζαν να οργανωθούν σε μεγάλες οικονομικές μονάδες, ευρωπαϊκής μορφής. Βέβαια, σ' αυτό συνέβαλλαν και παράγοντες σχετικοί με την έλλειψη μεγάλων κεφαλαίων και των απαραίτητων τεχνικών γνώσεων, καθώς η εκπαίδευση των Ελλήνων επικεντρωνόταν στις κλασικές θεωρητικές γνώσεις.

Ένα επιπρόσθετο εμπόδιο στην ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, φέρεται να βρίσκεται στον ανεπαρκή τρόπο εφαρμογής του νόμου σχετικά με την εξαίρεση από την φορολογία όλων των εισαγόμενων -για βιομηχανικούς σκοπούς- μηχανήματων και στις πρακτικές δωροδοκίας οι οποίες επιβάλλονταν από τους υπαλλήλους του τελωνείου. Όλα τα παραπάνω, δρούσαν αποθαρρυντικά για τους εν δυνάμει επενδυτές στον τομέα της βιομηχανίας (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Οι ελληνικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις, τα εργοστάσια και τα εργαστήρια στην πόλη της Σμύρνης, με τις όποιες ελλείψεις γνώσεων, συστήματος και μέσων που τις χαρακτήριζαν, αποτελούσαν στην πλειοψηφία τους επενδύσεις ιδιωτικών κεφαλαίων. Εξαίρεση από την παραπάνω τάση, αποτέλεσαν οι κλάδοι της αλευροβιομηχανίας, οινοπνευματοποιίας και ζαχαροπλαστικής, όπου από τη μεταπολεμική περίοδο φαίνεται να είχαν μεθοδεύσει κινήσεις προς το μεταξύ τους συνεταιρισμό.

Η οικονομική ανάπτυξη και η θεαματική αύξηση της αγροτικής παραγωγής συντέλεσαν στη βιομηχανική ανάπτυξη των τομέων που σχετίζονταν με τη μεταποίηση και

την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων. Η πόλη της Σμύρνης στις αρχές του 20ου αιώνα αποτελούσε το μεγαλύτερο εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο μετά την Κωνσταντινούπολη (Τρακάκης, 1994: 58-60).

Η ελληνική βιομηχανική δραστηριότητα απαντώνταν σε ατμοκίνητα εργοστάσια, τα οποία δραστηριοποιούνταν στην αλευροβιομηχανία, στη σαπωνοποιία και πυρηνελαιουργία, στη βυρσοδεψία, την οينوπνευματοποιία, τη μηχανουργία, την παραγωγή λουκουμιών και κουφέτων, την κατασκευή κιβωτίων σταφίδας, κ.λπ. Τα υπόλοιπα εργοστάσια, αν και περισσότερα σε αριθμό, ήταν μικρότερης έντασης και παραγωγικής δύναμης, απόρροια των χαμηλών ελληνικών επενδύσεων στο βιομηχανικό τομέα. Κάποια από αυτά αφορούσαν τη μεταξουργία, τη σχοινοποιία, την αλευροβιομηχανία, τη βιομηχανία αεριούχων ποτών και ηδύποτων, την οينوποιία και οينوπνευματοποιία, τη σαπωνοποιία, την ελαιουργία, την κατασκευή γλυκερίνης, τη βυρσοδεψία, τη ζαχαροπλαστική και πλήθος μικρών βιομηχανικών επιχειρήσεων (Τρακάκης, 1994:57-8, 191· Δεμιρζάκης, 1965: 44-6).

Οι εργοστασιακές μονάδες συναντώνταν κυρίως στην περιοχή της Σμύρνης, η οποία το 1911 αποτελούσε σημαντικό βιομηχανικό κέντρο, με τον κυριότερο τομέα να απαντάται στην ταπητουργία. Στην πόλη της Σμύρνης το μεγαλύτερο ποσοστό των ταπητουργικών εγκαταστάσεων άνηκε στους ευρωπαίους ενώ αντίθετα στο εσωτερικό της βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων και μουσουλμάνων. Παρόλα αυτά, οι αλευρόμυλοι, η σαπωνοποιία, τα εργαστήρια ζαχαροπλαστικής και κατασκευής κιβωτίων για σταφίδες και σύκα, εξακολούθησαν να κατέχουν σημαντική θέση στη βιομηχανία της Σμύρνης, αποτελώντας βιομηχανικές εγκαταστάσεις μικρής κλίμακας (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Το 1919, το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανικής παραγωγής του βιλαετίου της Σμύρνης συγκεντρωνόταν στο σαντζάκι της Σμύρνης, δηλωτικό της οικονομικής χωρικής πόλωσης της περιοχής. Πιο αναλυτικά, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.1, από το σύνολο των 5.308 βιομηχανικών μονάδων και εγκαταστάσεων, οι 2.555 συγκεντρώνονταν στο σαντζάκι της Σμύρνης (ποσοστό 48,13%). Το σαντζάκι της Μαγνησίας ακολουθούσε, συγκεντρώνοντας 1.295 εργοστάσια και εργαστήρια (ποσοστό 24,4%), ακολουθώντας κατά σειρά το σαντζάκι του Αϊδινίου με 413 (ποσοστό 7,8%), του Μέντεσε με 395 (ποσοστό 6,5%) και το σαντζάκι του Δεμιζλί με 345 βιομηχανικές μονάδες (ποσοστό 7,44%).

Πίνακας 4.1: Σύνολο βιομηχανικών μονάδων στην περιφέρεια της Σμύρνης, 1919

Σαντζάκια	Εργοστάσια και εργαστήρια	Ποσοστό συμμετοχής σαντζακίων (%)	Κινητήρια δύναμη σε ατμοϊπούς	Αξία εγκαταστάσεων σε τουρκικές χρυσές λίρες
Σμύρνης	2.555	48,13	8.881	2.135.940
Μαγνησίας ή Σαρουχάν	1.295	24,4	1.232	528.995
Αϊδινίου	413	7,8	1.462	496.950
Δενιζλί	345	6,5	557	192.400
Μεντεσέ	395	7,44	189	113.145
Περιοχή Κυδωνιών	305	5,74	888	387.450
Σύνολο	5.308	100	13.209	3.854.980

Πηγή: Βερεμής & Κωστής, 1984: 53, επεξεργασία στοιχείων.

Στον κόλπο της Σμύρνης, από τη συνοικία της Πούντας μέχρι και το Κορδελιό, διακρίνονταν οι υψηλές καμινάδες των εργοστασίων. Η περιοχή της Πούντας αποτελούσε μια κατεξοχήν βιομηχανική περιοχή, καθώς συγκέντρωνε την πλειοψηφία των εργοστασίων της πόλης. Η τοποθεσία αυτή κατείχε ιδιαίτερη προτίμηση, καθώς συγκέντρωνε το πλεονέκτημα της άμεσης εξυπηρέτησης των μεταφορικών απαιτήσεων των βιομηχανιών αναφορικά με τη διακίνηση των προϊόντων τους προς τα παράλια και την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Συγκεκριμένα, από την περιοχή της Πούντας διέρχονταν τα χερσαία και πλωτά μέσα συγκοινωνίας της πόλης, οι δύο σιδηροδρομικές γραμμές του Κασαμπά και Αϊδινίου και τα πλοία των ατμοπλοϊκών εταιρειών του λιμανιού της Σμύρνης. Οι παραπάνω παράγοντες, επέδρασαν στην αύξηση των τιμών των οικοπέδων της περιοχής (Τρακάκης, 1994: 115-9, 58-60).

Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.2, οι ελληνικής ιδιοκτησίας βιομηχανικές μονάδες κυριαρχούσαν αριθμητικά συγκρινόμενες με τις μουσουλμανικές, ενώ επιβεβαιώνεται η χωρική πόλωση στον βιομηχανικό κλάδο, με την υπερσυγκέντρωση να παρατηρείται στο σαντζάκι της Σμύρνης.

Η μέγιστη ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου στη περιφέρεια της Σμύρνης παρατηρήθηκε τη δεκαετία 1891-1900, αριθμώντας συνολικά 541 βιομηχανικές μονάδες. Τα επόμενα χρόνια μέχρι το 1919, ο συνολικός αριθμός των βιομηχανικών μονάδων της περιοχής μειωνόταν σταθερά, συγκεντρώνοντας, τη δεκαετία 1911-1919, συνολικά 252 βιομηχανίες .

Αναφορικά με την εθνολογική σύσταση και εξέλιξη του βιομηχανικού κλάδου την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, οι ελληνικές βιομηχανικές μονάδες αριθμούσαν 443 (ποσοστό 81,8%) έναντι των 98 μουσουλμανικών (18,1%) (Καρδάσης, 2004: 54-5), έχοντας αμφότερες αυξηθεί συγκριτικά με την προηγούμενη δεκαετία. Την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, λειτουργούσαν 437 ελληνικές (ποσοστό 89,7%), παρουσιάζοντας μικρή μείωση του απόλυτου αριθμού τους, έναντι των μόλις 50 μουσουλμανικών (ποσοστό 10,26%), οι οποίες επίσης είχαν μειωθεί συγκριτικά με την προηγούμενη δεκαετία. Τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, οι ελληνικές βιομηχανικές μονάδες είχαν μειωθεί στις 194 (ποσοστό 76,9%), ενώ οι μουσουλμανικές είχαν αυξηθεί στις 58 (ποσοστό 23,01%) (Πίνακας 4.2).

Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική υπεροχή -συγκρινόμενη με τη μουσουλμανική παρουσία- στη βιομηχανική δραστηριότητα της περιφέρειας της Σμύρνης και των επιμέρους σαντζακίων, διαφαίνεται καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1800 και 1919 (ποσοστό κατά μέσο όρο 85,35% έναντι του 14,7% των μουσουλμανικών).

Πίνακας 4.2: Η εξέλιξη των κυριότερων ελληνικών και μουσουλμανικών βιομηχανικών μονάδων, κατά σαντζάκια, 1800-1919

ΒΙΛΑΕΤΙ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ	1800-	1831-	1851-	1861-	1871-	1881-	1891-	1901-	1911-
		1830	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1919
ΣΑΝΤΖΑΚΙ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	18	27	36	59	92	177	239	241	91

ΣΜΥΡΝΗΣ	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	1	1	2	2	10	19	43	17	22
ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	10	5	8	6	14	56	77	85	46
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	20	1	-	-	6	16	25	10	10
ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΙΔΙΝΙΟΥ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	1	1	4	6	20	33	35	18	22
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	-	-	-	-	4	10	13	8	15
ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΔΕΝΙΖΛΙ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	-	-	-	1	7	11	6	7	5
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	-	-	-	-	7	2	1	2	2
ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΜΕΝΤΕΣΕ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	-	-	-	-	2	16	37	39	4
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	-	-	-	-	-	2	16	11	3
ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΥΔΩΝΙΩΝ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	-	-	-	13	30	37	49	47	26
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	-	-	-	-	-	-	-	2	-
ΣΥΝΟΛΟ ΒΙΛΑΕΤΙΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ	ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ	29	33	48	85	165	330	443	437	194
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΕΣ	21	2	2	2	27	49	98	50	58
	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	50	35	50	87	192	379	541	487	252
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ(%)	ΕΛΛΗΝΙΚΗ	58	94,2	96	97,7	85,9	87	81,8	89,7	76,9
	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ	42	5,7	4	2,29	14,06	12,92	18,1	10,26	23,01

Πηγή: Τρακάκης, 1994: 60, επεξεργασία στοιχείων.

Το 1912, οι Έλληνες κατείχαν το σημαντικότερο μέρος των βιομηχανιών οι οποίες απασχολούσαν πάνω από πέντε εργάτες (ποσοστό 50%), ακολουθούσαν οι Αρμένιοι (ποσοστό 20%), οι μουσουλμάνοι (ποσοστό 15%) και οι ευρωπαίοι (ποσοστό 10%). Το

εργατικό δυναμικό των παραπάνω βιομηχανιών αποτελούνταν κατά 60% από Έλληνες, 15% Αρμένιους, 15% Οθωμανούς και 10% Εβραίους (Βερεμής & Κωστής, 1984: 35)

Το 1919, από τις συνολικά 5.308 βιομηχανικές μονάδες που λειτουργούσαν στη περιφέρεια της Σμύρνης, απασχολώντας συνολικά 37.185 εργαζόμενους, οι 4.008 ανήκαν σε Έλληνες Οθωμανούς (ποσοστό 75,5%), με 28.166 εργαζόμενους και μόνο οι 1.216 βιομηχανίες ανήκαν σε μουσουλμάνους (ποσοστό 23%), με 5.766 εργαζόμενους. Πιο αναλυτικά, αναφορικά με την ποσοστιαία κατανομή των κατά εθνικότητα βιομηχανικών μονάδων στο σύνολο της βιομηχανικής δραστηριότητας του βιλαετίου της Σμύρνης και σύμφωνα με τον Πίνακα 4.3, η ελληνική βιομηχανία εκπροσωπούσε το 75,5% της συνολικής βιομηχανικής δραστηριότητας της περιοχής, η μουσουλμανική το 23%, ενώ οι υπόλοιπες εθνικότητες συμμετείχαν με ποσοστό μικρότερο του 1% (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9·Θεοδοπούλου, 2004: 94).

Πίνακας 4.3: Εθνικότητα των ιδιόκτητων εργοστασίων, εργαστηρίων και

Εθνικότητα	Αριθμός εργοστασίων	% κατανομή
Ελληνικά	4.008	75,51
Οθωμανικά	1.216	22,91
Αρμενικά	28	0,53
Εβραϊκά	21	0,40
Αγγλικά	13	0,24
Γαλλικά	8	0,15
Αυστριακά	6	0,11
Ιταλικά	3	0,06
Αμερικανικά	2	0,04
Γερμανικά	2	0,04
Βελγικά	1	0,02
Σύνολο	5.308	100

βιομηχανικών εγκαταστάσεων στη περιφέρεια της Σμύρνης, 1919

Πηγή: Βερεμής & Κωστής, 1984: 53, επεξεργασία στοιχείων.

Αναφορικά με την εθνολογική σύσταση του εργατικού δυναμικού των παραπάνω βιομηχανικών μονάδων, το 88,5% αποτελούνταν από Έλληνες, το 8,5% από Οθωμανούς και το 3% από άλλες εθνότητες (Βερεμής & Κωστής, 1984: 50-2).

Επιπρόσθετα, 13 αγγλικές βιομηχανικές μονάδες απασχολούσαν 1.489 εργαζόμενους, 2 αμερικανικές απασχολούσαν 290 εργαζόμενους και τέλος, 1 βελγική διέθετε 528 εργαζόμενους. Ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων κάθε εθνικής βιομηχανικής μονάδας, αποτελεί ένδειξη των μεγεθών της. Για παράδειγμα, το ελληνικό ποσοστό ανερχόταν σε 7 εργάτες για κάθε μονάδα και εργαστήριο, το μουσουλμανικό ήταν 4.7 εργάτες, ενώ το αγγλικό ποσοστό ήταν 114.5, το αμερικανικό ήταν σημαντικά υψηλότερο με 145 εργαζόμενους και το βελγικό υψηλότερο όλων, με 528 εργάτες ανά βιομηχανική μονάδα (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Βέβαια, οι παραπάνω αριθμοί παρουσιάζονται ιδιαίτερα μεγάλοι, καθώς η χρήση του όρου βιομηχανία, γίνεται με την ευρεία του έννοια, περιλαμβάνοντας εκτός από τα εργοστάσια και τις μικρές βιοτεχνικές μονάδες και ένα μεγάλο αριθμό εργαστηρίων, στα οποία περιλαμβάνονται ακόμα και οικογενειακοί αργαλειοί. Έτσι από τους συνολικά 37.185 εργαζόμενους, η πλειοψηφία αφορούσε εκείνους που απασχολούνταν πρωτίστως στα εργαστήρια και δευτερευόντως στα εργοστάσια. Επιπρόσθετα, στον ανωτέρω αριθμό δεν περιλαμβάνονταν οι 1.500 απασχολούμενοι των σιδηροδρομικών εταιρειών των γραμμών Αϊδινίου και Κασαμπά, ούτε οι 4.000 εργαζόμενοι στην εταιρεία Regie Ottomane de Tabac (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Τις παραμονές του 1920, από τις 391 βιομηχανικές μονάδες που συναντώταν στη Σμύρνη, οι 344 ήταν ελληνικές (ποσοστό 88%). Η κατάσταση μετά το πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, μεταβλήθηκε σημαντικά, αφού σύμφωνα με στατιστικές το 1923 μόνο το 10% της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης άνηκε σε μη μουσουλμάνους (Τρακάκης, 1994: 58-60).

Βέβαια, σημαντικό ποσοστό ελληνικής συμμετοχής υπήρχε και σε κλάδους ενασχόλησης των ευρωπαϊών υπηκόων, όπως αυτός της ζυθοποιίας, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα του εργοστασίου της ελβετικής εταιρείας ζυθοποιίας «Brasserie d' Aidin», το

οποίο ιδρύθηκε το 1911 στη Σμύρνη, με την κατά το ήμισυ συμμετοχή του ομίλου ζυθοποιίας Σμυρναίων κεφαλαιούχων (Τρακάκης, 1994: 44-6, 191).

Επιπρόσθετα, στη βιομηχανία, όπως και στο εμπόριο, επικρατούσε εξειδίκευση μεταξύ των κοινοτήτων στους τομείς απασχόλησης τους. Αυτή η διαφοροποίηση, σχετιζόταν με συγκεκριμένες παραδοσιακές τέχνες. Οι μουσουλμάνοι για παράδειγμα, επεδείκνυαν εξαιρετικές επιδόσεις ως σαμαρίτες, υφαντουργοί, βαφείς, χαλκουργοί και οπλουργοί ενώ οι Έλληνες κυριαρχούσαν στις οικοδομές, στην ξυλουργία, σιδηρουργία, αμαξοποιία, οινοποιία, και μηχανουργία, όπως η ωρολογοποιία. Με τη σταδιακή αύξηση της βιομηχανοποίησης, η παραπάνω διάκριση άρχισε να εξαλείφεται, ιδιαίτερα μετά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο μεταξύ, συντελέστηκε αξιοσημείωτη μετακίνηση των παραπάνω αναφερόμενων κλάδων από τον τομέα των εργαστήριων σε αυτό των εργοστασίων. Για παράδειγμα, το επάγγελμα του μουσουλμάνου σαμαρά σταδιακά αντικαταστάθηκε από τη μηχανοποιημένη βυρσοδεψεία (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

4.3.2.1. Κύριοι βιομηχανικοί τομείς

Οι σημαντικότεροι βιομηχανικοί τομείς στην περιφέρεια και πόλη της Σμύρνης απαντώνταν στην ταπητουργία, στην παραγωγή και επεξεργασία ειδών διατροφής, στη νηματουργία και στην κλωστοϋφαντουργία (Θεμοπούλου, 2004: 96).

Η ανάπτυξη της ταπητουργίας στις αρχές του 20ου αιώνα κατέστησε τη Σμύρνη εξαγωγικό κέντρο του μεγαλύτερου μέρους της παραγωγής ταπήτων ολόκληρης της Μικράς Ασίας. Η ταπητουργία αποτέλεσε κλάδο με μεγάλη ανάπτυξη, αποφέροντας σημαντικά κέρδη, με τη συνολική αξία των εξαγωγών στις αρχές του 20ου αιώνα να ανέρχεται στα 10-15.000.000 γαλλικά φράγκα. Στο βιλαέτι της Σμύρνης υπήρχαν 691 ταπητουργεία, εκ των οποίων τα 22 βρίσκονταν στο σαντζάκι της Σμύρνης (Θεμοπούλου, 2004: 95-6).

Στην ταπητουργία απασχολούνταν κυρίως γυναικείος πληθυσμός, με την ταυτόχρονη συμμετοχή Ελληνίδων και μουσουλμάνων. Τον 19ο αιώνα, το κυριότερο κέντρο παραγωγής ταπήτων αποτέλεσε το Ουσάκ, όπου λειτουργούσαν περίπου ένα εκατομμύριο αργαλειοί, οι οποίοι ανήκαν αποκλειστικά σε μουσουλμάνους. Σταδιακά, το ελληνικό στοιχείο διείσδυσε στον κλάδο, συντελώντας στη μεταβολή της παραπάνω κατάστασης. Έτσι, στις αρχές του 20ου αιώνα, 2.500 Ελληνίδες και Αρμένιες

αντικατέστησαν τις μουσουλμάνες εργάτριες στον κλάδο παραγωγής ταπήτων (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Οι σημαντικότερες ταπητουργικές περιοχές βρίσκονταν στη Σεβάστεια, η Σπάρτα, το Ικόνιο, το Ουσάκ, το Γκιόρδες, το Δερμιτζή και τα Κουλά, όπου η ταπητουργική τέχνη κληροδοτούνταν από γενιά σε γενιά. Στις αρχές του 20ου αιώνα, στις περιοχές Ουσάκ και Κούλα, υπήρχαν περίπου 4.495 αργαλειοί και στη Σπάρτα, 3.170, απασχολώντας συνολικά 25.257 άτομα, κυρίως γυναικείο πληθυσμό, ελληνικής, αρμενικής και μουσουλμανικής καταγωγής (Θεμοπούλου, 2004: 95).

Όμως, η ελληνική συμμετοχή στον κλάδο της ταπητουργίας, φαίνεται να περιοριζόταν στην προσφορά εργατικού δυναμικού. Εξαίρεση αποτελεί η ελληνική βιομηχανία χαλιών, με την επωνυμία T.S. Spartalis and Co., η οποία λειτούργησε μέχρι το 1922. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, ακόμα δύο ελληνικές βιομηχανίες ξεκίνησαν τη λειτουργία τους, η Gregoriadis and Co. και η F. Kahramanoglu (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Παράλληλα με την αύξηση της ζήτησης ταπήτων από τις αγορές της Δύσης, συντελέστηκε η δημιουργία νέων κέντρων παραγωγής στη κεντρική και δυτική Μικρά Ασία, όπως τα Μυλάσα, η Σπάρτη και η Καππαδοκία. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, έμποροι χαλιών κυρίως, συναλλασσόμενοι με τους χριστιανικούς πληθυσμούς των παραπάνω περιοχών, συνέβαλλαν στη σύνδεση των κέντρων παραγωγής με την αγορά της Δύσης (Θεμοπούλου, 2004: 96).

Την πιο σημαντική όμως βιομηχανία στον τομέα της ταπητουργίας αποτέλεσε η βρετανική εταιρεία, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd., η οποία ιδρύθηκε το 1908. Το αρχικό της κεφάλαιο αποτελούνταν από επένδυση ύψους 400.000 αγγλικών λιρών, το οποίο λίγα χρόνια αργότερα, το 1912, ανερχόταν στις 1.000.000 λίρες. Σύντομα, κυριάρχησε στην αγορά της Μικράς Ασίας, απορροφώντας το μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής εργατικής δύναμης του κλάδου. Μόνο στο βιλαέτι της Σμύρνης, διέθετε 1.570 αργαλειούς και απασχολούσε 6.400 γυναίκες, από τις οποίες οι 4.400 ήταν Ελληνίδες (ποσοστό 68,7%) (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Χαρακτηριστικό είναι ότι το 75% όλης της παραγωγής του κλάδου βρισκόταν στην κατοχή και διαχείριση της εταιρείας, διαθέτοντας αντιπροσώπους σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία. Η λειτουργία της εταιρείας ήταν οργανωμένη με εκπροσώπους, οι οποίοι λειτουργούσαν με το σύστημα της ανάθεσης προς εκτέλεση των παραγγελιών στους

παραγωγούς των επιμέρους ταπητουργικών εργαστηρίων της δυτικής και κεντρικής Μικράς Ασίας. Η Oriental Carpet Manufacturers Ltd, είχε ιδρύσει την Societe Anonyme Ottoman des Manufacturers de Cotton de Smyrne, λειτουργώντας ως προέκταση της και είχε εξαγοράσει τα υποκαταστήματα της αυστριακής εταιρείας ταπήτων «Oriental-Terrion» ενώ είχε συγχωνευθεί με το μεγάλο ελληνικό ταπητουργικό κατάστημα του Μιχαήλ Παπαδόπουλου. Στην πόλη της Σμύρνης λειτουργούσε ένα βαφείο και δύο νηματουργεία της εταιρείας. Έχοντας στη διάθεσή της υποκαταστήματα σε όλο τον κόσμο, η εταιρεία είχε διεθνή παρουσία (Θεοδοπούλου, 2004: 94, 96).

Αντίστοιχα, η νηματουργία αξιοποιώντας το βαμβάκι, το οποίο καλλιεργείτο σε εκτεταμένη βάση στην ύπαιθρο της Μικράς Ασίας και διαθέτοντας τους άμεσους εγχώριους καταναλωτές της παραγωγής της, δηλαδή την ταπητουργία και την υφαντουργία, είχε πρόσφορο έδαφος για την περαιτέρω ανάπτυξή της. Στην πράξη βέβαια, το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής βαμβακιού εξαγόταν στην Ευρώπη και οι εγχώριες ανάγκες σε νήματα καλύπτονταν κατά μεγάλο μέρος από τις εισαγωγές των αγγλικών και ιταλικών νημάτων.

Στη Σμύρνη, τη βιομηχανία των νημάτων εκμεταλλεύονταν μόνο δύο ανώνυμες εταιρείες. Η πρώτη ήταν η «Societe Anonyme Ottomane des Manufacturers de Cotton», ιδρυθείσα με αγγλικά κεφάλαια, το 1911, έχοντας εκχωρηθεί μέσω σύμβασης στην εταιρεία ταπήτων «Oriental Carpet Manufacturers Ltd», ενώ η δεύτερη «Compagnie Industrielle de Filature et de Tissage du Levant», είχε ιδρυθεί με γαλλικά και βελγικά κεφάλαια, το 1902, απομένοντας να εξυπηρετεί την εγχώρια ζήτηση νημάτων. Εκτός από τις παραπάνω βιομηχανίες, στη Σμύρνη λειτουργούσαν και τρεις ιδιωτικές εγκαταστάσεις, εξυπηρετώντας κυρίως τις ανάγκες της ταπητουργίας. Στο εσωτερικό της περιφέρειας υπήρχαν και κάποιες ασήμαντες βιομηχανικές εγκαταστάσεις νηματουργίας, εκ των οποίων κάποιες ανήκαν σε Έλληνες. Ένα σημαντικό τμήμα αυτής της παραγωγής προοριζόταν στην εσωτερική αγορά (Τρακάκης, 1994: 159· Ιστικοπούλου, 2000).

Από τα ανωτέρω γίνεται φανερό, ότι οι εγχώριες ανάγκες σε νήματα, δεν μπορούσαν να καλυφθούν από τον αριθμό των υφιστάμενων βιομηχανιών. Μεγάλο μέρος τους, όπως ήδη ειπώθηκε, καλυπτόταν από τα εισαγόμενα αγγλικά και ιταλικά νήματα.

Τα προϊόντα της υφαντουργίας από την ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης, κυρίως τα βαμβακερά είδη και τα νήματα, εξάγονταν στη Δύση ήδη από τον 17ο αιώνα. Επιπρόσθετα, οι βιοτεχνίες κατασκευής αλατζάδων, μάλλινων υφασμάτων και αμπάδων,

παρουσίαζαν ανάπτυξη από τις αρχές του 19ου αιώνα. Το 1916, λειτουργούσαν έξι βιομηχανίες επεξεργασίας βαμβακιού και βαμβακερών νημάτων (Θεοδοπούλου, 2004: 97).

Αναφορικά με την εξέλιξη των παραπάνω εταιρειών, η «Societe Anonyme Ottomane des Manufacturers de Cotton» κατάφερε να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες του πολέμου, πετυχαίνοντας μετά από συμφωνία με την τουρκική κυβέρνηση, την ανάληψη της κατασκευής βαμβακερών υφασμάτων για τους Οθωμανούς στρατιώτες, συγκεντρώνοντας πολύ υψηλά κέρδη. Αντίθετα, η «Compagnie Industrielle de Filature et de Tissage du Levant», δεν υπήρξε τόσο επιτυχημένη. Κατά τη διάρκεια του πολέμου κατάφερε να συγκεντρώσει σημαντικά κέρδη, ενόψει επιτάξεων και απασχόλησής της προς εξυπηρέτηση των στρατιωτικών αναγκών σε νήματα. Όμως, οι συχνές διακοπές στη λειτουργία του εργοστασίου της, άλλοτε εξαιτίας εργατικών ζητημάτων και άλλοτε εξαιτίας των πολεμικών περιστάσεων αλλά και της διαρκούς δημιουργίας μεγάλων αποθεμάτων στη παραγωγή του, επέδρασαν αρνητικά στην τελική βιωσιμότητα του (Τρακάκης, 1994: 159-71· Δεμιρζάκης, 1967: 30).

Τον κλάδο της υφαντουργίας εκπροσωπούσε η ανώνυμη εταιρεία «Ottoman Cloth Company Ltd», ιδρυμένη με αγγλικά κεφάλαια, το 1906. Εκμεταλλευόμενη την εγχώρια βιομηχανία μαλλιού, διέθετε ιδιόκτητο εργοστάσιο όπου κατασκευάζονταν μάλλινα υφάσματα για την ενδυμασία ανδρών και γυναικών, μάλλινα είδη κάθε είδους αλλά και ειδικά νήματα για την ταπητουργία. Με τον καιρό αποτέλεσε τμήμα της μεγάλης ταπητουργικής εταιρείας «Oriental Carpet Manufacturers Ltd», διαθέτοντας σε αυτή το σύνολο της παραγωγής της, καθώς όλες σχεδόν οι μετοχές της είχαν εξαγοραστεί από την τελευταία. Συνεπώς, ως οικονομικός οργανισμός άνηκε και διοικείτο από την «Oriental Carpet Manufacturers Ltd», καθώς και τα κέρδη της (Τρακάκης, 1994: 171-3).

Όμως πέρα από την βιομηχανία των ταπήτων και της κλωστοϋφαντουργίας, οι οποίες συνείσφεραν σημαντικά στο εξαγωγικό εμπόριο της πόλης, οι υπόλοιπες εγχώριες βιομηχανικές μονάδες συνέβαλλαν ελάχιστα στην κάλυψη των εγχώριων αναγκών. Εξάιρεση αποτέλεσαν οι βιομηχανίες εκείνες, οι οποίες διέθεταν καλό εξοπλισμό, όπως κάποιοι αλευρόμυλοι, χυτήρια σιδήρου και γυαλιού και τα σιδηρουργία (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Ο κλάδος της αλευροβιομηχανίας κατείχε σημαντική θέση στο βιομηχανικό τομέα της πόλης, αποτελώντας μια κερδοφόρα βιομηχανική δραστηριότητα και η οικονομική

θέση όσων δραστηριοποιούνταν σε αυτή ήταν περισσότερο από κάθε άλλη απασχόληση, κερδοφόρα και ανθηρή.

Στις αρχές του 20ου αιώνα, από τους συνολικά 23 αλευρόμυλους στην περιφέρεια της Σμύρνης, οι 11 ήταν ατμοκίνητοι, αλλά και στο εσωτερικό της συναντώταν πληθώρα υδρόμυλων και ανεμόμυλων, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τις καθημερινές διατροφικές ανάγκες του αγροτικού πληθυσμού.

Από τους 11 ατμοκίνητους αλευρόμυλους, οι 4 ανήκαν σε Έλληνες Οθωμανούς (ποσοστό 36,4%). Το 1877, λειτούργησε το ελληνικό εργοστάσιο κατασκευής ξύλινων κατασκευών, επεξεργασίας βαμβακιού και σιταριού, το οποίο ανήκε στον Ν. Καραμανιόλο. Διέθετε εξήντα ιπποκίνητες ατμομηχανές και απασχολούσε περίπου διακόσιους εργαζόμενους. Εκτός από το εργοστάσιο παραγωγής αλεύρου, του Ν. Καραμανιόλου, στον κλάδο συμμετείχαν και οι Μ. Νικολαΐδης, Μακρόπουλος-Χατζηαντωνίου και Κουζινιέρης- Πίττακος. Η ημερήσια συνεισφορά της ελληνικής αλευροβιομηχανίας στο σύνολο παραγωγής του κλάδου ανερχόταν το λιγότερο στα 62.675 λίτρα (ποσοστό 34%) (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις του κλάδου της αλευροβιομηχανίας βρίσκονταν κυρίως στην περιοχή της Πούντας, όπου υπήρχαν αρκετοί ελληνικοί ατμόμυλοι, οι οποίοι εκτείνονταν προς την περιοχή του Μυρσινλή, την Αγία Τριάδα, το Χαλκά Μπουνάρ και τα προάστια της πόλης (Θεμοπούλου, 2004: 97).

Το 1911, εξακολουθούσαν να λειτουργούν 10 άξιοι αναφοράς αλευρόμυλοι, από τους οποίους οι 4 ανήκαν σε Έλληνες υπηκόους, 3 σε Έλληνες Οθωμανούς, 2 με την παράλληλη συμμετοχή ελληνικών και ιταλικών κεφαλαίων και 1 αυστριακός. Και πάλι, η ελληνική συμμετοχή στη συνολική ημερήσια παραγωγή αλεύρου κυριαρχούσε, αγγίζοντας τα 176.216 λίτρα (ποσοστό 65.3%) (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Ένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια του κλάδου άνηκε σε βρετανική εταιρεία, με την επωνυμία «McAndrews and Forbes», ιδρυμένο το 1854. Η δραστηριότητά του αφορούσε την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων, με έμφαση τη γλυκόριζα. Κατάφερε να μονοπωλήσει στη μικρασιατική αγορά για περίπου εννιά χρόνια, εξαγοράζοντας όλη την καλλιεργούμενη περιοχή παραγωγής γλυκόριζας. Προς αυτή την κατεύθυνση κι ανταγωνιζόμενο το εργοστάσιο «Clark», το 1859, προέβη στην επέκταση των δραστηριοτήτων του, με τη λειτουργία ενός νέου εργοστασίου με βάση την ατμοκίνηση,

ενώ στη συνέχεια, εξαγόρασε και τελικά έκλεισε το εργοστάσιο «Clark» (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Αναφορικά με την εξέλιξη του κλάδου, κατά τη διάρκεια του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, αρκετοί ελληνικοί αλευρόμυλοι δέχθηκαν πιέσεις και εκτέθηκαν στο κίνδυνο παύσης της λειτουργίας τους εξαιτίας των επερχόμενων από τις επιτάξεις βλαβών και προβλημάτων. Παράλληλα με τα προβλήματα τα οποία επέφερε ο πόλεμος στη λειτουργία των παραπάνω βιομηχανιών, δημιουργήθηκαν και μεγάλα κέρδη από την ύψωση την οποία επέφεραν στις τιμές, οι αυξανόμενες ανάγκες για τη διατροφή των μεγάλων στρατιωτικών μονάδων. Οι αφθάρτες κατασχέσεις των ανταρτών κατά τη διάρκεια του πολέμου, κατέστησαν προβληματική την τροφοδοσία των αλευρόμυλων της Σμύρνης από τους σιτοβολώνες του εσωτερικού της Μικράς Ασίας, με αποτέλεσμα την πρόκληση προβλημάτων στη λειτουργία τους. Η παραπάνω κατάσταση, είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή μεγάλων φορτίων με αμερικανικό αλεύρι για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών του πληθυσμού, ενώ οι τιμές αυξήθηκαν σε τέτοιο βαθμό που κατέστη αναγκαία η παρέμβαση της ελληνικής Ύπατης Αρμοστείας προς μείωση της τιμής του ψωμιού (Τρακάκης, 1994: 177-87).

Όμως πέρα από τη βιοτεχνική και βιομηχανική δραστηριότητα, την περίοδο κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου εμφάνισαν ανάπτυξη επτά εργοστάσια παραγωγής σιδήρου και σιδερένιων κατασκευών, τα περισσότερα από τα οποία ανήκαν σε Έλληνες (Θεμοπούλου, 2004: 97).

Το πρώτο σιδηρουργικό εργοστάσιο ατμού λειτούργησε στη Σμύρνη το έτος 1856 και άνηκε στον Έλληνα Οθωμανό, Δ. Ισιγώνη. Το εργοστάσιο «Issigonis», διέθετε 75 υποκίνητες μηχανές και απασχολούσε από 150 έως και 250 υπαλλήλους, ανάλογα με την εποχή (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Πέρα από τις παραπάνω μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις εργοστασίων, λειτουργούσαν τοπικές βιομηχανικές μονάδες, μικρότερης έντασης και παραγωγής, οι οποίες εξυπηρετούσαν κατά κύριο λόγο τις τοπικές ανάγκες. Για παράδειγμα, υπήρχαν εκατοντάδες μικρά βυρσοδεψία, χυτήρια σιδήρου, αλευρόμυλοι και βαφεία διασκορπισμένα στο εσωτερικό της περιφέρειας της Σμύρνης. Επιπρόσθετα, λειτουργούσαν αρκετά σαπωνοποιία, μεταξουργία και βιομηχανίες κεριών, καθώς και ναυπηγεία (Παναγιωτόπουλος, 1983: 104-9).

Στο σαντζάκι της Σμύρνης λειτουργούσαν 9 ατμόμυλοι, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ανήκαν σε Έλληνες, με ποσοστό 28% επί του συνόλου της εγχώριας παραγωγής, 13 εργαστήρια παραγωγής αλευριού, οινοποιεία, οινοπνευματοποιεία, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ανήκε επίσης σε Έλληνες, εργοστάσια παραγωγής ζυμαρικών και ζάχαρης, 2 ζυθοποιεία, 2 παγοποιεία, εργοστάσια παραγωγής αεριούχων ποτών, 19 εργοστάσια επεξεργασίας οίνου, 18 ελαιοτριβεία, 1 εργοστάσιο βαμβακελαίου, 4 εργοστάσια σησαμελαίου, 18 εργοστάσια επεξεργασίας σταφίδας, ατμόμυλοι, 15 εργοστάσια κατασκευής κιβωτίων για σύκα και σταφίδες, 8 εργοστάσια επεξεργασίας καπνού, 2 εργοστάσια βελανιδιών, σχοινοποιεία, 11 σαπωνοποιεία και επτά βυρσοδεψεία (Θεμοπούλου, 2004: 96).

Αναφορικά με την εξέλιξη και λειτουργία των κυριότερων βιομηχανικών εγκαταστάσεων ελληνικής και οθωμανικής ιδιοκτησίας μέχρι το 1919, στο βίλαετι της Σμύρνης, παραλείποντας τους υδρόμυλους και τις κατ'οίκον βιομηχανικές μονάδες (Τρακάκης, 1994: 58-60), φαίνεται ότι η τάση υπήρξε αυξητική. Σύμφωνα με τον Πίνακα 4.2, η μεγαλύτερη αύξηση στον αριθμό των βιομηχανικών μονάδων του βίλαετίου της Σμύρνης σημειώθηκε μεταξύ της τελευταίας και πρώτης δεκαετίας του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα αντίστοιχα. Χαρακτηριστική είναι η ελληνική υπεροχή καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

4.3.3. Εμπόριο

Η συμβολή των Ελλήνων υπήρξε σημαντική στην ανάπτυξη του εμπορίου της Σμύρνης. Επί τέσσερις σχεδόν αιώνες μέχρι και τη Μικρασιατική Καταστροφή- και με εξαίρεση κάποια χρονικά διαστήματα- Έλληνες από κάθε μεριά του ελληνικού χώρου, προστίθεντο στον ήδη υπάρχοντα ελληνικό πληθυσμό της πόλης, συντελώντας στην ενίσχυση και δημιουργία του ακμαίου πολιτισμού της (Κλεάνθης, 1995: 15 -16).

Η ενασχόληση με το εμπόριο της Σμύρνης κατανεμόταν κατά το ήμισυ μεταξύ των Ελλήνων από τη μια και των Άγγλων, Γάλλων, Αυστριακών, Ιταλών, Αρμενίων, Μουσουλμάνων και Εβραίων από την άλλη (Θεμοπούλου, 2004: 83-4).

Η επέκταση του δυτικού ανταγωνισμού για την κυριαρχία στις αγορές της Ανατολικής Μεσογείου αλλά και οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις οι οποίες συντελέστηκαν από τα μέσα του 19ου αιώνα, συνέβαλλαν στη διεύρυνση του διεθνούς εμπορίου και ενοποίηση των αγορών, συμβάλλοντας παράλληλα στην ανάπτυξη του

εμπορίου και της ναυτιλίας στις παραλιακές πόλεις της Μεσογείου. Μετά την επικύρωση της αγγλο-οθωμανικής εμπορικής συμφωνίας, στις 16 Αυγούστου 1838, η οποία κατήργησε τα κρατικά μονοπώλια των εξαγωγών, δημιουργώντας ευνοϊκούς όρους για τις εισαγωγές, η Οθωμανική αγορά ανοίχτηκε στο δυτικό ανταγωνισμό και τα κεφάλαια του, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του ελεύθερου εμπορίου και των συναλλαγών, κυρίως στις περιοχές των μεγάλων αστικών κέντρων, όπως αυτό της Σμύρνης (Θεμοπούλου, 2004: 82).

Επιπρόσθετα, ο νόμος για την ακίνητη περιουσία του 1867, ο οποίος στόχευε από τους εμπνευστές του στην προσέλκυση των ευρωπαϊκών επενδύσεων στην οθωμανική αγορά και ήταν συμπληρωματικός στα προνόμια που είχαν κατοχυρωθεί με την αγγλοοθωμανική συμφωνία πριν από περίπου τριάντα χρόνια, αποτέλεσε τη βάση κι άλλων συμφωνιών συναφούς είδους και θεωρητικά έθετε τους ευρωπαίους εμπόρους στην ίδια θέση με τους μουσουλμάνους (Παναγιωτόπουλος, 1983: 99 -100).

Σύμφωνα με την αγγλο-οθωμανική συνθήκη, η ενασχόληση των ευρωπαίων εμπόρων με το εγχώριο εμπόριο της αυτοκρατορίας αποκλειόταν, στρέφοντας τους στη μονοπώληση της δραστηριότητας τους στο εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο. Επιπρόσθετα, έθετε σε μειονεκτική θέση τους μουσουλμάνους έμπορους, καθώς έδινε στους ξένους ανταγωνιστές τους- περιλαμβανομένων και των Ελλήνων εμπόρων- το δικαίωμα να προβαίνουν στην εξαγωγή και εισαγωγή εμπορευμάτων δίχως επιπρόσθετη φορολογία. Στην πράξη όμως, οι ευρωπαίοι έμποροι ήταν ελεύθεροι να κινούνται ελεύθερα και να πραγματοποιούν επιχειρηματικές συναλλαγές αλλά μόνο σε συγκεκριμένες παράκτιες περιοχές της Μικράς Ασίας (Παναγιωτόπουλος, 1983: 99 -100).

Τα κύρια εμπόδια που συνόδευσαν τις εμπορικές συναλλαγές των ευρωπαίων, τα οποία σχετίζονταν με την άγνοια της τουρκικής γλώσσας και της τοπογραφίας της περιοχής, την έλλειψη κατάλληλου μεταφορικού συστήματος και τις ληστείες, ανέδειξαν την ανάγκη χρήσης διαμεσολαβητών από την τοπική κοινότητα της αυτοκρατορίας.

Οι Έλληνες Οθωμανοί από την αρχική δραστηριότητά τους, ως περιπλανώμενοι τεχνίτες, είχαν καταφέρει να κατακτήσουν σταδιακά κάθε μορφή εμπορίου. Γεννημένοι στη χώρα, αλλά και εξαιτίας της ευνοϊκής διασποράς τους στην οθωμανική περιφέρεια και στις πόλεις, διατηρώντας μόνιμες επαφές μεταξύ τους, οι Έλληνες Οθωμανοί βοήθησαν τους ευρωπαίους να διεισδύσουν την οθωμανική αγορά. Παράλληλα, όντας εξοικειωμένοι με τις τοπικές συνθήκες και συνήθειες, μιλώντας τουρκικά και ταυτόχρονα κι άλλες

ευρωπαϊκές γλώσσες, έχαιραν ευνοϊκής μεταχείρισης χάριν διάφορων συνθηκών και της διεθνούς προστασίας (Παναγιωτόπουλος, 1983: 99 -100).

Με αυτόν τον τρόπο, οι Έλληνες καταφέραν να αποκτήσουν σημαντικό μερίδιο στο ευρωπαϊκό εμπόριο, συμβάλλοντας παράλληλα στην ανάπτυξη των εμπορικών τους επαφών, η οποία τελικά συντέλεσε στην κατοχύρωση της σημαντικής τους θέσης στο εμπόριο της Σμύρνης (Παναγιωτόπουλος, 1983: 99 -100).

Παράλληλα, οι επιχειρηματικές δικτυώσεις που είχαν αναπτύξει οι Έλληνες έμποροι ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα με Έλληνες ομογενείς εγκατεστημένους στα εμπορικά κέντρα της Μεσογείου, συνέβαλαν στη συγκρότηση ισχυρών εμπορικών οίκων στη Σμύρνη, όπως άλλωστε είχε συμβεί και σε άλλα λιμάνια της Μεσογείου, όπως αυτά της Οδυσσού, της Αλεξάνδρειας, της Μασσαλίας, της Τεργέστης και του Λιβόρνο.

Όμως, ενώ από τον 19ο αιώνα υπήρχαν πολλές ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις, κυρίως στη Σμύρνη, τον 20ο αιώνα η κατάσταση μεταβλήθηκε, καθώς μπορούσαν πλέον να μετρηθούν στην παλάμη ενός χεριού. Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είχαν εκτοπιστεί από τις εμπορικές επιχειρήσεις Γερμανών, Αυστριακών, Βρετανών και Αρμενίων. Οι Έλληνες είχαν μετατοπίσει το ενδιαφέρον των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων στον τομέα του λιανικού εμπορίου, πάντα σε άμεση εξάρτηση από τις αγορές της Ευρώπης. Βέβαια, τα καταστήματα λιανικής αποτελούσαν μια ευρύτατη βάση για το εμπόριο χονδρικής των πόλεων. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1911, το 80% των εμπορικών δραστηριοτήτων του βιλαετίου του Σμύρνης αποτελούνταν από Έλληνες Οθωμανούς, ενώ παράλληλα το 50% των εισαγωγικών και εξαγωγικών δραστηριοτήτων βρισκόταν επίσης στα χέρια των Ελλήνων (Παναγιωτόπουλος, 1983: 99 -100).

Το 1912, η κατανομή σε ποσοστά της ενασχόλησης με το εσωτερικό εμπόριο μεταξύ των κοινοτήτων, αποτελούνταν κατά 43% από Έλληνες, 23% Αρμένιους, 19% Ευρωπαίους και Εβραίους και μόνο ένα 14% από μουσουλμάνους (Βερεμής & Κωστής, 1984: 35).

Το υπόλοιπο μερίδιο στο εμπόριο εισαγωγών και εξαγωγών της Σμύρνης κατείχαν οι Γάλλοι, Βρετανοί, Αυστριακοί, Ιταλοί, Γερμανοί, αρκετοί Αρμένιοι και μερικοί μουσουλμάνοι και Εβραίοι. Το εξαγωγικό εμπόριο αφορούσε κυρίως σταφίδες, σύκα, ελαιόλαδο, βαμβάκι, βελανίδια, σπόρους, δημητριακά, όπιο, σπόρους όπιου, λαχανικά,

γλυκάνισο, καπνό, σαπούνι, γλυκά, μετάξι, κρασί, χρώμιο, δέρμα, χάρτινη λίμα, κα. (Παναγιωτόπουλος, 1983: 101-2).

Όμως, ούτε η κυριαρχία της ευρωπαϊκής τεχνολογίας, ούτε η ευρωπαϊκή ικανότητα στην επένδυση μεγάλων κεφαλαίων, προκάλεσαν- όχι τουλάχιστον ανοικτά- τους Έλληνες. Αντίθετα, οι Αρμένιοι αποτελούσαν σκληρούς ανταγωνιστές της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας, διακινώντας βιομηχανικά αγαθά, χαλιά, ψευδάργυρο, διάφορα άλλα μέταλλα και οικοδομικά υλικά, όπως οι Έλληνες (Παναγιωτόπουλος, 1983: 101-2).

Στην επαρχία, οι παντοπώλεις, οι πανδοχείς και οι μικροί καταστηματάρχες οι οποίοι πωλούσαν με πίστωση σε ληστρικά επίπεδα ήταν όλοι Έλληνες ή Αρμένιοι. Και οι δύο, ήταν αξιοζήλευτοι για την οικονομική τους θέση, αφήνοντας πολύ δύσκολα κάποιον άλλον να εισχωρήσει στην κυρίαρχη δραστηριότητα τους. Ο περιφερειακός διαχωρισμός βασιζόταν κυρίως στο χώρο καταγωγής της κάθε κοινότητας. Για παράδειγμα, οι Έλληνες φέρεται να κυριαρχούσαν στη δυτική Μικρά Ασία (Παναγιωτόπουλος, 1983: 101-2).

4.3.3.1.Εξαγωγικό εμπόριο

Η ευρύτερη περιφέρεια της Σμύρνης αποτελούσε μια από τις ευφορότερες περιοχές της αυτοκρατορίας. Η ανάπτυξη του εμπορίου υπήρξε στενά συνδεδεμένη με την αγροτική παραγωγή και οι κυριότερες εξαγωγές από το λιμάνι της Σμύρνης αφορούσαν πρώτες ύλες, αρχικά για τις βιομηχανίες της κλωστοϋφαντουργίας της δυτικής Ευρώπης. Συνεπώς, οι εξαγωγές της αυτοκρατορίας καθορίστηκαν από τη ζήτηση πρώτων υλών, οι οποίες προσανατολιζόνταν κυρίως στις αγορές της βιομηχανοποιημένης Ευρώπης. Πέρα από το βαμβάκι, το μετάξι και το μαλλί, στα εξαγωγίμα προϊόντα περιλαμβάνονταν και είδη διατροφής, κυρίως δημητριακά και λάδι, καθώς και σύκα, σταφίδες, αποξηραμένα φρούτα και καρποί.

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, η συμμετοχή των πρώτων υλών οι οποίες προορίζονταν για τις ευρωπαϊκές βιομηχανίες κλωστοϋφαντουργίας αποτελούσαν πάνω από το μισό του συνόλου των εξαγωγών της Σμύρνης. Βέβαια, η ποσότητα τους ποίκιλλε ανά διαστήματα καθώς η προσφορά τους βρισκόνταν σε άμεση αλληλεξάρτηση με τις ανάγκες της Δύσης. Έτσι, αν και ο όγκος των εξαγωγών αυξήθηκε σημαντικά από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η ροή τους κατέστη πιο ακανόνιστη, αντανακλώντας τις διακυμάνσεις της ζήτησης της διεθνούς αγοράς (Syrett, 1992: 215, 218).

Σύμφωνα με την κ. Θεμοπούλου (2004), η αύξηση του όγκου των εξαγωγών αντικατόπτριζε την αύξηση της αγροτικής παραγωγής, η οποία δεν οφειλόταν στη βελτίωση του τρόπου παραγωγής αλλά στη διεύρυνση των εκτάσεων και εντατικοποίηση των καλλιεργητικών πρακτικών. Η προσαρμογή της αγροτικής παραγωγής στην εξωτερική ζήτηση και η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση της υπήρξαν δηλωτικά της ένταξης της Σμύρνης στη διεθνή οικονομία. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι οι τιμές των εξαγόμενων προϊόντων, όπως οι σταφίδες και τα βελανίδια, διαμορφώνονταν στις αγορές του Αμβούργου και του Λονδίνου.

Το διάστημα 1845-1876, ο συνολικός όγκος της αγροτικής παραγωγής στη δυτική Μικρά Ασία είχε τετραπλασιαστεί. Η αυξημένη ζήτηση σε βαμβάκι κατά τη διάρκεια του Αμερικανικού Εμφυλίου πολέμου (1861-1864), έδωσε εξαιρετική ώθηση στην αγροτική παραγωγή, οπότε και η παραγωγή του βαμβακιού δεκαπλασιάστηκε. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η ετήσια παραγωγή του ακαθάριστου βαμβακιού ανερχόταν σε 20.000.000 χιλιόγραμμα, από τα οποία το μεγαλύτερο μέρος εξαγόταν στην Ευρώπη.

Όμως από το 1870, σημειώθηκε μεταστροφή από τη καλλιέργεια βαμβακιού στην παραγωγή σταφίδας, λόγω μεταβολής στην εξωτερική της ζήτηση. Η αύξηση της ζήτησης για σταφίδες, συνέβαλλε στην ανάπτυξη της αμπελουργίας στην περιφέρεια της Σμύρνης και ειδικότερα στις περιοχές κοντά στη πόλη της. Η παραγωγή της στο τέλος του 19ου αιώνα, ανερχόταν σε 56.000.000 χιλιόγραμμα, αξίας 17.000.000 γαλλικών φράγκων. Την ίδια περίοδο, αντίστοιχη αύξηση παρουσίασε η παραγωγή βελανιδιών, των οποίων το μεγαλύτερο μέρος ομοίως εξαγόταν στην Ευρώπη. Επίσης η παραγωγή καπνού, μεταξύ των ετών 1892-1913, δεκαπλασιάστηκε. Αντίστοιχα, το συνολικό ποσό παραγωγής λαδιού ανερχόταν σε 10.000.000 χιλιόγραμμα, από τα οποία το μεγαλύτερο μέρος εξαγόταν στη Γερμανία και την Αγγλία. Το σύνολο των ετήσιων εξαγωγών στις αρχές του 20ου αιώνα ανερχόταν περίπου στα 110.000.000 γαλλικά φράγκα. Από τα μέσα του 19ου έως τις αρχές του 20ου αιώνα, η συνολική αξία των εξαγωγών από το λιμάνι της Σμύρνης ήταν σχεδόν διπλάσια από αυτή των εισαγωγών.

Ως εκ τούτου, η θέση που κατείχε το λιμάνι της Σμύρνης στο σύνολο του εξαγωγικού εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταβλήθηκε από το 7,5% το 1850, στο 30% το 1873. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, οι εξαγωγές από το λιμάνι της Σμύρνης αποτελούσαν το 43% των συνολικών εξαγωγών της αυτοκρατορίας ενώ οι εισαγωγές το 20% του συνόλου τους.

Η Σμύρνη αποτέλεσε παράλληλα, κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου για τα εμπορεύματα που έφθαναν από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας με προορισμό τη δυτική Ευρώπη αλλά και για τα ευρωπαϊκά βιομηχανικά προϊόντα, με προορισμό τη μικρασιατική ενδοχώρα. Όμως, παράλληλα με την αύξηση των εξαγωγών, η αγοραστική δύναμη των Οθωμανών αυξανόταν, με αποτέλεσμα ο όγκος και η ποικιλία των ευρωπαϊκών εισαγωγών να αυξάνεται διαρκώς (Θεοδοπούλου, 2004: 83-5· Frangakis -Syrett, 1992: 189· Frangakis - Syrett, 1988: 261-272).

4.3.3.2. Εισαγωγικό εμπόριο

Σύμφωνα με τη μελέτη της κ. Syrett- Frangakis (1992), οι εισαγωγές και εξαγωγές μιας χώρας αντανακλούν το βαθμό της οικονομικής της ανάπτυξης και των οικονομικών σχέσεων με τους εμπορικούς της εταίρους. Ήδη από τον 18^ο αιώνα, η Σμύρνη αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της οθωμανικής οικονομίας, εξάγοντας πρώτες ύλες, απολύτως απαραίτητων για την βιομηχανία της Ευρώπης. Αντίστοιχα, από τη Σμύρνη, εισάγονταν υφάσματα, βιομηχανικά προϊόντα τα οποία περιέκλειαν υψηλόβαθμη και εξελιγμένη τεχνολογία παραγωγής και αποικιακά προϊόντα, όπως καφέ, ζάχαρη, λουλάκι, καρυκεύματα, χαρτικά, οينوπνευματώδη, φαρμακευτικά είδη κιγκαλερίας, υαλικά και σιδηρικά, έπιπλα και μουσικά όργανα (Syrett, 1992: 189).

Την πρώτη θέση στο εισαγωγικό εμπόριο της Σμύρνης κατείχε η Αγγλία, ακολουθώντας η Γαλλία, η Αυστρία, η Ιταλία, η Γερμανία και η Ρωσία. Τη δεκαετία του 1880, οι εισαγωγές από την Αγγλία αποτελούσαν περίπου το 40% των συνολικών εισαγωγών και η Γαλλία καταλάμβανε τη δεύτερη θέση με ποσοστό 19%, ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα οι εισαγωγές από την Αγγλία είχαν αυξηθεί σε ποσοστό 50% του συνόλου των εισαγωγών. Την περίοδο αυτή, το σύνολο των ετήσιων εισαγωγών ανερχόταν περίπου στα 60-80.000.000 γαλλικά φράγκα.

Οι χαμηλοί τελωνειακοί δασμοί για τα εισαγόμενα προϊόντα και ο εκδυτικισμός που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου του 19ου αιώνα, συνέβαλλαν στη διαμόρφωση νέων καταναλωτικών αναγκών, επιβαλλόμενες από τον τρόπο ζωής της Δύσης, οι οποίες όμως δεν μπορούσαν να καλυφθούν από την εγχώρια παραγωγή.

Ο μεγαλύτερος όγκος των εισαγόμενων στη Σμύρνη προϊόντων προοριζόταν για τη μικρασιατική ενδοχώρα. Οι Έλληνες έμποροι της Σμύρνης έχοντας αναπτύξει ένα καλά

οργανωμένο εσωτερικό δίκτυο στην ευρύτερη περιοχή της πόλης, αποτελούμενο από Έλληνες αντιπροσώπους και πράκτορες, κατάφεραν να κυριαρχήσουν στο μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών συναλλαγών με το εσωτερικό της Σμύρνης. Το ελληνικό εμπορικό δίκτυο συνέβαλλε στην προώθηση των αγροτικών προϊόντων προς την πόλη της Σμύρνης με προορισμό την εξαγωγή τους στην Ευρώπη, καθώς και την παράλληλη διακίνηση των εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων στη μικρασιατική ενδοχώρα.

Οι Έλληνες της Σμύρνης με αυτό τον τρόπο συντέλεσαν στην ανάπτυξη ενός εκτεταμένου εμπορικού δικτύου μεταξύ των αγορών της Δύσης και της Ανατολής, κατέχοντας παράλληλα σημαντικό μέρος του μικροεμπορίου της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης. Το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ξεχώριζαν οι εμπορικοί οίκοι των Ροδοκανάκη, Πετροκόκκινου, Μαυροκορδάτου, Ράλλη και Βλαστού, στους οποίους άνηκε το μεγαλύτερο μέρος των εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων από τη Δύση, κυρίως των βρετανικών βαμβακερών (Θεμοπούλου 2004: 86· Σταυρίτης, 1959).

4.3.4. Τραπεζικός τομέας

Τα μεγάλα περιθώρια κέρδους τα οποία εξασφάλισε η επιτυχής ενασχόληση των Ελλήνων με το εμπόριο, τους ώθησε στην επένδυση των κεφαλαίων τους στον τραπεζικό τομέα και τις υπηρεσίες και όχι στους κλάδους της βιομηχανίας και της εξόρυξης.

Ο τραπεζικός τομέας αποτέλεσε τον αγαπημένο οικονομικό κλάδο του μικρασιατικού ελληνισμού, καθώς αποτελούσε το βασικότερο τρόπο ασφάλισης της περιουσίας που συγκέντρωναν οι Έλληνες από το εμπόριο. Έτσι, παρότι η περιοχή της Μικράς Ασίας διέθετε πλούσια μεταλλευτικά κοιτάσματα, δεν προσελκύστηκαν ποτέ σημαντικές επενδύσεις σε αυτό τον τομέα. Σύμφωνα με τον Εμπορικό Οδηγό του 1888, από τους 44 συνολικά τραπεζίτες της Σμύρνης, οι 30 ήταν Έλληνες (ποσοστό 68%). Παρόλα αυτά, οι κυριότεροι τραπεζικοί οίκοι ήταν εγκατεστημένοι στην Κωνσταντινούπολη. Πράγματι, το 1912, από τις σαράντα ιδιωτικές τράπεζες στη Κωνσταντινούπολη, καμία δεν άνηκε σε μουσουλμάνους. Σχετικά με τους ιδιοκτήτες των τραπεζικών οργανισμών, αποτελούνταν από 12 Έλληνες, 12 Αρμένιους, 8 Εβραίους και 5 Ευρωπαίους. Από τους 34 χρηματιστές, οι 18 ήταν Έλληνες (ποσοστό 53%), 6 Εβραίοι (ποσοστό 17,6%) και 5 Αρμένιοι (ποσοστό 14,7%)(Βερεμής & Κωστής, 1984: 35).

Η ελληνική εμπορική δραστηριότητα υποστηριζόταν από τράπεζες, οι οποίες ήταν οργανωμένες στη βάση κατοχής μετοχών και λειτουργούσαν ως εταιρείες περιορισμένης ευθύνης. Εκτός από δύο, την Imperial Ottoman Bank και την Credit Lyonnais, οι υπόλοιπες τράπεζες είτε ανήκαν εξ ολοκλήρου σε Έλληνες Οθωμανούς, είτε διατηρούσαν ελέγχουσα συμμετοχή με μετοχές σε αυτές.

Η Imperial Ottoman Bank ιδρύθηκε το 1863, και ένα χρόνο αργότερα, μαζί με αρκετούς Έλληνες Οθωμανούς τραπεζίτες, συμμετείχε στο ίδρυμα της Societe Generale de l' Empire Ottoman. Η λειτουργία της, όπως οριζόταν από το καταστατικό της είχε διάρκεια τριάντα ετών, με αρμοδιότητες συμμετοχής και σύναψης εγχώριων και ξένων δανείων με την κυβέρνηση της αυτοκρατορίας ή των τοπικών και δημοτικών αρχών, αγοράς και πώλησης ομολόγων, ίδρυσης ή συμμετοχής σε βιομηχανικές, εμπορικές ή οικονομικές επιχειρήσεις καθώς και δημόσια έργα, κ.λπ. Ο κύκλος εργασιών της άγγιζε τις 1.078.414 τουρκικές λίρες.

Το 1869, ιδρύθηκε η Credit General Ottoman, με την ταυτόχρονη συμμετοχή γαλλικών κεφαλαίων και του ελληνικού τραπεζικού οίκου Τουβίνη. Ο διευθυντής και πολλά από τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του ήταν ελληνικής καταγωγής. Οι συναλλαγές της αφορούσαν την κυβέρνηση και τα υπουργεία, ενώ ο κύκλος εργασιών της έφθανε τις 2.868.756 τουρκικές λίρες.

Η Banque de Constantinople Societe και η Ottomane de Changes et de Valeurs, αποτελούσαν δύο σημαντικές ελληνικές τράπεζες, ιδρυμένες και οι δύο το 1872. Οι αρμοδιότητες τους αφορούσαν την προμήθεια μετοχών, τη μετατροπή νομισμάτων και πολύτιμων μετάλλων.

Τέλος, κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, από τις πιο σημαντικές ελληνικές τράπεζες, αποτέλεσε η Greek Banque d' Athenes, διαθέτοντας αντιπροσώπους σε κάθε πόλη- λιμάνι και οι δραστηριότητες της αφορούσαν κυρίως την ελληνική εμπορική δραστηριότητα (Παναγιωτόπουλος, 1983: 111-4).

Στο πλαίσιο επέκτασης των δραστηριοτήτων της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, το 1919, πραγματοποιήθηκε η ίδρυση του υποκαταστήματος της στη Σμύρνη, συνδεδεμένο άμεσα με τη παρουσία του ελληνικού στρατού και της ελληνικής Ύπατης Αρμοστείας στην περιοχή αλλά και με τα μακροπρόθεσμα σχέδια της Ελλάδας για μόνιμη εγκατάσταση στα μικρασιατικά παράλια. Κύριος σκοπός της αποτέλεσε η οικονομική και τραπεζική υποστήριξη των διάφορων ελληνικών οικονομικών δραστηριοτήτων στη Μικρά

Ασία, συμβάλλοντας παράλληλα στην εφαρμογή της ελληνικής εθνικής πολιτικής για το ελληνικό μέλλον της Σμύρνης. Ο ρόλος της αυτός βέβαια δεν εμπόδισε την επιτυχή λειτουργία της και ως εμπορική τράπεζα, συναγωνιζόμενη όλα τα μεγάλα πιστωτικά ιδρύματα, πετυχαίνοντας μάλιστα τον μεγαλύτερο κύκλο εργασιών. Το διάστημα της λειτουργίας της, 1919-1922, σημείωσε καθαρά κέρδη, ύψους 7.515.422,50 ελληνικών δραχμών.

Το υποκατάστημα της τράπεζας διέκοψε οριστικά την λειτουργία του, τον Αύγουστο του 1922, κατόπιν των γεγονότων της Μικρασιατικής Καταστροφής (Βερεμής & Κωστής, 1984: 53-5).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΚΛΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

5.1. Συλλογή και επεξεργασία δεδομένων

Η διαδικασία της ταξινόμησης στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας έλαβε μέρος κατά την ομαδοποίηση των επαγγελματικών ομάδων κατά τομέα παραγωγής και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, καθιστώντας τα παρεχόμενα δεδομένα συγκρίσιμα μεταξύ τους. Η ταξινόμηση διενεργήθηκε βάσει των κατηγοριών των οικονομικών κλάδων της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής 2008 (ΣΤΑΚΟΔ 08).

Στη συνέχεια ακολούθησε η στατιστική τους επεξεργασία, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της περιγραφικής στατιστικής, για τη διεξαγωγή των απαραίτητων συγκρίσεων οι οποίες θα οδηγήσουν στην εξαγωγή αξιόπιστων για την παρούσα εργασία συμπερασμάτων αναφορικά με την εξέλιξη της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της Σμύρνης αλλά και της αντίστοιχης ελληνικής.

Πιο αναλυτικά, κατόπιν της συγκέντρωσης των δεδομένων των επιμέρους επαγγελματικών κατηγοριών από τη μελέτη του κ. Λαμψίδη, τα οποία ταξινομήθηκαν κατά έτος (1888, 1889, 1890, 1901, 1908, 1909-10) και αφού χωρίστηκαν αρχικά στους επιμέρους τομείς παραγωγής, ταξινομήθηκαν περαιτέρω, βάσει της στατιστικής ταξινόμησης 2008 της ΕΛ. ΣΤΑΤ., στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Επιπρόσθετα, επιχειρήθηκε διαχωρισμός μεταξύ του συνόλου των επιχειρήσεων και των επιχειρήσεων ελληνικής ιδιοκτησίας, προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός συμμετοχής των επιχειρήσεων ελληνικής ιδιοκτησίας στο σύνολο των επιχειρήσεων της πόλης της Σμύρνης. Στη συνέχεια, η ανάλυση επικεντρώθηκε στην αποτύπωση των κλάδων στους οποίους προσανατολίστηκε περισσότερο η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα, καθώς και τους κλάδους όπου σημειώθηκε υπεροχή της.

Οι κυριότεροι κλάδοι που προέκυψαν από την ταξινόμηση των επιχειρηματικών κατηγοριών αποτελούν τους εξής:

1. ο κλάδος των ορυχείων και λατομείων

2. ο κλάδος της μεταποίησης
3. ο κλάδος του λιανικού και χονδρικού εμπορίου
4. ο κλάδος των μεταφορών και αποθήκευσης
5. ο κλάδος των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης
6. ο κλάδος της ενημέρωσης και επικοινωνίας
7. ο κλάδος των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων
8. ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων
9. ο κλάδος της εκπαίδευσης
10. ο κλάδος της υγείας
11. ο κλάδος των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας

Παράλληλα, όπως έχει ήδη παρουσιασθεί αναλυτικά στη μεθοδολογία της έρευνας για τον προσδιορισμό της κλαδικής εξειδίκευσης των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο του κάθε κλάδου της εξεταζόμενης περιόδου έγινε χρήση της μεθόδου του Συντελεστή Συμμετοχής (Quotient Location-QL) (Mayer, Pleeter, 1975·Isserman 1977· Παπαδασκαλόπουλος 2000).

5.2. Εξέλιξη της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888 – 1910

Αυξητική τάση διαφαίνεται στο σύνολο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της πόλης καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, δηλωτική της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης της εποχής.

Στον Εμπορικό Οδηγό έτους 1888 ⁵ ήταν καταγεγραμμένες συνολικά 1.759 επιχειρήσεις, εκ των οποίων οι 1.169 ήταν ελληνικές. Η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα συμμετείχε στο συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων της Σμύρνης με ποσοστό 66,4%. Το επόμενο έτος, παράλληλα με την αύξηση της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, ο αριθμός των οποίων ανήλθε στις 2.048, οι

⁵ Αναφέρεται στην οικονομική δραστηριότητα του προηγούμενου έτους.

ελληνικές επιχειρήσεις αυξήθηκαν στις 1.373 (ποσοστό 67,04%). Το 1890⁶, υπήρξε περαιτέρω αύξηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων συγκριτικά με τα δύο προηγούμενα έτη, αριθμώντας 2.191 διευθύνσεις, εκ των οποίων οι 1.503 ήταν ελληνικές (ποσοστό 68,5%). Αντίστοιχα το 1901⁷, ο συνολικός αριθμός των ελληνικών επιχειρήσεων αυξήθηκε στις 2.395 (ποσοστό 67,5%), από τις συνολικά 3.535 επιχειρήσεις.

Μερικά χρόνια μετά, το 1908, ο συνολικός αριθμός των βιομηχανικών και εμπορικών διευθύνσεων της πόλης φαίνεται να μειώθηκε, με 1.430 καταγεγραμμένες επιχειρήσεις, εκ των οποίων οι 1.373 ήταν ελληνικές (ποσοστό 96,01 %). Σύμφωνα με τον Εμπορικό Οδηγό του έτους 1909-10, η τάση της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης δείχνει να είναι αυξητική. Ο συνολικός αριθμός των επιχειρήσεων απαντώνταν στις 3.676, εκ των οποίων οι 2.737 ήταν ελληνικές (ποσοστό 74,45 %) (Πίνακας 5.1).

⁶ αναφέρεται στην οικονομική δραστηριότητα του 1889

⁷ αναφέρεται στην οικονομική δραστηριότητα του 1900

Πίνακας 5.1: Συγκεντρωτικός αριθμός επιχειρήσεων (συνολικών και ελληνικών) στην πόλη της Σμύρνης, 1888-1910

ΕΤΗ	1888		1889		1890		1901		1908		1909-10	
	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ Ν ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΠΙΕΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	667	988	738	1113	794	1181	1359	2013	758	792	1572	2082
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	239	304	354	427	382	478	604	786	270	278	554	699
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	86	119	75	107	97	131	155	217	133	134	209	231
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	87	127	94	137	115	158	111	159	76	79	149	188
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	0	48	1	60	0	50	19	109	4	12	82	149
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	40	61	65	99	60	92	76	110	96	98	66	142
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	2	2	2	10	22	16	36	6	6	28	57
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	33	81	19	56	27	35	42	80	8	8	32	50
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	5	17	7	21	6	20					22	32
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΟΓΙΑ	10	12	18	26	12	24	13	25	11	11	18	28
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ									11	12	5	18
ΣΥΝΟΛΑ	1169	1759	1373	2048	1503	2191	2395	3535	1373	1430	2737	3676
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΣΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	66%		67%		69%		68%		96%		74%	

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Στο συγκεντρωτικό Πίνακα 5.1, παρουσιάζεται η εξέλιξη της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης. Αναφορικά με την εξέλιξη της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, φαίνεται ότι υπήρξε διαχρονικά αύξηση της συμμετοχής τους, με το μεγαλύτερο ποσοστό να απαντάται το έτος 1908 και το μικρότερο το 1888 (ποσοστό 66%), ενώ το ποσοστό συμμετοχής τους παρέμεινε σταθερά πάνω από το 65% καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο (ποσοστό 73,31% κατά μέσο όρο).

5.3. Εξέλιξη της συμμετοχής της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τρεις τομείς παραγωγής

Τα στοιχεία που παρέχονται στους Εμπορικούς Οδηγούς των ετών 1888-1910, δίνουν μια αρκετά ικανοποιητική εικόνα όλων των αξιοσημείωτων ελληνικών επιχειρήσεων της πόλης της Σμύρνης.

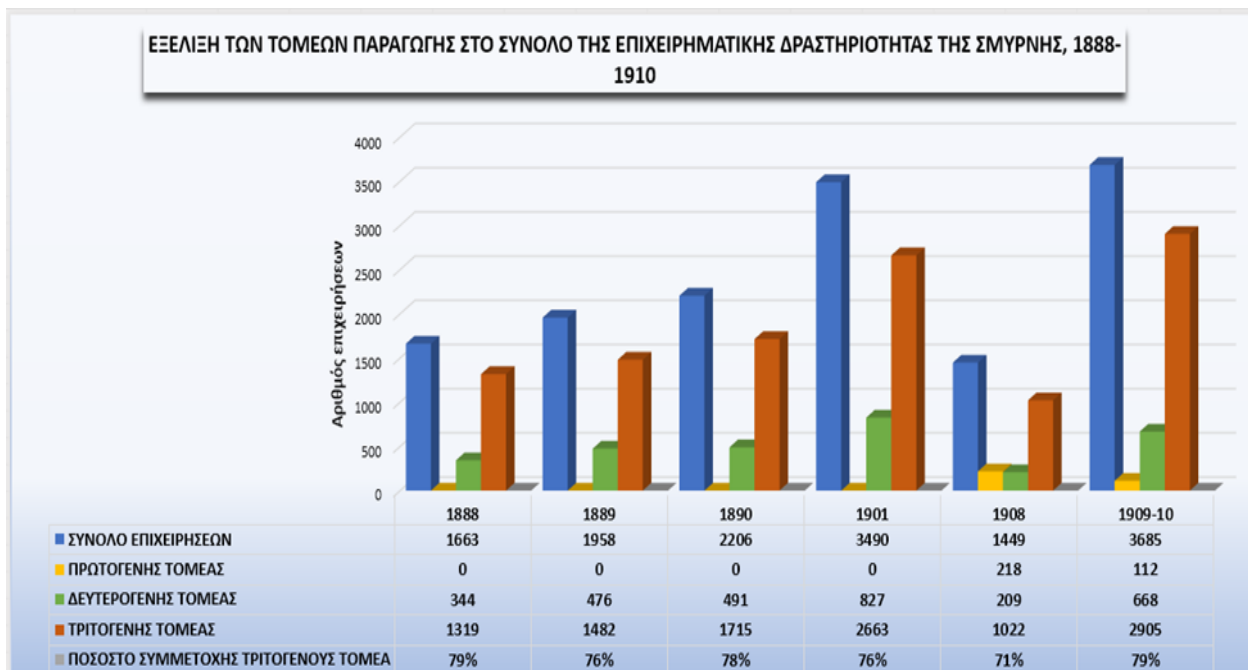
Κατόπιν της ταξινόμησης των διαθέσιμων από τους Οδηγούς δεδομένων στους επιμέρους τομείς παραγωγής, φαίνεται ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων εντάσσονταν στον τριτογενή τομέα παραγωγής καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, με το δευτερογενή τομέα να ακολουθεί. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα διαθέσιμα δεδομένα για τον πρωτογενή τομέα είναι περιορισμένα καθώς οι παρεχόμενες από τους Οδηγούς πληροφορίες αφορούν κυρίως την επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης (Γράφημα 5.1).

Πιο αναλυτικά, ο πρωτογενής τομέας παραγωγής, για τον οποίο υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα μόνο για τα δύο τελευταία έτη της εξεταζόμενης περιόδου, το 1908, συμμετείχε στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης με ποσοστό 15,04% και το επόμενο έτος με ποσοστό 3,03%, διαμορφώνοντας το μέσο όρο συμμετοχής του στο 9%. Αναφορικά με το δευτερογενή τομέα παραγωγής, το έτος 1888 συμμετείχε στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης με ποσοστό 20%, ενώ το 1909-10, η συμμετοχή του είχε μειωθεί στο 18,12%, με μέσο όρο συμμετοχής την εξεταζόμενη περίοδο 20,5%.

Το 1888, ο τριτογενής τομέας παραγωγής συγκέντρωνε το 79% της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, ενώ το 1909-10 το ποσοστό είχε παραμείνει στο 79%, παραμένοντας πάνω από το 70% καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5.1, οι επιμέρους τομείς παραγωγής φαίνεται να ακολουθούσαν την τάση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της πόλης, παρουσιάζοντας διαχρονικά αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων που τους αντιστοιχούσαν, με εξαίρεση το έτος 1908, όπου η μείωση στους επιμέρους τομείς ακολουθεί τη γενικότερη πτωτική τάση της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας εκείνου του έτους.

Γράφημα 5.1: Εξέλιξη των τομέων παραγωγής επί του συνόλου της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888-1910

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 83- 351, επεξεργασία στοιχείων.

Ως προς την ελληνική συμμετοχή στους τρεις τομείς παραγωγής, η βασική διαπίστωση απαντάται στην ελληνική υπεροχή συγκρινόμενη με το σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στους επιμέρους τομείς.

Πιο αναλυτικά και σύμφωνα με τον Πίνακα 5.2, η συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων που περιλαμβάνονται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής παρουσιάζεται αυξημένη καθώς αναφέρεται στα δύο τελευταία έτη της εξεταζόμενης περιόδου (1908 και 1909-10). Έτσι, το 1908, το ποσοστό συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στο σύνολο των επιχειρήσεων του πρωτογενούς τομέα είχε ποσοστό 99%, ενώ το επόμενο έτος το ποσοστό είχε μειωθεί σε 77%. Ο μέσος όρος παρουσιάζεται αυξημένος με ποσοστό 88%, αποτέλεσμα της έλλειψης δεδομένων για τα υπόλοιπα έτη.

Αντίστοιχα, το 1888 η ποσοστιαία συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο των επιχειρήσεων του δευτερογενούς τομέα παραγωγής απαντώνταν στο 80%, ενώ το 1909-10, το ποσοστό αυτό είχε παραμείνει στο ίδιο επίπεδο (ποσοστό 80%). Ο μέσος όρος της ποσοστιαίας συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στο σύνολο των επιχειρήσεων του δευτερογενούς τομέα διαμορφώνεται στο 83%.

Το έτος 1888, οι ελληνικές επιχειρήσεις του τριτογενούς τομέα παραγωγής, εκπροσωπούσαν το 64% της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας του τριτογενούς τομέα, ενώ το έτος 1909-10, η ποσοστιαία συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στον τριτογενή τομέα είχε αυξηθεί στο 74%, παραμένοντας πάνω από το 60% καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Το ποσοστό της ελληνικής συμμετοχής αποτυπώνεται διαχρονικά κατά μέσο όρο στο 71%.

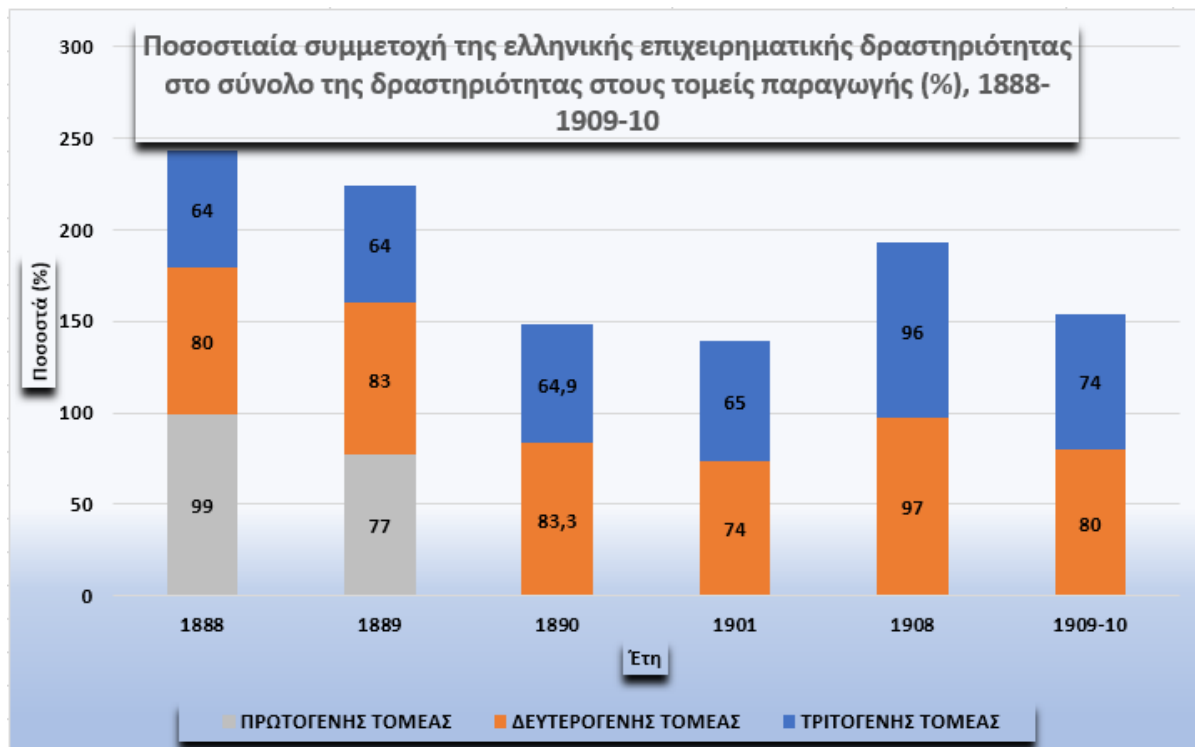
Πίνακας 5.2: Εξέλιξη ποσοστιαίας συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τρεις τομείς παραγωγής της Σμύρνης, 1888-1910

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (%)			
ΕΤΗ	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ
1888		80	64
1889		83	64
1890		83,3	64,9
1901		74	65
1908	99	97	96
1909-10	77	80	74
ΣΥΝΟΛΟ	176	497,3	427,9
Μ.Ο.	88	82,88333333	71,31666667

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 83-351, επεξεργασία στοιχείων.

Από την παραπάνω ανάλυση διαφαίνεται ότι ενώ ο τριτογενής τομέας - όπως ήδη έχει αναφερθεί- συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα φαίνεται να εκπροσωπείτο στο μεγαλύτερο μέρος της από το δευτερογενή τομέα παραγωγής την εξεταζόμενη περίοδο (Γράφημα 5.2).

Γράφημα 5.2: Ποσοστιαία συμμετοχή της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους τομείς παραγωγής της Σμύρνης, 1888-1910

Πηγή: Λαμφίδης, 2009: 83-351, επεξεργασία στοιχείων.

Στη συνέχεια της ανάλυσης και με βάση τους Πίνακες 5.3 – 5.12, θα παρουσιαστεί η εξέλιξη των επιμέρους κλάδων, η συμμετοχή τους στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης, αλλά και η ελληνική συμμετοχή στους οικονομικούς κλάδους της Σμύρνης, οι κλάδοι στους οποίους η ελληνική δραστηριότητα υπερείχε, καθώς και η εξέλιξη τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

5.4. Ποσοτική κλαδική ανάλυση: εξέλιξη της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης κατά εμπορικό οδηγό 1888-1910

Στις υποενότητες αυτής της ενότητας επιχειρείται η αναλυτική επεξεργασία των στοιχείων των Οδηγών για το εκάστοτε έτος, ώστε να αποτυπωθεί η κλαδική διάρθρωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας την κάθε δεδομένη χρονική στιγμή, το οποίο στη συνέχεια θα μας οδηγήσει στην ανάλυση της διαχρονικής εξέλιξης της απόλυτης και

ποσοστιαίας κλαδικής συμμετοχής στη συνολική και ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης της περιόδου 1888-1910, όπου αναφέρεται στο σύνολο των διαθέσιμων εμπορικών οδηγών.

5.4.1. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1888- 1889

Πιο αναλυτικά, αναφορικά με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας του έτους 1888, ο κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου κατείχε το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, συγκεντρώνοντας συνολικά 988 επιχειρήσεις (ποσοστό 56,2%). Από αυτές οι 667 ήταν ελληνικές (ποσοστό συμμετοχής στο σύνολο των επιχειρήσεων του κλάδου 67,5%). Ακολουθεί ο κλάδος της μεταποίησης με συνολικά 304 επιχειρήσεις (ποσοστό 17,3 %), εκ των οποίων οι 239 ήταν ελληνικές (ποσοστό 78,6%). Με μικρότερους αριθμούς ακολουθούν κατά σειρά, ο κλάδος των δραστηριοτήτων σχετικών με την ανθρώπινη υγεία, με 127 επιχειρήσεις (ποσοστό 7,2%), εκ των οποίων οι 87 ήταν ελληνικές (ποσοστό 68,5%), ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων με 119 συνολικά επιχειρήσεις (ποσοστό 6,8%), και 86 ελληνικές (ποσοστό 72,2%), ο κλάδος των μεταφορών και αποθήκευσης με 81 επιχειρήσεις (ποσοστό 4,6%), 33 ελληνικές (ποσοστό 40,7%), ο κλάδος των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων με εξήντα μια 61 επιχειρήσεις (ποσοστό 3,5%), 40 ελληνικές (ποσοστό 65,6%), ο κλάδος των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης με 48 επιχειρήσεις (ποσοστό 2,7%), εκ των οποίων καμία ελληνική, ο κλάδος της εκπαίδευσης με 17 επιχειρήσεις (ποσοστό 0,96%), εκ των οποίων οι 5 ελληνικές (ποσοστό 29,4%), ο κλάδος των τεχνών και της ψυχαγωγίας, με 12 επιχειρήσεις (ποσοστό 0,7%), εκ των οποίων ελληνικές ήταν οι 10 (ποσοστό 83,3%) και τέλος ο κλάδος της ενημέρωσης και επικοινωνίας με συνολικά 2 επιχειρήσεις (ποσοστό 0,11%), οι οποίες ήταν όλες ελληνικές (ποσοστό 100 %) (Πίνακας 5.3).

Πίνακας 5.3: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1888

ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΕΛΛΗΝΙΚ ΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΙΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ (%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	988	56.2	667	57	67,5
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	304	17.3	239	20.4	78,6
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤ ΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ	127	7.2	87	7.4	68,5
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕ Σ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤ ΕΣ	119	6.8	86	7.35	72,2
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ	81	4.6	33	2.8	40,7

ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ					
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤ ΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤ ΕΣ	61	3.5	40	3.42	66,6
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	48	2.7	0	0	0
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17	0.96	5	0.43	29,4
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	12	0.7	10	0.85	
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	0.11	2	0.17	83,3
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	1.759	100	1.169	100	-

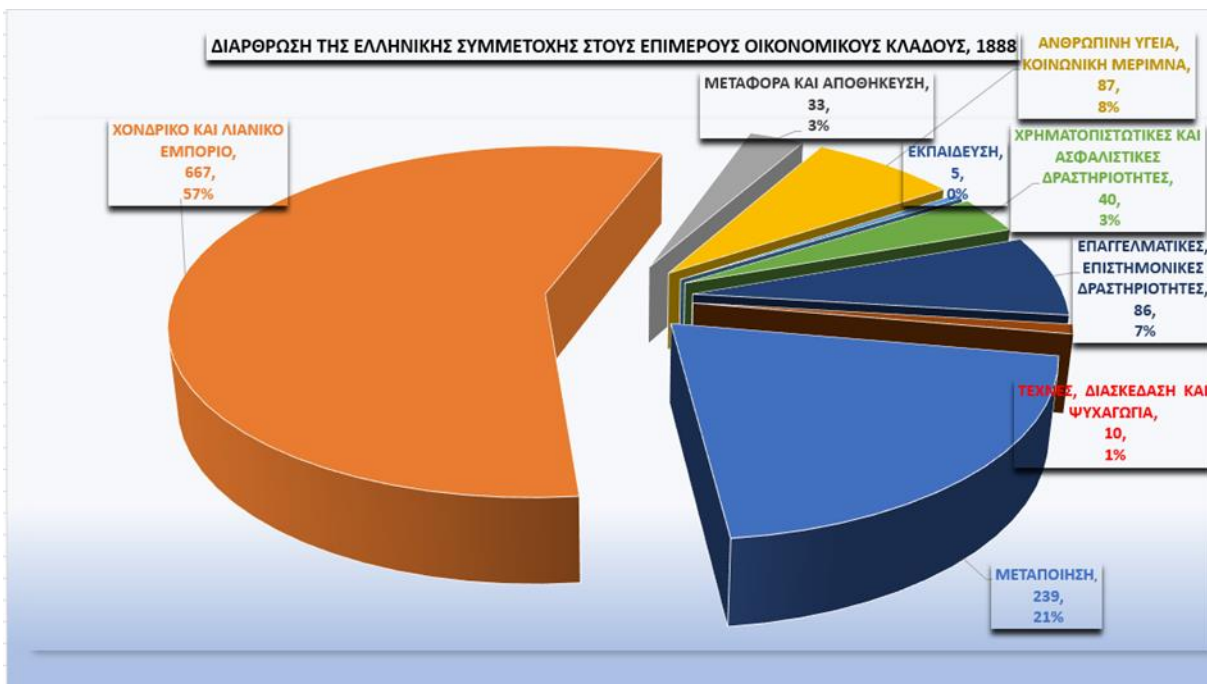
Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 83-112, επεξεργασία στοιχείων.

Στον Πίνακα 5.3, αποτυπώνεται η απόλυτη και ποσοστιαία συμμετοχή των επιμέρους κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, όπου τα μεγαλύτερα ποσοστά απαντώνται στους κλάδους του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και της μεταποίησης. Η ελληνική συμμετοχή στο σύνολό της επιχειρηματικής συμμετοχής του κάθε κλάδου αποτυπώνεται στην πλειοψηφία της με ποσοστά πάνω από το 50%, με εξαίρεση τους κλάδους των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 40,7%) και της εκπαίδευσης (ποσοστό 0%). Το μεγαλύτερο ποσοστό απαντάται στον κλάδο της

ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 100%), όπου ολόκληρη η επιχειρηματική δραστηριότητα αποτελούνταν από ελληνικές επιχειρήσεις, ενώ το μικρότερο ποσοστό συμμετοχής παρατηρείται στον κλάδο των μεταφορών και αποθήκευσης, όπου οι ελληνικές επιχειρήσεις αποτελούσαν τη μειοψηφία.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5.3 το οποίο αφορά τη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων κάθε κλάδου στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, η μεγαλύτερη συμμετοχή φαίνεται να απαντάται στον κλάδο του εμπορίου (ποσοστό 57%), ακολουθώντας την τάση της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης. Έπεται ο κλάδος της μεταποίησης (ποσοστό 21%), της ανθρώπινης υγείας (ποσοστό 8%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 7%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 3%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 3%), των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 1%) και τέλος ο κλάδος της εκπαίδευσης με αμελητέα συμμετοχή στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης της Σμύρνης (ποσοστό 0,5%).

Γράφημα 5.3: Ελληνικές επιχειρήσεις κατανεμημένες στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, 1888

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 83- 112, επεξεργασία στοιχείων.

Αντίστοιχα, το έτος 1889, σημειώθηκε αύξηση στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων των οικονομικών κλάδων της πόλης. Εξαιρέση αποτέλεσαν ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 5,2%) και ο κλάδος των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 2,7%), οι οποίοι σημείωσαν μείωση στο συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων τους αλλά και του ποσοστού συμμετοχής τους. Την ίδια τάση ακολούθησαν και οι ελληνικές επιχειρήσεις, των οποίων ο αριθμός επίσης αυξήθηκε, σημειώνοντας την ίδια μικρή μείωση στους ήδη αναφερόμενους κλάδους.

Πιο αναλυτικά, ο κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου κυριαρχούσε στη συνολική οικονομική δραστηριότητα του κλάδου, συγκεντρώνοντας 1113 επιχειρήσεις (ποσοστό 54,3%). Από αυτές, οι 738 ήταν ελληνικές, με 66,3% ποσοστό συμμετοχής στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης. Ο κλάδος της μεταποίησης, παρέμεινε δεύτερος, με συνολικά 427 επιχειρήσεις (ποσοστό 20,8%), εκ των οποίων οι 354 ήταν ελληνικές (ποσοστό 83%). Ακολουθούν κατά σειρά, ο κλάδος των δραστηριοτήτων σχετικών με την ανθρώπινη υγεία με 137 επιχειρήσεις (ποσοστό 6,7%), εκ των οποίων οι 94 ήταν ελληνικές (ποσοστό 68,6%), ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, με 107 επιχειρήσεις (ποσοστό 5,2%), εκ των οποίων οι 75 ήταν ελληνικές (ποσοστό 70%), ο κλάδος των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων, με 99 επιχειρήσεις (ποσοστό 4,8%) και 65 ελληνικές (ποσοστό 65,6%), ο κλάδος των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης με 60 επιχειρήσεις (ποσοστό 2,9%), εκ των οποίων 2 ελληνικές (3,33%), ο κλάδος των μεταφορών και αποθήκευσης με 56 επιχειρήσεις (ποσοστό 2,7%) και 19 ελληνικές (ποσοστό 34%), ο κλάδος των τεχνών και της ψυχαγωγίας με 26 επιχειρήσεις (ποσοστό 1,3%), εκ των οποίων ελληνικές ήταν οι 18 (ποσοστό 69,2%), ο κλάδος της εκπαίδευσης με 21 επιχειρήσεις (ποσοστό 1,02%), εκ των οποίων οι 7 ελληνικές (ποσοστό 33,3%) και τέλος, ο κλάδος της ενημέρωσης και επικοινωνίας με 2 επιχειρήσεις (ποσοστό 0,1%), οι οποίες ήταν ελληνικές (ποσοστό 100%). Η πρωτοκαθεδρία της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων απαντάται στον κλάδο της ενημέρωσης και επικοινωνίας ενώ το μικρότερο ποσοστό στον κλάδο των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (Πίνακας 5.4).

Πίνακας 5.4: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1889

ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ

	Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚ ΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΩΝ	ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙ ΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ(%)	Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ (%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	1113	54.3	738	54	66,3
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	427	20.8	354	26	83
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ	137	6.7	94	7	68,6
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚ ΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	107	5.2	75	5.5	70
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤ ΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	99	4.8	65	4.8	65,6
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	60	2.9	1	0.07	3,33

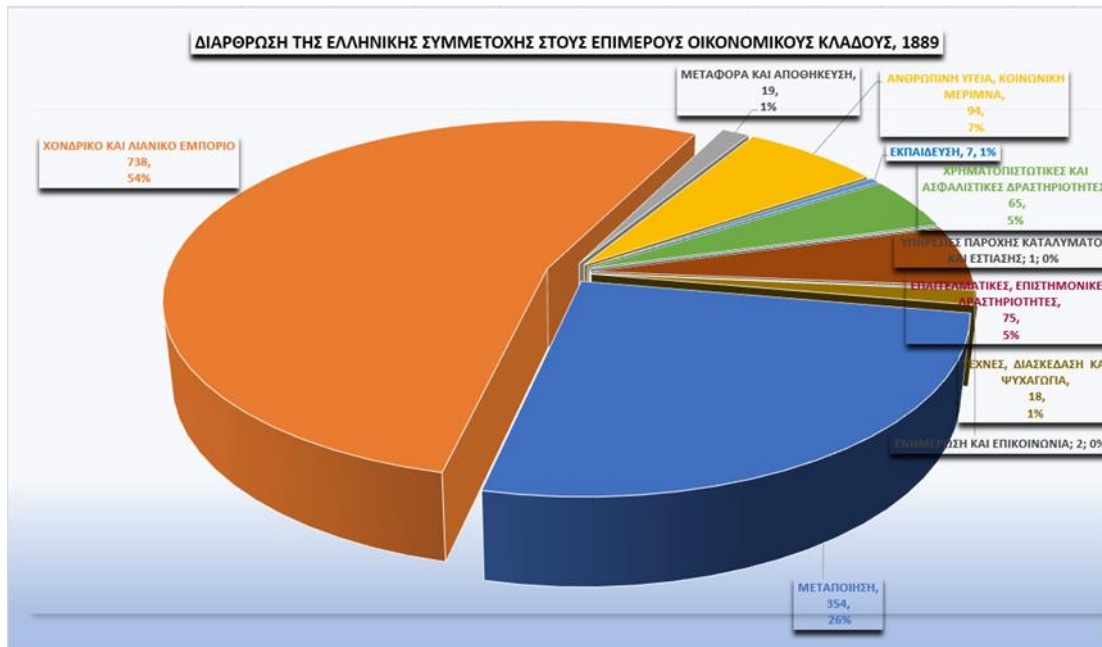
ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟ Σ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ					
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	56	2.7	19	1.4	34
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	26	1.3	18	1.3	69,2
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	21	1.02	7	0.5	33,3
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	0.10	2	0.1	100
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	2.048	100	1.373	100	-

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 113-149, επεξεργασία στοιχείων.

Στο Γράφημα 5.4 αποτυπώνεται η συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων των επιμέρους οικονομικών κλάδων της πόλης στη συνολική ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα του 1889. Στο Γράφημα φαίνεται ότι η πλειοψηφία συγκεντρώνεται στον κλάδο του εμπορίου (ποσοστό 54%), ακολουθώντας την τάση που επικρατεί στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της πόλης. Ο κλάδος της μεταποίησης ακολουθεί (ποσοστό 26%). Μικρή μείωση υπήρξε στο ποσοστό των κλάδων της υγείας (ποσοστό 7%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 5%) και των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 1%). Στο ίδιο ποσοστό παρέμειναν οι κλάδοι των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 1%) και της επικοινωνίας και ενημέρωσης (ποσοστό 0,1%), ενώ αύξηση σημειώθηκε στο κλάδο των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 5%) και της εκπαίδευσης (ποσοστό 1%). Η

συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στον κλάδο των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης ήταν αμελητέα (ποσοστό 0,07%).

Γράφημα 5.4: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1889

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 113- 149, επεξεργασία στοιχείων.

5.4.2. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1890- 1901

Για το έτος 1890, κυρίαρχοι και παράλληλα αυξημένοι παρέμειναν οι κλάδοι του εμπορίου, της μεταποίησης και της υγείας, με τον πρώτο να έχει αυξηθεί στις 1.181 επιχειρήσεις (ποσοστό 54%), εκ των οποίων οι 794 ήταν ελληνικές (ποσοστό 67,2%). Ο κλάδος της μεταποίησης συγκέντρωνε 478 επιχειρήσεις (ποσοστό 22%), εκ των οποίων οι 382 αφορούσαν την ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα (ποσοστό 80%), ενώ στον κλάδο της υγείας απαντώνταν 158 επιχειρήσεις (ποσοστό 7,2%), εκ των οποίων ελληνικές ήταν οι 115 (ποσοστό 73%). Αύξηση των επιχειρήσεων σημειώθηκε στους κλάδους του εμπορίου, της μεταποίησης, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6%), της υγείας και της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 1%), ενώ μείωση υπήρξε στους κλάδους των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών υπηρεσιών (ποσοστό 4,2%), των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 2,28%), των μεταφορών και

αποθήκευσης (ποσοστό 1,6%), των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 1%) και της εκπαίδευσης (ποσοστό 0,9%).

Αναφορικά με την εξέλιξη της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων των επιμέρους κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, σημειώθηκε αύξηση στον κλάδο των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 77%) παρά τη μείωση του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων στο συγκεκριμένο κλάδο. Επιπρόσθετα, αύξηση συμμετοχής παρατηρείται στους κλάδους, του εμπορίου (ποσοστό 67,2%), της υγείας (ποσοστό 73%) και των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 74%), ενώ μειωμένος παρουσιάζεται ο αριθμός των ελληνικών επιχειρήσεων στους υπόλοιπους κλάδους, περιλαμβάνοντας τους κλάδους της μεταποίησης (ποσοστό 80%), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 45%), της εκπαίδευσης (ποσοστό 30%), καθώς και της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 30%), των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 50%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών υπηρεσιών (ποσοστό 65,2%), ακολουθώντας την συνολική τάση της οικονομικής δραστηριότητας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων απαντάται στον κλάδο της μεταποίησης ενώ το μικρότερο στον κλάδο της ενημέρωσης και επικοινωνίας (Πίνακας 5.5).

Πίνακας 5.5: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1890

ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤ ΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚ ΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙ ΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ(%)	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ(%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	1181	54	794	53	67,2

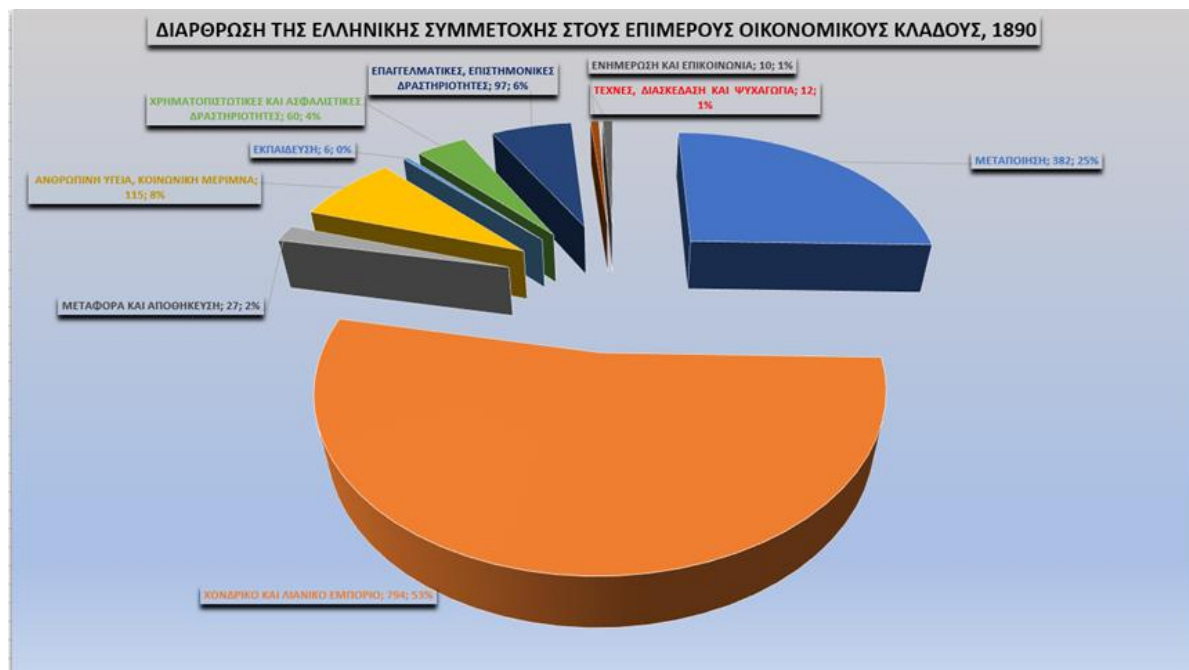
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	478	22	382	25.4	80
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ	158	7.2	115	7.7	73
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	131	6	97	6.4	74
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	92	4.2	60	4	65,2
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	50	2.28	0	0	0
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	35	1.6	27	1.8	77
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	24	1.09	12	0.8	50

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	22	1	10	0.6	30
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	20	0.9	6	0.4	30
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	2.191	100	1.503	100	-

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 150-186, επεξεργασία στοιχείων.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5.5 και σε συμφωνία με τα προηγούμενα έτη, η πλειοψηφία της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας απαντώταν στον κλάδο του εμπορίου, (ποσοστό 53%), ο κλάδος της μεταποίησης ακολουθούσε με μικρή μείωση (ποσοστό 25,4%). Μικρή αύξηση υπήρξε στο ποσοστό συμμετοχής των κλάδων της υγείας (ποσοστό 8%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6,4%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 2%) και της εκπαίδευσης είναι αμελητέα (ποσοστό 0,4 %). Στο ίδιο ποσοστό παρέμειναν οι κλάδοι των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 1%) ενώ μείωση παρατηρείται στους κλάδους της επικοινωνίας και ενημέρωσης (ποσοστό 1%) και των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 4%).

Γράφημα 5.5: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1890

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 150- 186, επεξεργασία στοιχείων.

Το 1901, οι κυρίαρχοι κλάδοι στην οικονομική δραστηριότητα της πόλης παρέμειναν αυτοί του εμπορίου (ποσοστό 57%), της μεταποίησης (ποσοστό 22,2%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6,1%) και των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 3,1%), σημειώνοντας αυξητική τάση στο σύνολο της δραστηριότητας τους. Ακολουθούσαν οι κλάδοι των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 3,1%) των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 2,3%), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 1,02%), οι οποίοι ομοίως αύξησαν τον αριθμό των επιχειρήσεων που συγκαταλέγονται σε αυτούς. Μικρή μείωση σημειώθηκε στους κλάδους της υγείας (ποσοστό 4,5%) και των τεχνών διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 0,7%).

Αναφορικά με τη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο των επιχειρήσεων των επιμέρους κλάδων φαίνεται να υπήρξε αύξηση στους κλάδους του εμπορίου (ποσοστό 67,5%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 69%), των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 17,4%) και των τεχνών διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 52%). Μικρή μείωση παρατηρείται στους κλάδους της μεταποίησης (ποσοστό 77%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 71,4%) της υγείας (ποσοστό 70%), των μεταφορών και

αποθήκευσης (ποσοστό 52,5%) και της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 44,4%). Το μεγαλύτερο ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων απαντώνταν στον κλάδο της μεταποίησης ενώ το μικρότερο στον κλάδο των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (Πίνακας 5.6).

Πίνακας 5.6: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1901

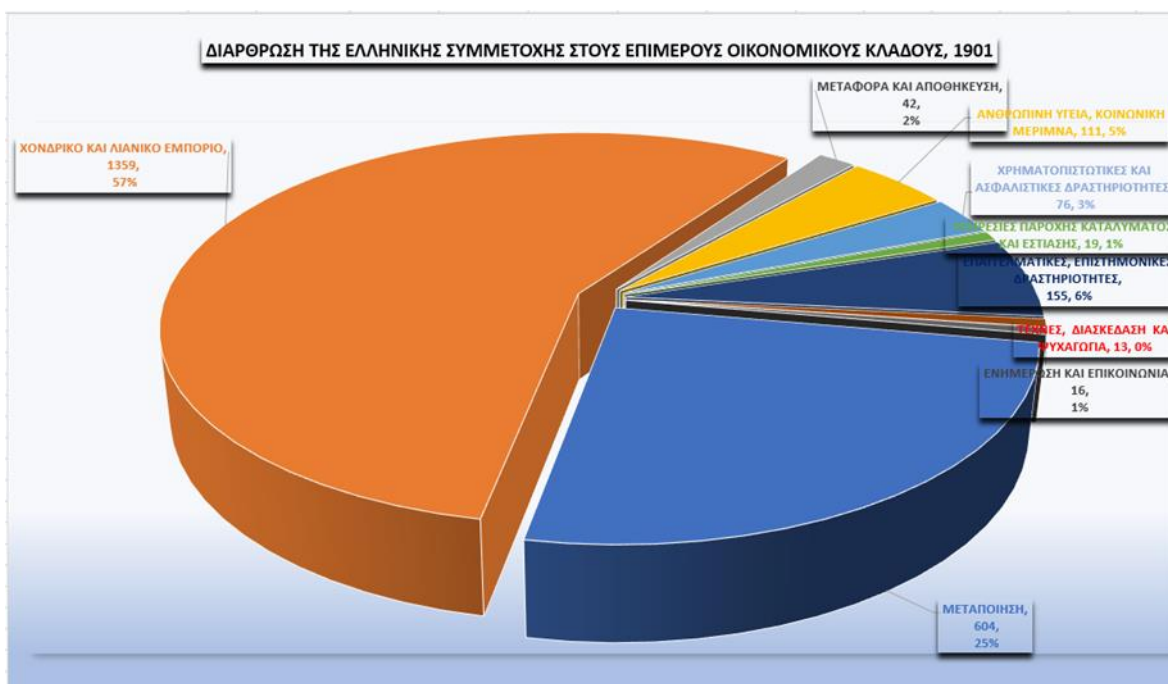
ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤ ΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚ ΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙ ΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ(%)	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ(%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	2013	57	1359	57	67,5
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	786	22.2	604	25.2	77
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚ ΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	217	6.1	155	6.5	71,4
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ	159	4.5	111	4.6	70

ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ					
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤ ΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	110	3.1	76	3.2	69
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟ Σ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	109	3.1	19	0.8	17,4
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	80	2.3	42	1.75	52,5
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	36	1.02	16	0.7	44,4
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	25	0.7	13	0.5	52
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	3.535	100	2.395	100	-

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 187 – 260, επεξεργασία στοιχείων.

Αναφορικά με τη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5.6, το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων παρατηρείται και πάλι στον κλάδο του εμπορίου (ποσοστό 57%), ενώ ο κλάδος της μεταποίησης ακολουθεί (ποσοστό 25,2%). Αναφορικά με τη διαχρονική τους εξέλιξη, μικρή αύξηση υπήρξε στο ποσοστό συμμετοχής των κλάδων του εμπορίου, των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 0,8%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6,5%). Αντίστοιχα, μειωμένη υπήρξε η συμμετοχή τους στους κλάδους της μεταποίησης, της υγείας (ποσοστό 4,6%), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 0,7%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών υπηρεσιών (ποσοστό 3,2 %), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 1,75%) και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 0,5%).

Γράφημα 5.6: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1901

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 187 – 260, επεξεργασία στοιχείων.

5.4.3. Κλαδική ανάλυση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των Εμπορικών Οδηγών 1908 -1910

Το 1908, παρατηρείται μείωση του συνολικού αριθμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης. Αναφορικά με τη συμμετοχή των οικονομικών κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, την πρωτοκαθεδρία κατείχε και πάλι ο κλάδος του εμπορίου (ποσοστό 55,4%), ακολουθώντας οι κλάδοι της μεταποίησης (ποσοστό 19,4%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 9,4%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6,4%), και της υγείας (ποσοστό 0,52%). Στον Οδηγό αυτού του έτους, εμφανίζονται για πρώτη φορά επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο των ορυχείων και λατομείων (ποσοστό 0,84%). Αναφορικά με την εξέλιξη των επιμέρους κλάδων, αύξηση της συμμετοχής τους παρατηρείται στους κλάδους των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 0,8%). Μείωση υπήρξε στους κλάδους του εμπορίου, της μεταποίησης, της υγείας, των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 0,84%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 0,6%) και της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 0,42%).

Η συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους κλάδων παρουσιάζει ιδιαίτερα αυξητική τάση, με αύξηση της ποσοστιαίας συμμετοχής όλων των ελληνικών επιχειρήσεων κάθε κλάδου. Πιο αναλυτικά, η πρωτοκαθεδρία των ελληνικών επιχειρήσεων απαντάται στους κλάδους των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 100%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 100%) και της ενημέρωσης και επικοινωνίας (ποσοστό 100%). Η μικρότερη συμμετοχή παρατηρείται στον κλάδο των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 33,3%). Στον κλάδο των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων οι ελληνικές επιχειρήσεις συμμετείχαν με ποσοστό 99,2%, ακολουθώντας οι κλάδοι των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 97,9%), της μεταποίησης (ποσοστό 97,1%), της υγείας (ποσοστό 96,2%), του εμπορίου (ποσοστό 95,7%) και των ορυχείων και λατομείων (ποσοστό 91,6%) (Πίνακας 5.7).

Πίνακας 5.7: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1908

ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤ ΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚ ΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙ ΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ(%)	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ(%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	792	55.4	758	55.2	95,7
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	278	19.4	270	20	97,1
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚ ΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	134	9.4	133	10	99,2
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤ ΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	98	6.4	96	7	97,9

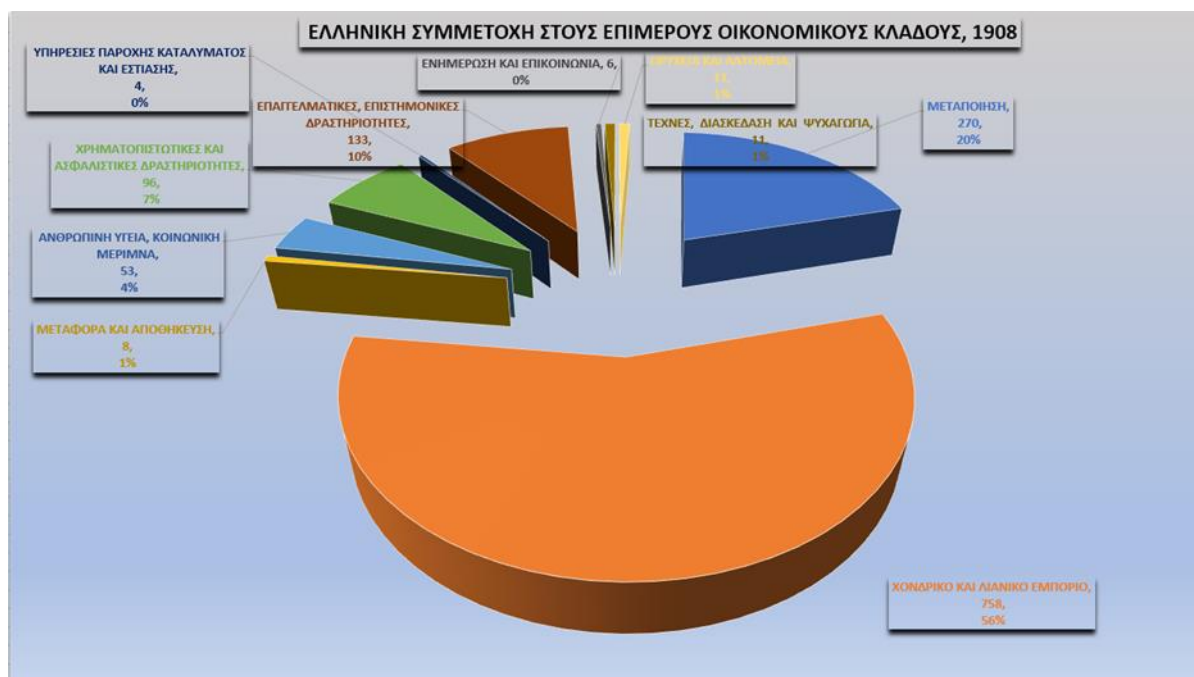
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ	79	0.52	76	5.53	96,2
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	12	0.84	11	0.8	91,6
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟ Σ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	12	0.84	4	0.3	33,3
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	11	0.8	11	0.8	100
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	8	0.6	8	0.6	100
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	6	0.42	6	0.44	100
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	1.430	100	1.373	100	

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 261- 82, επεξεργασία στοιχείων.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 5.7, ο κλάδος του εμπορίου εξακολουθούσε να αποτελεί τον κυριότερο κλάδο όπου συγκεντρωνόταν η πλειοψηφία της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας (ποσοστό 55,2%), ακολουθώντας με μικρή μείωση ο κλάδος της μεταποίησης (ποσοστό 20%). Αναφορικά με την εξέλιξη των υπόλοιπων

κλάδων και σε σύγκριση με τα ποσοστά συμμετοχής του έτους 1901, μικρή μείωση παρατηρείται στους κλάδους του εμπορίου, της μεταποίησης, των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 0,3%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 0,6%) και της επικοινωνίας και ενημέρωσης (ποσοστό 0,44%). Αύξηση υπήρξε στους κλάδους των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 10%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 7%), της υγείας (ποσοστό 5,53%) και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 0,8%). Η συμμετοχή της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στον κλάδο των ορυχείων και λατομείων αποτελούσε το 0,8% του συνόλου αυτής.

Γράφημα 5.7: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1908

Πηγή: Λαμψίδης, 2009 : 261- 82, επεξεργασία στοιχείων.

Το 1909-10, οι κλάδοι του εμπορίου, της μεταποίησης, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων και της υγείας κυριαρχούσαν. Συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη, αύξηση σημειώθηκε στη συμμετοχή των κλάδων του εμπορίου (ποσοστό 56,6%), της υγείας (ποσοστό 5,1%), των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 4,05%), των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 1,4%) και της επικοινωνίας και ενημέρωσης (ποσοστό 1,55%). Παράλληλα στους υπόλοιπους κλάδους υπήρξε μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, οι οποίοι

απαντώνταν στους κλάδους των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 6,3%), της μεταποίησης (ποσοστό 19,01%) και των ορυχείων και λατομείων (ποσοστό 0,5%).

Αναφορικά με τη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους κλάδων, φαίνεται να σημειώθηκε μείωση στην πλειοψηφία τους συγκριτικά με το προηγούμενο έτος, με εξαίρεση τον κλάδο των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 53%). Η μεγαλύτερη συμμετοχή παρατηρείται στον κλάδο των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 90,4%), ενώ η μικρότερη σε αυτόν των ορυχείων και λατομείων (ποσοστό 27,7%) (Πίνακας 5.8).

Πίνακας 5.8: Η επιχειρηματική δραστηριότητα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Σμύρνης, 1909-10

ΚΛΑΔΟΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ (%)	ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΜΜΕΤ ΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚ ΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗ ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙ ΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ(%)	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧ Η ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ(%)
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	2082	56.6	1572	57.4	75,5
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	699	19.01	554	20.2	79,2
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚ	231	6.3	209	7.8	90,4

ΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ					
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ	188	5.1	149	5.4	79,2
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟ Σ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	149	4.05	82	3	53
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤ ΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΕΣ	142	3.9	66	2.4	46,5
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	57	1.55	28	1.02	49,1
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	50	1.4	32	1.2	64
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	32	0.9	22	0.8	68,75
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ	28	0.8	18	0.65	64,2

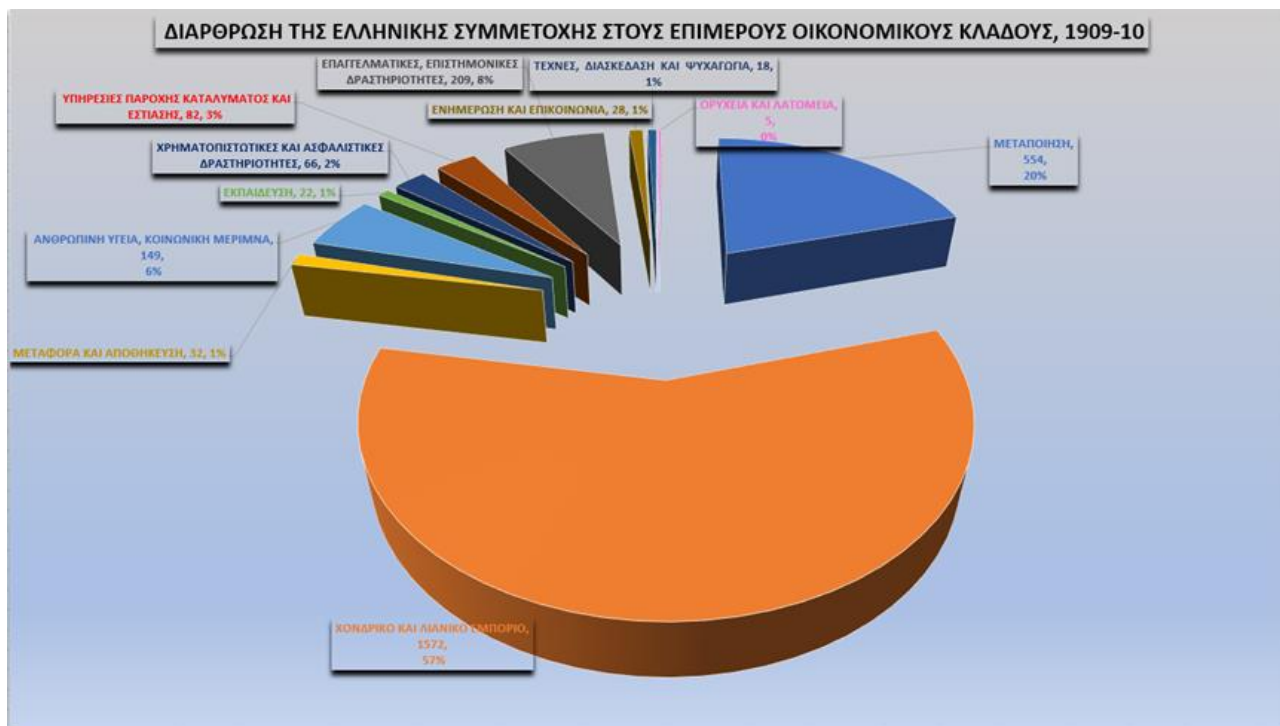
ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ					
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	18	0.5	5	0.2	27,7
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	3.676	100	2.737	100	-

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 283- 351, επεξεργασία στοιχείων.

Όπως αποτυπώνεται και στο Γράφημα 5.8, το μεγαλύτερο ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων συγκεντρωνόταν στον κλάδο του εμπορίου (ποσοστό 57,4%), ενώ το μικρότερο απαντώταν στον κλάδο των ορυχείων και λατομείων (ποσοστό 0,2%).

Συγκριτικά με το προηγούμενο έτος, σημειώθηκε αύξηση στους κλάδους του εμπορίου, της μεταποίησης (ποσοστό 20,2%), των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (ποσοστό 3%), της επικοινωνίας και ενημέρωσης (ποσοστό 1,02%), της εκπαίδευσης (ποσοστό 0,8%) και των μεταφορών και αποθήκευσης (ποσοστό 1,2%). Μικρή μείωση υπήρξε στο ποσοστό συμμετοχής των κλάδων των ορυχείων, της υγείας (ποσοστό 5,4%), των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 7,8%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (ποσοστό 2,4%) και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (ποσοστό 0,65%).

Γράφημα 5.8: Η διάρθρωση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταξύ των κυριότερων κλάδων στην πόλη της Σμύρνης, 1909-10

Πηγή: Λαμψίδης, 2009: 283- 351, επεξεργασία στοιχείων.

5.4.4. Εξέλιξη της απόλυτης και ποσοστιαίας συμμετοχής των επιμέρους κλάδων στη συνολική και ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910

Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.9, η εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης φαίνεται να υπήρξε ανοδική διαχρονικά σε εκείνους του εμπορίου, της μεταποίησης, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, της υγείας, των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης και των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων. Μείωση υπήρξε διαχρονικά στη συμμετοχή των επιχειρήσεων στους κλάδους της ενημέρωσης και επικοινωνίας, των μεταφορών και αποθήκευσης, της εκπαίδευσης, των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας και των ορυχείων και λατομείων.

Πίνακας 5.9: Διαχρονική εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ							
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ	1888	1889	1890	1901	1908	1909-10	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΑΝΑ ΚΛΑΔΟ
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	988	1113	1181	2013	792	2082	1982
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	304	427	478	786	278	699	599
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	119	107	131	217	134	231	131
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	127	137	158	159	79	188	88
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	48	60	50	109	12	149	49
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	61	99	92	110	98	142	42
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	2	22	36	6	57	-43
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	81	56	35	80	8	50	-50
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17	21	20			32	-68
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	12	26	24	25	11	28	-72
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ					12	18	-82
ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	1759	2048	2191	3535	1430	3676	2576
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΣΥΝΟΛΟΥ	175,9	204,8	219,1	353,5	130	334,1818	
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ (%)							333,18182

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον Πίνακα 5.10, η εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης υπήρξε ανοδική για τους κλάδους του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, της μεταποίησης, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων και της υγείας. Μείωση υπήρξε στη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στους κλάδους των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης, των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων, της ενημέρωσης και επικοινωνίας, των μεταφορών και αποθήκευσης, της εκπαίδευσης, των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας και των ορυχείων και λατομείων.

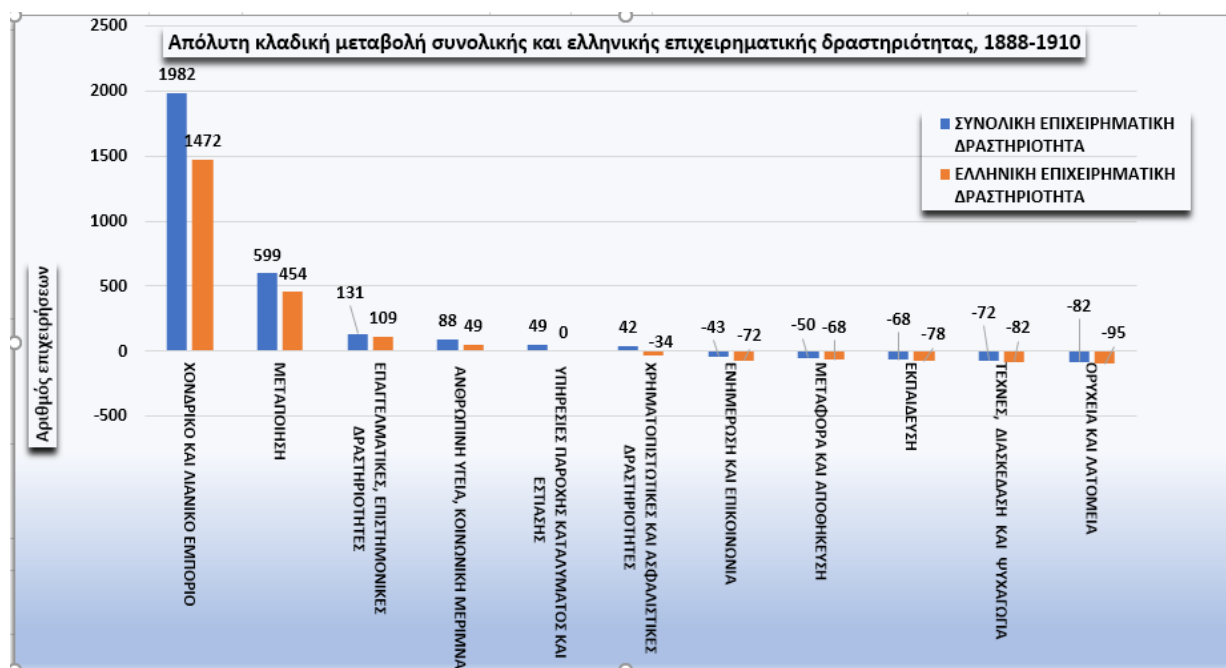
Πίνακας 5.10: Διαχρονική εξέλιξη της απόλυτης συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ							
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ	1888	1889	1890	1901	1908	1909-10	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΑΝΑ ΚΛΑΔΟ
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	667	738	794	1359	758	1572	1472
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	239	354	382	604	270	554	454
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	86	75	97	155	133	209	109
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	87	94	115	111	76	149	49
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	0	1	0	19	4	82	0
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	40	65	60	76	96	66	-34
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	2	10	16	6	28	-72
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	33	19	27	42	8	32	-68
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	5	7	6			22	-78
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	10	18	12	13	11	18	-82
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ					11	5	-95
ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	1169	1373	1503	2395	1373	2737	1655
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΣΥΝΟΛΟΥ	116,9	137,3	150,3	239,5	124,8	248,82	
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ (%)							247,818182

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Στο Γράφημα 5.9, παρουσιάζεται συγκριτικά η εξέλιξη απόλυτης συμμετοχής της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της εκάστοτε επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης. Από Γράφημα γίνεται αντιληπτό ότι η εξέλιξη της συμμετοχής της ελληνικής δραστηριότητας ακολουθεί την τάση συμμετοχής της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, με εξαίρεση τους κλάδους των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης και των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων στους οποίους -αντίθετα με την ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα- παρατηρείται αύξηση της συμμετοχής των επιχειρήσεων της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

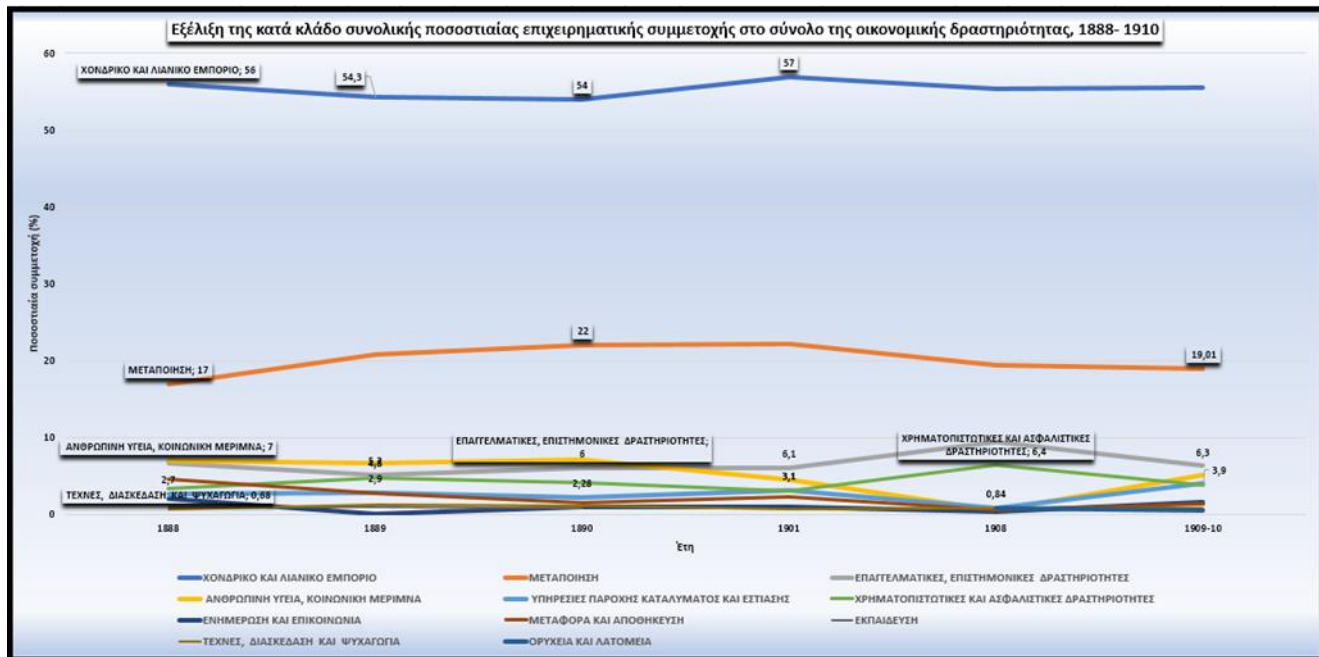
Γράφημα 5.9: Συγκριτική εξέλιξη απόλυτης κλαδικής μεταβολής της συνολικής και ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, 1888-1910

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Αναφορικά με τη συμμετοχή της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους επιμέρους οικονομικούς κλάδους της Σμύρνης και σύμφωνα με το Γράφημα 5.10, διαφαίνεται η σταθερή υπεροχή των κλάδων του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και της μεταποίησης καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι παραμένουν με χαμηλά ποσοστά συμμετοχής επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Γράφημα 5.10: Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Κατόπιν της επεξεργασίας των δεδομένων του Πίνακα 5.11, αναφορικά με την εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής της συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, φαίνεται ότι η τάση υπήρξε ανοδική για τον κλάδο της μεταποίησης, των υπηρεσιών καταλυμάτων και εστίασης, των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, ενώ μείωση υπήρξε στους κλάδους του εμπορίου, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, της υγείας, της ενημέρωσης και επικοινωνίας, των μεταφορών και αποθήκευσης, της εκπαίδευσης και των ορυχείων και λατομείων.

Πίνακας 5.11: Ποσοστιαία συμμετοχή στη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910

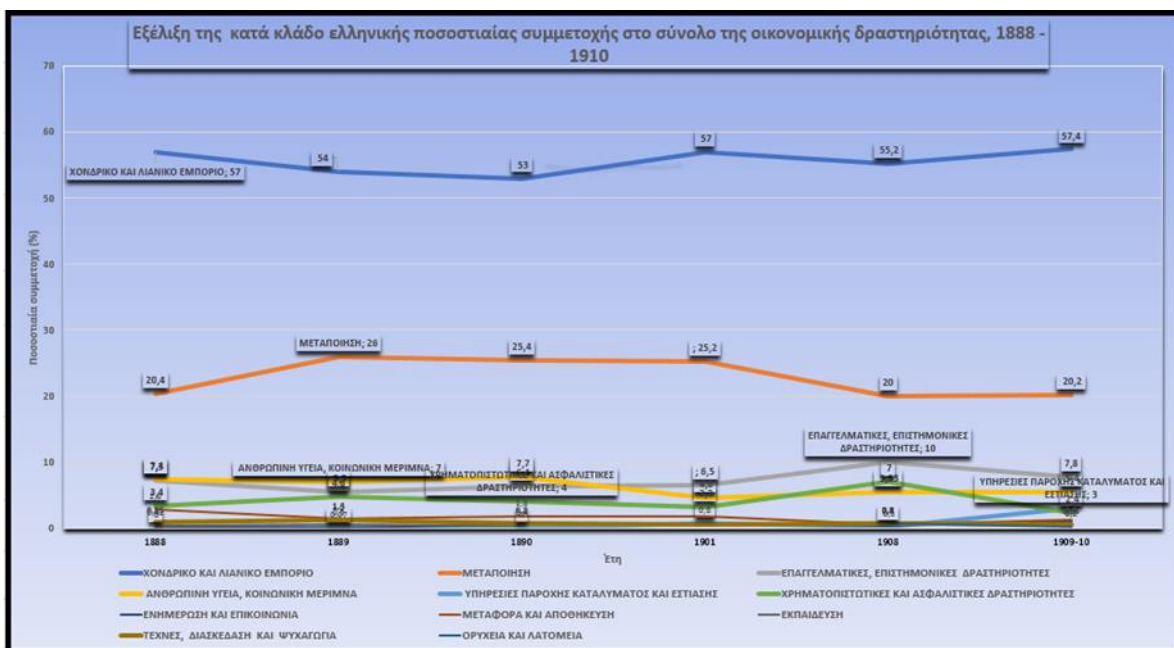
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (%)							ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΛΑΔΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ	1888	1889	1890	1901	1908	1909-10	
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	56	54,3	54	57	55,4	55,6	-0,4
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	17	20,8	22	22,2	19,4	19,01	2,01
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	6,7	5,2	6	6,1	9,4	6,3	-0,4
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	7	6,7	7,2	4,5	0,52	5,1	-1,9
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	2,7	2,9	2,28	3,1	0,84	4,05	1,35
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	3,4	4,8	4,2	3,1	6,4	3,9	0,5
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	2	0,1	1	1,02	0,42	1,55	-0,45
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	4,6	2,7	1,6	2,3	0,6	1,4	-3,2
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	0,96	1,02	0,9			0,9	-0,06
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	0,68	1,3	1,09	0,7	0,8	0,8	0,12
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ					0,84	0,5	-0,34
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	100	100	100	100	100	100	

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Αντίστοιχα, στο Γράφημα 5.11, το οποίο αφορά την ποσοστιαία συμμετοχή της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας των επιμέρους οικονομικών κλάδων στο

σύνολο της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης, υπεροχή παρουσιάζεται στον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και της μεταποίησης, ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι εμφανίζονται με σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής.

Γράφημα 5.11 : Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στην ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

Σύμφωνα με την επεξεργασία των δεδομένων του Πίνακα 5.12, υπήρξε διαχρονικά αύξηση της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων στους κλάδους του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, των υπηρεσιών καταλυμάτων και εστίασης, της επικοινωνίας και ενημέρωσης και της εκπαίδευσης. Αντίστοιχα, μείωση σημειώθηκε στους κλάδους της μεταποίησης, της υγείας, των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων, των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, των μεταφορών και αποθήκευσης και των ορυχείων και λατομείων.

Πίνακας 5.12: Εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής στην ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα της Σμύρνης, 1888-1910

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ (%)							ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΛΑΔΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ (%)
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ	1888	1889	1890	1901	1908	1909-10	
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	57	54	53	57	55,2	57,4	0,4
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	20,4	26	25,4	25,2	20	20,2	-0,2
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	7,3	5,5	6,4	6,5	10	7,8	0,5
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	7,4	7	7,7	4,6	5,53	5,4	-2
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	0	0,07	0	0,8	0,3	3	3
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	3,4	4,8	4	3,2	7	2,4	-1
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	0,17	0,1	0,6	0,7	0,44	1,02	0,85
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	2,8	1,4	1,8	1,75	0,6	1,2	-1,6
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	0,42	0,5	0,4			0,8	0,38
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	0,85	1,3	0,8	0,5	0,8	0,65	-0,2
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ					0,8	0,2	-0,6
ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΙΣ 100	100	100	100	100	100	100	

Πηγή: Λαμψίδης, 2009, επεξεργασία στοιχείων.

5.5. Κλαδική εξειδίκευση των ελληνικών επιχειρήσεων· Συγκριτική ανάλυση μεταξύ των ετών 1888 και 1910

Σύμφωνα με την επεξεργασία των δεδομένων του Πίνακα 5.13, το 1888, η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα φαίνεται να προσανατολιζόταν στους ακόλουθους κλάδους:

- της ενημέρωσης και επικοινωνίας (QL: 1,5),
- των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (QL: 1,25),
- της μεταποίησης (QL: 1,18),
- των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (QL: 1,08),
- της υγείας (QL: 1,03)
- του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (QL: 1,01)

Το 1910, η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα συμμετείχε στους ακόλουθους κλάδους με ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό με το οποίο συμμετείχαν οι παραπάνω κλάδοι στον συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων της Σμύρνης και αποτελούνταν από τους ακόλουθους:

- τον κλάδο των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (QL: 1,46),
- τον κλάδο της μεταποίησης (QL: 1,28),
- τον κλάδο της υγείας (QL: 1,28),
- τον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (QL: 1,22),
- τον κλάδο της εκπαίδευσης (QL: 1,11),
- τον κλάδο των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (QL: 1,04)
- τον κλάδο των μεταφορών και αποθήκευσης (QL: 1,03)

Από την ανάλυση των διαθέσιμων δεδομένων αναφορικά με την κλαδική εξειδίκευση των ελληνικών επιχειρήσεων γίνεται αντιληπτή η αύξηση της τάσης διαχρονικά αλλά και η σημαντική υπεροχή των ελληνικών επιχειρήσεων σε ένα σημαντικό αριθμό οικονομικών κλάδων της πόλης.

Πιο αναλυτικά, από το σύνολο των 10 οικονομικών κλάδων του 1888, η ελληνική εξειδίκευση απαντώταν ήδη σε 6 κλάδους (ποσοστό 60%). Αντίστοιχα το 1910, από τους συνολικά 11 οικονομικούς κλάδους της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Σμύρνης, η ελληνική κλαδική εξειδίκευση απαντώνταν στους 7 (ποσοστό 64%).

Το 1888, ο κλάδος με το μεγαλύτερο ποσοστό ελληνικής επιχειρηματικής συμμετοχής- συγκριτικά με το ποσοστό συμμετοχής του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων της Σμύρνης - απαντώταν στον κλάδο της ενημέρωσης και επικοινωνίας (QL: 1,5), ενώ το 1910, την πρωτοκαθεδρία της ελληνικής εξειδίκευσης κατείχε ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (QL: 1,21).

Πίνακας 5.13: Εξέλιξη της κλαδικής εξειδίκευσης των ελληνικών επιχειρήσεων στο σύνολο του κάθε οικονομικού κλάδου (QL) , 1888-1910

ΕΤΗ	1888			1909-10			ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ (QLirB-Q(LirA)
	Air/ Ar	Ain/ An	QLirA	Air/ Ar	Ain/ An	QLirB	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ							
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	0,570573139	0,561682774	1,015828089	0,57435148	0,566376496	1,0141	-0,001747379
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	0,204448246	0,172825469	1,182975215	0,202411399	0,190152339	1,0645	-0,118505538
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	0,073567151	0,067652075	1,087433776	0,076360979	0,062840044	1,2152	0,127730551
ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	0,074422583	0,072200114	1,03078208	0,054439167	0,051142546	1,0645	0,033677376
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	0	0,027288232	0	0,02995981	0,040533188	0,7391	0,739142695
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	0,03421728	0,034678795	0,986691722	0,024113993	0,038628945	0,6242	-0,362444963
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	0,001710864	0,00113701	1,504704876	0,010230179	0,015505985	0,6598	-0,844948067
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	0,028229256	0,046048891	0,613027912	0,011691633	0,013601741	0,8596	0,246540959
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	0,00427716	0,009664582	0,442560258	0,008037998	0,008705114	0,9234	0,480804741
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	0,00855432	0,006822058	1,25392073	0,006576544	0,007616975	0,8634	-0,390514498
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ				0,001826818	0,004896627	0,3731	

Αναφορικά με το βαθμό διαφοροποίησης της ελληνικής εξειδίκευσης στους υπό εξέταση κλάδους διαχρονικά και κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, φαίνεται ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις, το 1910, συνέχισαν να συμμετέχουν στους ακόλουθους κλάδους με ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό με το οποίο συμμετείχαν οι παραπάνω κλάδοι στο συνολικό αριθμό των επιχειρήσεων της Σμύρνης:

- κλάδος της μεταποίησης,
- κλάδος της υγείας,
- κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου,
- κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων
- κλάδος των τεχνών, της διασκέδασης και ψυχαγωγίας

Παράλληλα, το 1910, παρατηρείται αύξηση της συμμετοχής της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στους κλάδους της εκπαίδευσης και των μεταφορών και αποθήκευσης συγκριτικά με το ποσοστό συμμετοχής του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων της πόλης, ενώ στον κλάδο της ενημέρωσης και επικοινωνίας δεν παρατηρείται πλέον κλαδική εξειδίκευση.

Πιο αναλυτικά, τη μεγαλύτερη αύξηση στο βαθμό συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων στους επιμέρους κλάδους συγκριτικά με το ποσοστό συμμετοχής του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων της πόλης σε αυτούς, φαίνεται να κατείχε ο κλάδος των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, ενώ ο κλάδος της υγείας ακολουθούσε. Στους υπόλοιπους κλάδους, παρότι το 1910, δεν υπήρξε μεταβολή στον αριθμό των ελληνικών επιχειρήσεων που εμφάνιζαν υπεροχή σε αυτούς, ο βαθμός συμμετοχής τους φαίνεται να είχε μειωθεί (Πίνακας 5.13).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ευνοϊκή γεωγραφική θέση της Σμύρνης, η οποία τοποθετούνταν μεταξύ των αγορών της Ανατολής και της Δύσης, κατέστη εξαιρετικά σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη της πόλης μετά τον 18ο αιώνα. Η αύξηση του διεθνούς εμπορίου στα μέγιστα δυνατά επίπεδα κατά το δεύτερο μισό του 18ου και κατά τον 19ο αιώνα, συντέλεσαν στην ανάδειξη της Ανατολικής Μεσογείου στο επίκεντρο του διεθνούς εμπορίου.

Όμως, η συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο σύστημα των αναπτυσσόμενων διεθνών οικονομικών σχέσεων δοκίμασε την ικανότητα προσαρμογής της στο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον και η θέση της αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα καθορίστηκε από την ειδική της σχέση με την Ευρώπη. Η ανάδυση της ευρωπαϊκής οικονομίας σε κυρίαρχη οικονομική δύναμη οδήγησε σε μια δίχως προηγούμενο εμπορική εξάπλωση εντός της οθωμανικής επικράτειας και στην παράλληλα αυξανόμενη εξάρτηση της από την ευρωπαϊκή οικονομία.

Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης, με τη μακρόχρονη παρουσία της στον κόλπο της μικρασιατικής χερσονήσου, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ευημερούσε. Ο μικρασιατικός ελληνισμός ευνοήθηκε ιδιαίτερα από τις εξελίξεις της εποχής, με διττό τρόπο. Αφενός, η επικράτηση των εμπορικών σχέσεων με την Ευρώπη δημιούργησαν πληθώρα ευκαιριών για την ελληνική οικονομική δραστηριότητα, προσφέροντας τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις εμπορικές συναλλαγές με τη Δύση, διαθέτοντας παράλληλα ένα εκτεταμένο πεδίο στο οποίο μπορούσαν να αναπτύξουν τις επιχειρηματικές τους δεξιότητες, κυρίως στον κλάδο του εμπορίου και της ναυτιλίας. Αφετέρου, ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του μεταρρυθμιστικού προγράμματος Τανζιμάτ, στο οποίο προέβη η Οθωμανική κυβέρνηση στα μέσα του 19ου αιώνα, επέφερε βελτίωση στις συνθήκες διαβίωσης κυρίως των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, εντείνοντας τη βελτίωση της ελληνικής οικονομικής θέσης.

Στο πλαίσιο μετατόπισης της οικονομικής πρωτοκαθεδρίας προς τις μη μουσουλμανικές κοινότητες, από τα μέσα του 19ου αιώνα, ξεκίνησε μια εντεινόμενη πληθυσμιακή προσέλκυση του ελληνικού πληθυσμού από τη μικρασιατική ενδοχώρα, τα νησιά του Αιγαίου αλλά και το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, προς την περιφέρεια της Σμύρνης. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων υπήρξε η διαφοροποίηση της εθνολογικής σύστασης της πόλης, προβάλλοντας η ελληνική αριθμητική υπεροχή- συγκριτικά με την

πρότερη μουσουλμανική πληθυσμιακή επικράτηση. Η σημαντικότερη οικονομική ανάπτυξη και η έντονη πληθυσμιακή παρουσία της ελληνικής κοινότητας προσέδιδε στη Σμύρνη ελληνικό χαρακτήρα.

Σε άμεση εξάρτηση με τις παραπάνω εξελίξεις, η πόλη της Σμύρνης ήδη από τον 18ο αιώνα είχε καταστεί η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της αυτοκρατορίας και η πιο πυκνοκατοικήμενη και οικονομικά ανεπτυγμένη περιοχή της χερσονήσου. Έτσι, την εποχή της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δημιουργήθηκε στην περιφέρεια της ένα ισχυρό οικονομικό και πολιτισμικό κέντρο με διεθνή ακτινοβολία.

Σε αυτό το πλαίσιο σχηματίστηκε και αναπτύχθηκε η ελληνική αστική τάξη, της οποίας η συνεισφορά στην οικονομία της Σμύρνης ήταν αξιοσημείωτη. Αποτελούνταν κυρίως από επιχειρηματίες, εμπόρους, δανειστές χρημάτων και τραπεζίτων, κυριαρχώντας στα ελεύθερα επαγγέλματα των φαρμακοποιών, μηχανικών, δικηγόρων, αρχιτεκτόνων και γιατρών, των οποίων η συμβολή ήταν απαραίτητη στο πλαίσιο μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας.

Πιο αναλυτικά, την περίοδο 1888-1910, ο τριτογενής τομέας παραγωγής συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας της πόλης. Παράλληλα, η ελληνική συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα της Σμύρνης κυριαρχούσε, συμμετέχοντας με υψηλότατο ποσοστό και στους τρεις τομείς παραγωγής, με τη μεγαλύτερη συμμετοχή να απαντάται διαχρονικά στον δευτερογενή τομέα. Η οικονομική πρωτοκαθεδρία των Ελλήνων επαληθεύεται και από το γεγονός ότι καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, η συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων απαντώταν με ποσοστό πάνω από το μισό στο σύνολο της επιχειρηματικής δραστηριότητας της πόλης (μέσος όρος 73,2%).

Αναφορικά με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας της Σμύρνης, τη μεγαλύτερη συμμετοχή επί του συνόλου των επιχειρήσεων της πόλης συγκέντρωνε διαχρονικά ο τομέας του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, ακολουθώντας ο κλάδος της μεταποίησης. Την ίδια τάση φαίνεται να ακολουθούσαν και οι ελληνικές επιχειρήσεις, αφού η συμμετοχή τους στο σύνολο των ελληνικών επιχειρήσεων των κλάδων του εμπορίου και της μεταποίησης ξεπερνούσε το 50% διαχρονικά.

Από την ανάλυση των διαθέσιμων δεδομένων αναφορικά με την κλαδική εξειδίκευση των ελληνικών επιχειρήσεων γίνεται αντιληπτή η αύξηση της κλαδικής τους εξειδίκευσης διαχρονικά αλλά και η σημαντική υπεροχή τους σε ένα σημαντικό αριθμό

οικονομικών κλάδων της πόλης. Πιο αναλυτικά, οι ελληνικές επιχειρήσεις την εξεταζόμενη περίοδο φαίνεται να προσανατολίζονταν στους κλάδους των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, της μεταποίησης, της υγείας, του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας παρουσιάζοντας μεγαλύτερη εξειδίκευση συγκριτικά με τους υπόλοιπους οικονομικούς κλάδους της πόλης της Σμύρνης.

Παράλληλα, η παραπάνω κλαδική εξειδίκευση δεν διαφοροποιείται σημαντικά κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, περιλαμβάνοντας επιπλέον τους κλάδους της εκπαίδευσης και των μεταφορών και αποθήκευσης. Τέλος η μεγαλύτερη υπεροχή των ελληνικών επιχειρήσεων στους επιμέρους κλάδους, φαίνεται να απαντάται διαχρονικά στους κλάδους των επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων και της υγείας.

Όμως, ενώ οι μεταρρυθμίσεις υπήρξαν ιδιαίτερα ευνοϊκές για την ελληνική μεσαία τάξη, για τις οθωμανικές βιοτεχνίες και το μικρεμπόριο σήμανε περίοδο εκτεταμένης παρακμής. Η παραπάνω κατάσταση, σε συνδυασμό με την εκτεταμένη οικονομική κρίση η οποία έπληττε την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, σήμανε την επανάσταση και επικράτηση του Νεοτουρκικού Κινήματος το 1908, με το οποίο ανατράπηκε το πρότερο ευνοϊκό πλαίσιο εντός του οποίου ευδοκίμησε η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα, σημαίνοντας την απαρχή του οθωμανικού εθνικισμού και την κάμψη της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης. Οι πρώτες εκδηλώσεις ανθελληνικής συμπεριφοράς πήραν την μορφή οικονομικών αποκλεισμών σε βάρος των ελληνικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, οι οποίες κορυφώθηκαν την περίοδο 1910- 1911, ενώ από το 1915 και έπειτα η δράση των αποκαλούμενων «αποκλειστών» συστηματοποιήθηκε. Παράλληλα, οι στενές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την Ευρώπη, την συμπαρέσυραν στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, η έκβαση του οποίου είχε πολύ αρνητικές συνέπειες για την οικονομία της αυτοκρατορίας συνολικά αλλά και την εξέλιξη της ελληνικής παρουσίας στα μικρασιατικά παράλια.

Η παρουσία της ελληνικής κυβέρνησης στη περιοχή της Σμύρνης, την περίοδο 1919-1922, απόρροια των διπλωματικών εξελίξεων που συνόδεψαν τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, αποτέλεσε την κατακλείδα στο κεφάλαιο της μακρόχρονης οικονομικής ιστορίας του ελληνικού πληθυσμού και των οικονομικών τους σχέσεων με τη Μικρά Ασία. Το ενδιαφέρον έγκειται ότι οι σχέσεις αυτές διαμορφώθηκαν εντός του

ευρύτερου πλαισίου της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της ευρωπαϊκής διείσδυσης στην οικονομική της ζωή.

Αναμφισβήτητα, η συμβολή των Ελλήνων στην οικονομική ανάπτυξη της Σμύρνης υπήρξε σπουδαία. Όμως, ταυτόχρονα η ίδια η πόλη πρόσφερε εκείνο το πλαίσιο εντός του οποίου η ελληνική επιχειρηματική δυναμική μπόρεσε να εξελιχθεί και να ευδοκιμήσει, οδηγούμενοι ίσως στο συμπέρασμα της ύπαρξης μιας αμφίδρομης διαδικασίας, αποτελούμενη από προσφερόμενες ευκαιρίες και κατάλληλης αξιοποίησής τους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1888		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	2	2
ΑΛΕΥΡΟΠΩΛΕΙΣ	25	22
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΑΜΑΞΩΝ	9	8
ΑΜΑΞΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΑΜΠΑΤΖΗΔΕΣ	11	10
ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΠΡΟΙΟΤΩΝ	32	25
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	28	18
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ	25	23
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	12	9
ΑΤΜΟΜΥΛΟΙ	12	9
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ	9	9
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	18	14
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	9	3
ΒΥΡΣΟΠΩΛΕΙΑ	13	9
ΓΕΝΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	10	9
ΓΛΥΠΤΕΣ	4	4
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	68	42
ΓΟΥΝΑΡΑΔΕΣ	13	11

ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΔΩΔΙΜΩΝ ΕΙΔΩΝ	3	3
ΕΜΠΟΡΟΙ	357	219
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	15	15
ΕΝΤΟΛΟΔΟΧΟΙ	38	13
ΕΠΙΠΛΟΠΩΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΕΙΑ	13	11
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΡΙΟΥΧΩΝ	15	10
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	11	-
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΤΟΙΜΩΝ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	7	3
ΕΦΑΠΛΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	11	4
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	24	21
ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	6	2
ΖΥΘΟΠΟΙΕΙΑ	1	-
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	2	1
ΘΑΛΑΜΟΣΤΟΛΟΙ	4	3
ΓΙΑΤΡΟΙ	80	48
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ	4	4
ΚΙΒΩΤΙΟΠΟΙΟΙ	2	2
ΚΑΡΦΙΑΔΕΣ	10	9
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ	6	5
ΚΙΓΚΑΛΙΕΡΙΔΕΣ	15	14
ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	6	5
ΚΟΥΡΕΙΣ	16	16

ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΣ	21	21
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	8	6
ΛΙΘΞΟΟΙ	5	5
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΕΙΑ	2	2
ΜΕΣΙΤΕΣ	70	51
ΜΕΣΙΤΕΣ ΟΙΚΙΩΝ	10	7
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΟΣ	12	9
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΤΟ ΤΕΛΩΝΕΙΟ	10	9
ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΣ	2	2
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΞΩΤΩΝ	4	3
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ	16	15
ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	17	5
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	5	-
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	4	1
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	6	6
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ	7	3
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	28	7
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ	-	-
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	6	6
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	30	23
ΞΥΛΟΚΟΠΤΗΡΙΑ	6	5
ΞΥΛΟΓΡΑΦΟΙ	2	2

ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	6	6
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΙ	6	4
ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ	25	22
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	27	26
ΠΑΝΤΟΙΟΕΜΠΟΡΟΙ	12	7
ΠΙΛΟΠΩΛΕΙΑ	3	2
ΡΑΠΤΕΣ	23	19
ΠΩΛΗΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	2	1
ΡΥΘΜΙΣΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΩΝ	4	3
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΑΚΚΙΩΝ	8	3
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ	10	9
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΟ	9	9
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΙΔΗΡΙΚΩΝ	7	7
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	7	2
ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΙΔΗΡΟΥ	5	2
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΕΙΑ	10	9
ΠΩΛΗΤΕΣ ΤΑΠΗΤΩΝ	8	1
ΤΡΑΠΕΖΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	8	1
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	53	39
ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΣ ΑΤΜΟΠΛΟΙΩΝ	14	7
ΤΣΕΜΠΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	4	3
ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	2	2

ΥΑΛΟΠΩΛΕΙΣ	10	8
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	16	15
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ	27	24
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ (ΠΑΝΙΚΩΝ)	33	21
ΦΑΡΜΑΚΕΜΠΟΡΟΙ	6	2
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	39	33
ΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	7	7
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ	31	21
ΧΡΩΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	6	6
ΩΡΟΛΟΓΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΡΟΛΟΓΙΩΝ	15	7
ΣΥΝΟΛΟ	1759	1169

Πηγή: Λαμψίδης, 2009.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1889		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ, ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΑ	40	22
ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	4	4
ΑΛΕΥΡΟΠΩΛΕΙΣ	24	21
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΑΜΑΞΩΝ	12	11
ΑΜΑΞΟΠΟΙΟΙ	5	5
ΑΜΑΞΟΒΑΦΕΙΣ	3	3
ΑΜΑΞΟΣΤΟΛΟΙ	2	2
ΑΜΠΑΤΖΗΔΕΣ	10	9

ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	26	17
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	12	12
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	34	24
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ	30	27
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	12	9
ΑΤΜΟΜΥΛΟΙ	12	9
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ	8	8
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	16	12
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	11	4
ΒΥΡΣΟΠΩΛΕΙΑ	14	10
ΓΕΝΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	14	8
ΓΛΥΠΤΕΣ	5	5
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	65	40
ΔΙΦΘΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	14	13
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΔΩΔΙΜΩΝ ΕΙΔΩΝ	8	7
ΕΜΠΟΡΟΙ	388	237
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	21	21
ΕΝΤΟΛΟΔΟΧΟΙ	42	13
ΕΠΙΠΛΟΠΩΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΕΙΑ	10	8
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΒΑΦΕΙΩΝ	10	10
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΡΙΟΥΧΩΝ	22	16
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	-	-

ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΤΟΙΜΩΝ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	7	3
ΕΦΑΠΛΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	9	3
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	23	20
ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	6	2
ΖΥΘΟΠΟΙΕΙΑ	1	1
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	4	2
ΘΑΛΑΜΟΣΤΟΛΟΙ	5	4
ΓΙΑΤΡΟΙ	84	52
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ	5	5
ΚΙΒΩΤΙΟΠΟΙΟΙ	6	6
ΚΑΡΦΙΑΔΕΣ	13	12
ΚΑΦΕΝΕΙΑ	-	1
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ	6	5
ΚΙΓΚΑΛΙΕΡΙΔΕΣ	20	18
ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	7	5
ΚΟΥΡΕΙΣ	17	17
ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΣ	23	23
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	12	10
ΛΙΘΟΞΟΟΙ	7	7
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΕΙΑ	9	9
ΜΕΣΙΤΕΣ	83	61
ΜΕΣΙΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	11	6

ΜΕΣΙΤΕΣ ΟΙΚΙΩΝ	10	7
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΟΣ	13	7
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΤΟ ΤΕΛΩΝΕΙΟ	8	7
ΜΕΤΦΡΑΣΤΕΣ	2	2
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΞΩΤΩΝ	4	3
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ (ΚΑΖΑΖΗΔΕΣ)	15	14
ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	21	7
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	6	-
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	5	1
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	7	7
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ	8	3
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	25	7
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	7	7
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	30	23
ΞΥΛΟΚΟΠΤΗΡΙΑ	6	5
ΞΥΛΟΓΡΑΦΟΙ	4	4
ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	13	13
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΙ	7	4
ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ	25	22
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ-ΟΙΕΙΑ	32	31
ΟΡΕΙΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	6	6
ΠΑΝΤΟΙΟΕΜΠΟΡΟΙ	13	8

ΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	13	13
ΠΙΛΟΠΩΛΕΙΑ	6	5
ΡΑΠΤΕΣ	25	18
ΠΩΛΗΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	4	2
ΡΥΘΜΙΣΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΟΥ	4	3
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΑΚΚΙΩΝ	8	2
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ	10	8
ΣΗΣΑΜΕΛΑΙΟΠΟΙΟΙ	9	9
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΑ	14	14
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΙΔΗΡΙΚΩΝ	7	6
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	7	3
ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΙΔΗΡΩΝ	11	5
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΕΙΑ	17	16
ΠΩΛΗΤΕΣ ΤΑΠΗΤΩΝ	14	1
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ	8	1
ΤΡΑΠΕΖΑ ΓΑΛΛΙΚΗ- ΛΥΩΝΙΚΗ ΠΙΣΤΩΣΗ	3	1
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	54	39
ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΣ ΑΤΜΟΠΛΟΙΩΝ	14	6
ΤΣΕΜΠΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	6	3
ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	2	2
ΥΕΛΟΠΩΛΕΙΣ	15	12
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	20	20

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ	26	23
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ (ΠΑΝΙΚΩΝ)	32	20
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ	6	1
ΦΑΡΜΑΚΕΜΠΟΡΟΙ	10	5
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	44	36
ΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	8	8
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ	40	26
ΧΡΩΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΩΡΟΛΟΓΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΡΟΛΟΓΙΩΝ	17	9
ΣΥΝΟΛΟ	2048	1373

Πηγή: Λαμψίδης, 2009.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1890		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ/ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΑΤΜΟΠΛΟΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ	52	18
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	20	8
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ	39	21
ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	3	3
ΑΛΕΥΡΟΠΩΛΕΙΣ	22	20
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΑΜΑΞΩΝ	13	12
ΑΜΑΞΟΠΟΙΟΙ	5	5
ΑΜΑΞΟΒΑΦΕΙΣ	3	3
ΑΜΑΞΟΣΤΟΛΟΙ	2	2

ΑΜΠΑΤΖΗΔΕΣ	11	10
ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	28	19
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	13	13
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	32	22
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ	29	26
ΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ	1	-
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	13	10
ΑΤΜΟΜΥΛΟΙ	12	9
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ	9	9
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	18	15
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	10	4
ΒΥΡΣΟΠΩΛΕΙΑ	18	13
ΓΕΝΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	14	8
ΓΛΥΠΤΕΣ	5	5
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	70	46
ΔΙΦΘΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	11	10
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΔΩΔΙΜΩΝ ΕΙΔΩΝ	11	9
ΕΜΠΟΡΟΙ	386	236
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	18	18
ΕΝΤΟΛΟΔΟΧΟΙ	39	12
ΕΠΙΠΛΟΠΩΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΕΙΑ	12	10
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΒΑΦΕΙΩΝ	15	15

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΡΙΟΥΧΩΝ	20	15
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	-	-
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΤΟΙΜΩΝ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	6	3
ΕΦΑΠΛΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	10	5
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	23	20
ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	4	2
ΖΥΘΟΠΟΙΕΙΑ	1	1
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	5	2
ΘΑΛΑΜΟΣΤΟΛΟΙ	6	4
ΓΙΑΤΡΟΙ	95	62
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ	5	5
ΚΙΒΩΤΙΟΠΟΙΟΙ	6	6
ΚΑΡΦΙΑΔΕΣ	13	12
ΚΑΦΕΝΕΙΑ (ΚΑΦΦΕΙΑ)	36	
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ	6	6
ΚΙΓΚΑΛΙΕΡΙΔΕΣ	22	18
ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	7	4
ΚΟΥΡΕΙΣ	18	18
ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΣ	25	25
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	14	12
ΛΙΘΟΞΟΟΙ	12	12
ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΛΟΥΤΡΑ	2	

ΜΑΙΕΣ	9	9
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΕΙΑ	9	9
ΜΕΣΙΤΕΣ	88	66
ΜΕΣΙΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	11	6
ΜΕΣΙΤΕΣ ΟΙΚΙΩΝ	14	11
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΟΣ	13	7
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΤΟ ΤΕΛΩΝΕΙΟ	7	6
ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΣ	2	2
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΞΩΤΩΝ	3	3
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ	13	12
ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	20	6
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	6	
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	4	1
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	7	7
ΝΕΚΡΟΠΟΜΠΟΙ	10	10
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ	8	3
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	21	7
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ	14	13
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	7	7
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	47	33
ΞΥΛΟΚΟΠΤΗΡΙΑ	6	5
ΞΥΛΟΓΡΑΦΟΙ	3	3

ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	13	13
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΙ	10	7
ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ	24	21
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	35	34
ΟΡΕΙΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	6	6
ΠΑΓΟΠΟΙΕΙΑ	2	1
ΠΑΝΤΟΙΟΕΜΠΟΡΟΙ	18	13
ΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	14	14
ΠΙΛΟΠΟΙΟΙ- ΠΙΛΟΠΩΛΕΙΣ	14	12
ΡΑΠΤΕΣ	30	23
ΠΩΛΗΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	4	2
ΡΥΘΜΙΣΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΟΥ	4	3
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΑΚΚΙΩΝ	10	2
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ	14	10
ΣΗΣΑΜΕΛΑΙΟΠΟΙΟΙ	9	9
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	15	15
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΙΔΗΡΙΚΩΝ	10	9
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	7	4
ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΙΔΗΡΩΝ	11	4
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	18	17
ΠΩΛΗΤΕΣ ΤΑΠΗΤΩΝ	12	1
ΤΣΟΥΡΑΠΤΣΙΔΕΣ	10	10

ΤΡΑΠΕΖΕΣ		
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ	8	1
ΛΥΩΝΙΚΗ ΠΙΣΤΩΣΗ	3	1
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	49	36
ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΣ ΑΤΜΟΠΛΟΙΩΝ	12	5
ΤΣΕΜΠΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	9	5
ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	2	2
ΥΔΡΟΜΥΛΟΙ	8	8
ΥΕΛΟΠΩΛΕΙΣ	17	14
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	22	22
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ	21	17
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ (ΠΑΝΙΚΩΝ)	38	24
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ	6	1
ΦΑΡΜΑΚΕΜΠΟΡΟΙ	11	5
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	42	35
ΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	7	7
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ	38	27
ΧΡΩΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΩΡΟΛΟΓΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΡΟΛΟΓΙΩΝ	26	8
ΣΥΝΟΛΟ	2191	1503

Πηγή: Λαμψίδης, 2009.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1901		
------------------------------	--	--

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ / ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΑΤΜΟΠΛΟΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ	21	9
ΠΩΛΗΤΕΣ ΠΗΛΙΝΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ	8	7
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΑΝΘΡΑΚΑ	5	3
ΑΔΑΜΑΝΤΟΔΕΤΕΣ	3	--
ΑΕΡΙΩΔΗ ΠΟΤΑ	6	6
ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΠΩΛΗΣΕΩΝ	1	-
ΑΚΟΝΙΣΤΕΣ	4	2
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΛΕΞΗΛ.	5	1
ΑΛΕΥΡΟΠΩΛΕΙΣ	41	38
ΑΜΑΝΙΤΖΙΔΕΣ	2	-
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΑΜΑΞΩΝ	4	4
ΑΜΑΞΟΠΟΙΟΙ	4	4
ΑΜΠΑΤΖΗΔΕΣ	9	8
ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΑ * ΣΕΛ.194	3	-
ΑΝΘΟΠΩΛΕΙΣ	5	3
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	38	31
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	38	26
ΑΡΤΟΠΟΙΟΙ	40	38
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ	7	4
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	36	21
ΑΤΜΑΛΕΥΡΟΜΥΛΟΙ	19	17

ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΟΙ	7	6
ΒΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	4	4
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ	7	6
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΣ	18	9
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	15	5
ΒΥΡΣΟΠΩΛΕΙΣ	30	17
ΓΑΙΤΑΝΟΠΟΙΟΙ	2	2
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΕΙΑ	1	-
ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΣ	9	8
ΓΑΛΒΑΝΙΣΜΑ ΧΑΛΚΙΝΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ	2	2
ΓΕΝΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	19	13
ΓΛΥΠΤΕΣ ΞΥΛΩΝ	3	1
ΔΑΝΕΙΑ ΕΠ' ΕΝΕΧΥΡΟ	3	3
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΔΙΑΛΛΑΗΤΕΣ	8	2
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	79	49
ΔΙΟΠΤΡΟΠΩΛΕΙΣ	4	1
ΔΙΦΘΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	8	7
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΕΔΩΔΙΜΩΝ ΕΙΔΩΝ	13	7
ΕΜΠΟΡΟΙ		
Α	49	23
Β	42	30
Γ	12	7

Δ	16	11
Ε	13	9
Ζ	19	9
Η	3	3
Θ	4	4
Ι	16	10
Κ	74	52
Λ	18	13
Μ	56	20
Ν	11	9
Ο	11	
Π	52	45
Ρ	14	4
Σ	57	42
Τ	32	21
Φ	19	12
Χ	39	14
Ψ	3	3
ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	22	16
ΕΜΠΟΡΟΜΕΣΙΤΕΣ	112	92
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	25	25
ΕΜΠΟΡΟΡΑΠΤΕΣ	70	54

ΕΝΤΟΛΟΔΟΧΟΙ	98	43
ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΟΙ- ΕΠΙΠΛΟΠΩΛΕΙΣ	38	29
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΡΙΟΥΧΩΝ	25	14
ΕΡΜΟΓΛΥΦΕΙΑ	5	5
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ	19	1
ΕΦΑΠΛΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	20	2
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ (ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΤΕΛΕΧΩΝ)	18	8
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	7	7
ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	2	
ΓΑΛΛΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	6	1
ΕΒΡΑΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	2	-
ΑΡΜΕΝΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	1	-
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	51	48
ΖΥΘΟΠΟΙΕΙΑ	2	1
ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	2	1
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	4	3
ΠΩΛΗΤΕΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΩΝ ΣΥΡΜΑΤΩΝ	3	1
ΗΛΕΚΤΡΟΠΩΛΕΙΣ	2	1
ΘΑΛΑΜΟΣΤΟΛΟΙ	5	5
ΘΑΛΑΣΣΙΟΙ ΠΡΑΚΤΟΡΕΣ	5	1
ΓΙΑΤΡΟΙ	101	73
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ	16	11

ΚΑΠΗΛΟΙ	20	17
ΚΑΠΝΕΜΠΟΡΟΙ	28	26
ΚΑΠΝΟΠΩΛΕΙΣ	17	13
ΚΑΡΦΙΑΔΕΣ	22	18
ΚΑΦΕΝΕΙΑ * ΣΕΛ. 231	47	1
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ	7	7
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΞΥΛΙΝΩΝ ΚΙΒΩΤΙΩΝ	6	6
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΧΑΡΤΙΝΩΝ ΚΥΤΙΩΝ	3	3
ΚΙΒΩΤΟΠΟΙΟΙ	10	5
ΚΙΓΚΑΛΙΕΡΗΔΕΣ	56	29
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΩΝ	3	1
ΚΟΡΝΙΖΟΠΟΙΟΙ	6	6
ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	13	9
ΚΟΥΡΕΙΣ	70	65
ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΣ	21	21
ΛΑΧΕΙΟΠΩΛΕΙΣ	15	14
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	9	6
ΛΙΘΟΓΡΑΦΟΙ	4	2
ΛΙΘΟΞΟΟΙ	13	11
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΛΥΧΝΙΩΝ	2	2
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΟΙ	7	7
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΜΑΡΜΑΡΩΝ	4	2

ΜΑΣΤΙΧΟΠΩΛΕΙΣ	3	3
ΜΕΣΙΤΕΣ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	7	6
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΟΣ	12	8
ΜΕΣΙΤΕΣ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	15	10
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ (ΚΑΖΑΖΗΔΕΣ)	12	11
ΜΕΤΑΞΩΤΩΝ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ *ΣΕΛ.236	5	5
ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΑ	11	7
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	2	1
ΜΠΑΣΜΑΧΑΝΕΔΕΣ	3	1
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	4	2
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΝΑΥΤΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	9	9
ΝΕΚΡΟΠΟΜΠΟΙ	5	5
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ	14	8
ΝΗΜΑΤΑ ΑΠΌ ΧΡΥΣΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΙ	5	-
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	21	11
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ * ΣΕΛ. 237	23	-
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	31	24
ΞΥΛΟΓΡΑΦΟΙ	2	2
ΞΥΛΟΚΟΠΤΗΡΙΑ	5	4
ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	29	24
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΥΣΙΜΩΝ ΞΥΛΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΘΡΑΚΑ	4	4
ΟΔΟΝΤΟΠΟΙΟΙ	17	9

ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ	45	44
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	49	47
ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ	14	9
ΠΩΛΗΤΕΣ ΟΜΟΛΟΓΙΩΝ	8	8
ΟΠΛΟΠΩΛΕΙΣ	11	8
ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΟΠΛΩΝ	5	1
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	5	5
ΟΡΕΙΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	12	8
ΟΣΠΡΙΟΠΩΛΕΙΣ	7	7
ΠΑΝΤΟΙΕΜΠΟΡΟΙ	15	13
ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΣ	104	97
ΠΙΕΣΤΗΡΙΑ	3	2
ΠΙΛΟΠΩΛΕΙΣ	9	8
ΕΙΔΗ ΠΙΤ ΠΑΖΑΡ	3	3
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΠΟΔΗΛΑΤΩΝ	5	5
ΡΑΠΤΕΣ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	11	11
ΠΩΛΗΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	5	4
ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	3	1
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΑΚΚΙΩΝ	12	4
ΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΣΙΤΣΑΤΕΔΕΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	5	3
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ	15	13
ΣΕΛΟΠΟΙΟΙ	5	1

ΣΗΣΑΜΕΛΑΙΟΠΟΙΟΙ	7	5
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	13	12
ΠΡΑΤΗΡΙΑ ΣΙΔΗΡΙΚΩΝ	8	5
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	4	3
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	13	12
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΣΙΔΗΡΩΝ	6	3
ΣΙΔΕΡΩΤΕΣ ΠΟΥΚΑΜΙΣΩΝ	3	3
ΣΙΝΙΚΑ ΚΑΙ ΙΑΠΩΝΙΚΑ ΕΙΔΗ	2	1
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΣΤΑΤΗΡΩΝ	4	-
ΣΥΡΙΓΓΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ	4	1
ΣΧΟΙΝΟΠΩΛΕΙΣ	6	6
ΠΩΛΗΤΕΣ ΤΑΠΗΤΩΝ	4	1
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΡΕΑΤΩΝ	5	4
ΤΟΡΝΑΔΟΡΟΙ	7	5
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥΛΠΑΝΙΩΝ	14	1
ΠΩΛΗΤΕΣ ΤΟΥΛΠΑΝΙΩΝ	12	-
ΤΡΑΠΕΖΕΣ	10	6
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	59	41
ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΣ	6	4
ΤΣΟΥΡΑΠΤΣΗΔΕΣ	5	3
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ	9	7

ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	4	3
ΠΩΛΗΤΕΣ ΓΙΑΛΟΠΑΡΑΘΥΡΩΝ	5	2
ΥΑΛΟΠΩΛΕΙΣ	23	18
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΟΙΚΟΔΟΜΕΣ	5	-
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	96	76
ΠΩΛΗΤΕΣ ΠΟΥΚΑΜΙΣΩΝ ΛΟΥΤΡΟΥ	6	-
ΥΦΑΝΤΗΡΙΑ	1	1
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ	14	12
ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΠΑΝΙΚΩΝ, ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ	56	22
ΥΦΑΣΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	39	24
ΠΩΛΗΤΕΣ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	2	1
ΦΑΝΟΠΟΙΟΙ	23	20
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	41	29
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΦΑΡΜΑΚΩΝ	15	11
ΠΩΛΗΤΕΣ ΦΕΣΙΩΝ	16	7
ΣΙΔΕΡΩΤΕΣ ΦΕΣΙΩΝ	3	1
ΠΩΛΗΤΕΣ ΕΤΟΙΜΩΝ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	31	15
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ	12	6
ΕΙΔΗ ΧΑΛΕΠΙΟΥ	19	6
ΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	11	6
ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΓΡΑΦΕΙΟΥ	12	7
ΧΗΜΙΚΟΙ	2	2

ΧΟΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	24	24
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ	62	43
ΧΡΩΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	14	12
ΨΗΚΤΡΟΠΟΙΟΙ	2	1
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΡΟΛΟΓΙΩΝ	23	6
ΣΥΝΟΛΟ	3535	2395

Πηγή: Λαμψίδης, 2009.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1908		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ/ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ	1	1
ΑΕΡΙΩΔΗ ΠΟΤΑ	4	4
ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΠΩΛΗΣΕΩΝ	2	2
ΑΛΑΣ	-	1
ΑΛΕΞΗΛΙΑ	2	2
ΑΛΕΥΡΑ	36	35
ΑΛΕΥΡΟΠΟΙΕΙΑ	16	14
ΑΜΑΞΟΠΟΙΟΙ	8	8
ΑΝΘΟΠΩΛΕΙΑ	5	4
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ (ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ)	21	21
ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ ΕΙΔΗ (ΧΟΝΔΡΙΚΩΣ)	15	15
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	57	56
ΑΡΟΤΡΑ	1	1

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ	1	1
ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΑΠΗΤΕΣ	1	1
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	37	37
ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ	13	12
ΑΤΜΟΠΛΟΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ	8	8
ΕΞΑΓΩΓΕΙΣ ΒΑΛΑΝΩΝ	8	8
ΕΙΣΑΓΩΓΕΙΣ ΒΑΛΑΝΩΝ	20	20
ΜΕΣΙΤΕΣ ΒΑΛΑΝΩΝ	9	8
ΒΑΜΒΑΚΙ	5	5
ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΟΙ	10	10
ΒΑΦΕΙΑ	1	1
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ (ΤΗΣ ΑΛΜΑΘΕΙΑΣ)	4	4
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ	9	9
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΠΡΟΙΟΝΤΑ	4	4
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	3	3
ΓΑΙΑΝΘΡΑΚΕΣ	2	2
ΕΜΠΟΡΟΙ ΓΕΝΗΜΑΤΩΝ	110	105
ΜΕΣΙΤΕΣ ΓΕΝΝΗΜΑΤΩΝ	51	51
ΚΑΤΕΡΓΑΣΜΕΝΑ ΔΕΡΜΑΤΑ	11	11
ΑΚΑΤΕΡΓΑΣΤΑ ΔΕΡΜΑΤΑ	5	5
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	38	37
ΔΙΟΠΤΡΟΠΩΛΕΙΣ	2	2

ΔΙΦΘΕΡΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΕΔΩΔΙΜΑ ΕΙΔΗ	9	9
ΕΙΔΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ	4	4
ΕΙΔΗ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ	1	1
ΕΙΔΗ ΤΑΞΙΔΙΟΥ	2	2
ΕΙΔΗ ΨΑΡΙΚΗΣ	22	2
ΕΛΑΙΑ	18	17
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	21	21
ΕΜΠΟΡΟΡΡΑΠΤΕΣ	24	24
ΕΤΟΙΜΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ	4	4
ΕΝΕΧΥΡΟΔΑΝΕΙΣΤΗΡΙΑ	6	6
ΕΝΤΟΛΟΔΟΧΟΙ	13	13
ΕΠΙΠΛΑ	18	15
ΕΡΙΟΥΧΑ ΕΙΔΗ	17	16
ΕΡΜΟΓΛΥΦΕΙΑ	6	6
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ (ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ)	4	4
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ (ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ)	-	6
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	10	10
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	22	22
ΖΥΘΟΠΟΙΕΙΑ	1	1
ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	1	1
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	7	7

ΗΛΕΚΤΡΟΠΩΛΕΙΣ	1	1
ΓΙΑΤΡΟΙ	43	41
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΚΑΛΑΘΟΠΟΙΟΙ	-	-
ΚΑΠΝΟΣ ΣΕ ΦΥΛΛΟ	38	37
ΚΑΡΦΙΑΔΕΣ	12	12
ΚΗΡΟΠΟΙΟΙ	8	8
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΩΝ	2	2
ΕΥΛΙΝΑ ΚΙΒΩΤΙΑ	15	13
ΧΑΡΤΙΝΑ ΚΙΒΩΤΙΔΙΑ	5	5
ΚΙΒΩΤΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΚΟΝΙΑΚΟΠΟΙΙΑΣ	4	4
ΚΟΡΝΙΖΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	31	30
ΚΑΛΑΘΟΠΟΙΟΙ	5	5
ΚΟΥΡΕΙΣ	29	29
ΚΡΕΜΜΥΔΙΑ ΧΟΝΔΡΙΚΩΣ	7	7
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	6	6
ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΑ (ΑΛΜΑΘΕΙΑΣ)	2	2
ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΟΙ	7	7
ΜΑΣΤΙΧΟΠΩΛΕΙΣ	4	4
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΩΝ	3	3

ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ	10	9
ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΥΔΑΤΑ	3	3
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΜΕΤΑΞΟΣΠΟΡΟΙ	3	3
ΜΕΤΑΞΩΤΑ	3	3
ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	4	4
ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΑ	9	8
ΞΗΡΟΙ ΟΠΩΡΑΙ (ΚΑΡΠΟΙ)	93	93
ΜΕΣΙΤΕΣ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	28	28
ΜΥΡΟΠΟΙΕΙΑ	2	2
ΨΙΛΙΚΑ ΜΠΑΧΑΡΙΚΩΝ	10	10
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	4	4
ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΟΙ	8	8
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ	-	-
ΕΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	37	37
ΕΥΛΟΓΡΑΦΟΙ	2	2
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΙ	8	8
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ	36	35
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	19	19
ΟΠΙΟΝ	5	5
ΟΠΛΟΠΩΛΕΙΣ	6	6

ΠΑΓΟΠΟΙΕΙΟ	1	1
ΠΑΝΙΚΑ ΥΦΑΣΜΑΤΑ	17	17
ΠΟΔΗΛΑΤΑ	4	4
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΠΥΡΗΝ.	2	2
ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΕΣ	3	3
ΚΕΝΑ ΣΑΚΚΙΑ	3	3
ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ	10	10
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΑ	9	9
ΣΙΔΗΡΙΚΑ	6	6
ΣΙΔΕΡΑ	6	6
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΕΙΑ	6	5
ΣΧΟΙΝΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΤΑΠΗΤΕΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	3	3
ΤΑΠΗΤΟΥΡΓΕΙΑ	1	1
ΤΡΑΠΕΖΕΣ	5	-
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	28	28
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ	6	6
ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	5	4
ΥΕΛΟΙ	1	1
ΥΕΛΟΠΩΛΕΙΑ	14	14
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΕΠΙΠΛΑ	1	1
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	10	10

ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ	14	14
ΦΑΡΜΑΚΕΜΠΟΡΕΙΑ	9	9
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ	4	4
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΧΑΛΒΑΔΩΝ	4	4
ΕΙΔΗ ΧΑΛΕΠΙΟΥ	6	5
ΕΜΠΟΡΟΙ ΧΑΛΚΟΥ	9	9
ΧΗΜΙΚΟΙ	4	4
ΧΡΗΜΑΤΟΚΙΒΩΤΙΑ	2	2
ΧΡΩΜΑΤΑ, ΒΕΡΝΙΚΙΑ	5	5
ΣΥΝΟΛΟ	1430	1373

Πηγή: Λαμψίδης, 2009· Μιχαηλίδης, 1909.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ.

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1909-10		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ/ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΛΛΗΝΕΣ
ΑΓΓΕΙΟΠΩΛΕΙΣ	7	7
ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΕΣ	7	7
ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	3	3
ΑΔΑΜΑΝΤΟΔΕΤΕΣ	4	4
ΑΕΡΙΩΔΗ ΠΟΤΑ	4	4
ΑΚΟΝΙΣΤΕΣ	6	1
ΑΛΑΤΕΜΠΟΡΟΙ	3	3
ΑΛΛΑΝΤΟΠΩΛΕΙΣ	10	10

ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΠΩΛΗΣΕΩΝ	3	2
ΑΛΕΥΡΑ	64	57
ΑΛΕΥΡΟΠΟΙΕΙΑ ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΑ	15	12
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΑΛΕΞΗΛΙΩΝ ΚΑΙ ΑΛΕΞΙΒΡΟΧΩΝ	4	2
ΑΜΠΑΔΕΣ	3	3
ΑΜΙΑΝΤΟΠΩΛΕΙΣ	2	
ΑΜΑΞΟΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ	2	1
ΑΝΘΟΠΩΛΕΙΣ	6	4
ΑΝΘΡΑΚΟΠΩΛΕΙΣ	10	10
ΕΜΠΟΡΟΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	18	14
ΑΡΓΥΡΑΜΟΙΒΟΙ	64	55
ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΑ ΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ	1	1
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΩΜΑΤΩΝ	1	1
ΑΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	90	89
ΠΩΛΗΤΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	7	4
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ	13	10
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΑΣΠΡΟΡΟΥΧΩΝ	3	2
ΑΣΒΕΣΤΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΑΣΒΕΣΤΟΠΩΛΕΙΣ	4	3
ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ ΖΩΗΣ	29	12
ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ	31	13
ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ ΠΥΡΚΑΓΙΑΣ	42	16
ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	19	7

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΩΝ	9	9
ΒΑΡΕΛΟΠΟΙΟΙ	9	9
ΒΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΦΟΡΕΜΑΤΩΝ	4	1
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΣ	7	7
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΣ	13	11
ΒΙΒΛΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ	2	1
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ	3	3
ΓΑΙΑΝΘΡΑΚΕΣ	6	1
ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΣ	29	25
ΓΑΝΩΤΕΣ	3	3
ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ	3	2
ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ	10	8
ΓΛΥΠΤΕΣ	10	9
ΕΜΠΟΡΟΙ ΓΟΥΝΑΡΙΚΩΝ	7	7
ΑΓΟΡΑΣΤΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΩΝ	4	3
ΠΩΛΗΤΕΣ ΓΡΑΦΟΜΗΧΑΝΩΝ	6	3
ΓΥΨΟΠΟΙΟΙ	11	6
ΑΚΑΤΕΡΓΑΣΤΑ ΔΕΡΜΑΤΑ	9	5
ΚΑΤΕΡΓΑΣΜΕΝΑ ΔΕΡΜΑΤΑ	22	17
ΓΡΑΦΕΙΑ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ	2	2
ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ	23	23
ΔΙΥΘΥΝΤΕΣ ΓΑΛΛΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ	6	2

ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΕΒΡΑΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ	4	-
ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ	1	
ΔΙΕΥΘΥΝΤΕΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ	8	
ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ	13	1
ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΔΙΠΛΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ	4	4
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	79	61
ΔΙΟΠΡΤΟΠΩΛΕΙΣ	6	2
ΕΔΩΔΙΜΟΠΩΛΕΙΑ	11	7
ΕΙΔΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ	5	5
ΕΙΔΗ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ	4	3
ΕΙΔΗ ΤΑΞΙΔΙΟΥ	4	4
ΕΙΔΗ ΨΑΡΙΚΗΣ	4	4
ΕΚΤΕΛΩΝΙΣΤΕΣ	16	16
ΕΜΠΟΡΟΙ ΒΑΜΒΑΚΙΟΥ	64	41
ΕΜΠΟΡΟΙ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΝ	38	17
ΕΜΠΟΡΟΙ ΓΕΝΝΗΜΑΤΩΝ	152	98
ΕΜΠΟΡΟΙ ΕΛΑΙΟΥ	26	16
ΕΜΠΟΡΟΙ ΚΑΠΝΩΝ	34	27
ΕΜΠΟΡΟΙ ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ	119	70
ΕΜΠΟΡΟΙ ΟΠΙΟΥ	29	17
ΕΜΠΟΡΟΜΕΣΙΤΕΣ	9	8
ΜΕΣΙΤΕΣ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΝ	15	9

ΜΕΣΙΤΕΣ ΒΑΜΒΑΚΟΣ	27	20
ΜΕΣΙΤΕΣ ΓΕΝΝΗΜΑΤΩΝ	53	43
ΜΕΣΙΤΕΣ ΕΛΑΙΟΥ	4	4
ΜΕΣΙΤΕΣ ΚΑΠΝΩΝ	2	2
ΜΕΣΙΤΕΣ ΞΗΡΩΝ ΚΑΡΠΩΝ	65	62
ΜΕΣΙΤΕΣ ΟΠΙΟΥ	18	7
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΤΟΙΟΠΩΛΕΙΣ	28	28
ΕΜΠΟΡΟΡΡΑΠΤΕΣ	35	31
ΕΜΠΟΡΟΙ ΕΤΟΙΜΩΝ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ	23	12
ΕΜΠΟΡΟΙ ΠΑΛΑΙΩΝ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ	6	1
ΕΝΕΧΥΡΟΔΑΝΕΙΣΤΕΣ	8	7
ΕΠΙΓΡΑΦΟΠΟΙΟΙ	4	2
ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΠΛΟΠΩΛΕΙΣ	23	20
ΕΡΓΟΧΕΙΡΑ	3	
ΕΜΠΟΡΟΙ ΕΡΙΟΥΧΩΝ	17	14
ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ (ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ)	8	7
ΕΦΑΠΛΩΜΑΤΟΠΟΙΟΙ	21	2
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΕΦΙΠΠΙΩΝ	5	2
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΣ	30	30
ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΑ	12	11
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΖΥΘΟΠΟΙΙΑΣ	1	1
ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΖΥΘΟΥ	1	1

ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΑ	4	3
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΖΥΜΑΡΙΚΩΝ	8	8
ΖΩΓΡΑΦΟΙ	10	9
ΖΩΕΜΠΟΡΟΙ	6	6
ΠΩΛΗΤΕΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ	7	3
ΓΙΑΤΡΟΙ	113	87
ΚΑΘΕΚΛΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΚΑΘΕΚΛΟΠΩΛΕΙΣ	8	7
ΚΑΛΑΠΟΔΟΠΟΙΟΙ	7	5
ΚΑΠΝΟΠΩΛΕΙΣ	14	14
ΚΑΡΦΙΟΠΩΛΕΙΣ	22	16
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΚΑΤΑΙΦΙΟΥ	7	6
ΕΜΠΟΡΟΙ ΚΑΥΣΟΞΥΛΩΝ	7	6
ΚΑΦΦΕΚΟΠΤΕΣ	5	5
ΚΑΦΕΝΕΙΑ	12	10
ΚΕΡΑΜΟΠΟΙΟΙ	3	3
ΚΗΡΟΠΛΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΚΗΡΟΠΩΛΕΙΣ	9	9
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΞΥΛΙΝΩΝ ΚΙΒΩΤΙΔΙΩΝ	12	12
ΚΙΓΚΑΛΑΡΙΑ	27	23
ΕΙΔΗ ΚΙΝΑΣ ΚΑΙ ΙΑΠΩΝΙΑΣ	1	-
ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ	1	--
ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΟΥ	7	5
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΩΝ	3	2

ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΩΝ	4	4
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΚΟΝΙΑΚΟΠΟΙΑΣ	6	6
ΚΟΡΝΙΖΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΚΟΥΡΕΙΑ	107	106
ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΣ	53	53
ΚΡΟΥΣΤΟΠΛΑΣΤΕΣ	5	5
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΧΑΡΤΙΝΩΝ ΚΥΤΙΩΝ	5	5
ΛΑΧΑΝΟΠΩΛΕΙΣ	20	20
ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΑ	7	4
ΛΙΘΟΞΟΟΙ	15	14
ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΛΟΥΤΡΑ	4	-
ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ	65	65
ΜΑΙΕΣ	7	6
ΜΑΣΤΙΧΟΠΩΛΕΙΣ	5	5
ΜΑΧΑΙΡΟΠΟΙΟΙ	6	2
ΜΕΣΙΤΕΣ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	7	5
ΜΕΣΙΤΕΣ ΥΠΗΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ	8	8
ΜΕΣΙΤΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΩΝ	9	5
ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ	12	4
ΜΕΤΑΞΟΠΩΛΕΙΣ	4	4
ΜΕΤΑΞΟΣΠΟΡΟΙ	3	2
ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΕΤΑΞΩΤΩΝ ΕΙΔΩΝ	11	8

ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΑ	12	11
ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	9	8
ΜΟΔΙΣΤΡΕΣ	7	6
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	3	2
ΨΙΛΙΚΑ ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ	18	17
ΠΛΑΚΑΚΙΑ ΜΩΣΑΙΚΩΝ	6	3
ΝΑΥΛΟΜΕΣΙΤΕΣ	8	4
ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΟΙ	9	8
ΝΕΚΡΟΠΟΜΠΟΙ	6	6
ΝΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	17	8
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ (ΣΕΛ.330)	22	-
ΞΥΛΕΜΠΟΡΟΙ	34	27
ΞΥΛΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΕΣ	12	10
ΞΥΛΟΤΟΡΝΕΥΤΕΣ	5	5
ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	10	9
ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΙ	19	14
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙΝΟΠΩΛΕΙΑ	41	40
ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΠΩΛΕΙΑ	57	54
ΟΠΛΟΔΙΟΡΘΩΤΕΣ	8	-
ΟΠΛΟΠΩΛΕΙΣ	13	10
ΟΠΩΡΟΠΩΛΕΙΣ (ΝΩΠΩΝ ΟΠΩΡΩΝ)	4	4
ΟΠΩΡΟΠΩΛΕΙΣ (ΞΗΡΩΝ ΟΠΩΡΩΝ)	7	7

ΟΡΥΧΑΛΚΟΥΡΓΟΙ	14	7
ΠΑΓΟΠΟΙΕΙΑ	2	-
ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΣ	200	195
ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΟΔΟΧΟΙ	90	37
ΠΕΤΑΛΩΤΗΡΙΑ	10	-
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΠΙΛΩΝ	11	10
ΠΙΛΟΠΩΛΕΙΣ	9	9
ΠΙΛΟΔΙΟΡΘΩΤΕΣ	7	5
ΠΩΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΠΟΔΗΛΑΤΩΝ	8	7
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΠΥΡΟΤΕΧΝΗΜΑΤΩΝ	1	1
ΡΑΠΤΕΣ	8	8
ΡΑΠΤΕΣ ΙΕΡΩΝ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ	2	2
ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	4	1
ΠΩΛΗΤΕΣ ΡΑΠΤΟΜΗΧΑΝΩΝ	3	3
ΚΕΝΑ ΣΑΚΚΙΑ	32	9
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΣΑΠΟΥΝΙΩΝ	11	9
ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΑ	12	11
ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΙΔΗΡΩΝ	10	6
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	25	19
ΣΙΔΕΡΩΤΗΡΙΑ	14	13
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ	3	2
ΣΧΟΙΝΟΠΩΛΕΙΣ	5	5

ΑΓΓΛΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	6	-
ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	13	13
ΙΤΑΛΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	2	-
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	-	-
ΤΑΠΗΤΕΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	5	-
ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ	7	1
ΤΡΑΠΕΖΕΣ (ΒΛ.343)	7	-
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	25	18
ΤΣΟΚΑΡΟΠΟΙΟΙ	6	3
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ	16	12
ΥΑΛΟΠΩΛΕΙΣ	20	18
ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΥΔΑΤΑ	5	5
ΥΔΡΟΘΕΡΑΠΕΥΤΗΡΙΑ	5	4
ΠΩΛΗΤΕΣ ΥΕΛΟΠΙΝΑΚΩΝ	9	7
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΕΠΙΠΛΑ	2	2
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	80	74
ΥΦΑΣΜΑΤΑ	69	35
ΦΑΝΟΠΟΙΟΙ	20	20
ΦΑΡΜΑΚΕΜΠΟΡΟΙ	15	12
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	44	38
ΦΩΝΟΓΡΑΦΑ	1	-
ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ	10	6

ΕΙΔΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ	4	1
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΧΑΛΒΑΔΩΝ	5	5
ΕΜΠΟΡΟΙ ΧΑΛΚΟΥ	4	1
ΧΑΡΑΚΤΕΣ	4	4
ΧΑΡΟΠΩΛΕΙΑ	10	9
ΧΗΜΙΚΟΙ	2	2
ΠΩΛΗΤΕΣ ΧΡΗΜΑΤΟΚΙΒΩΤΙΩΝ	6	5
ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ	66	42
ΧΡΩΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	19	17
ΨΗΚΤΡΟΠΟΙΟΙ	2	1
ΩΡΟΛΟΓΟΠΩΛΕΙΣ ΚΑΙ ΩΡΟΛΟΓΟΔΙΟΡΘΩΤΕΣ	17	6
ΕΜΠΟΡΟΙ ΩΩΝ	9	5
ΣΥΝΟΛΟ	3676	2737

Πηγή: Λαμψίδης, 2009· Βαμβακίδης, 1911.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βαμβακίδης, Ν. (1911). *Ελληνικός εμπορικός οδηγός της Τουρκίας του έτους 1909-1910*. Σμύρνη: Ιδιωτική έκδοση.

Βερεμής, Θ. & Κωστής, Κ. (1984). *Η Εθνική τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*. Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Deschamps, G. (1990). *Στους δρόμους της Μικρασίας: οδοιπορικό 1890 Χίος, Σμύρνη, Αϊδίνι, Έφεσος, Καρία, Πισίδα*. Αθήνα: Τροχαλία

Δεμιρζάκης, Ε. Δ. (1965). Βιομηχανική παραγωγή νομού Αϊδινίου. *Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 12ος*, σσ. 9-52.

Δεμιρζάκης, Ε. Δ. (1967). Βιομηχανική παραγωγή νομού Αϊδινίου. *Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 13ος*, σσ. 9-50.

Διαμαντόπουλος Α. Ν. (1938). Εισαγωγή: Ο εν Μικρά Ασία ελληνικός πολιτισμός. *Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 1ος*, σσ. 3-34.

Douglass, C.N. (2000). *Δομή και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ.

Ελευθερίου, Μ. (1982). *Σμύρνη: μια αναδρομή με λόγο και εικόνες*. Αθήνα: Interamerican.

Ημερολόγιο και Οδηγός της Σμύρνης του έτους 1888 (1888). χ.τ. Έκδοση Αλμάθειας.

Ημερολόγιον και Οδηγός της Σμύρνης και των πέριξ πόλεων και νήσων του έτους 1889 (1888). χ.τ.: Έκδοση Αλμάθειας.

Ημερολόγιον και Οδηγός της Σμύρνης και των πέριξ πόλεων και νήσων του έτους 1890 (1889). Αλεξάνδρεια: Τυπογραφείο Ομόνοιας

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στη παγκόσμια εποχή*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

- Ιστοκοπούλου, Λ. (2000). *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργία στη Μικρά Ασία (1860-1922)*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Ιωαννίδου, Ε. (2018). *Η εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ 1839-1876* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
- Jacques, L.G. (1993). *Ο πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Κάλφογλους, Ι. Π. (1922). *Ιστορική γεωγραφία της μικρασιατικής χερσονήσου*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Καρακούση, Π. (2017). *Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων στην οθωμανική αυτοκρατορία: η περίπτωση της Θράκης* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Θεμοπούλου, Ε., Αργυροπούλου, Ρ.Δ., Καρδάσης, Β. (2004). *Σμύρνη η μητρόπολη του Μικρασιατικού ελληνισμού*. χ.τ.: Εκδόσεις Έφεσος.
- Κλεάνθης, Φ. Ν. (1995). *Η ελληνική Σμύρνη: Σελίδες από την ιστορία της, εικόνες από τη ζωή της και πλήρης εξιστόρηση της τραγωδίας του 1922*. Αθήνα: Εστία
- Κοντογιάννης, Π. Μ. (1921). *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας: φυσική σύστασις της χώρας, πολιτική γεωγραφία, φυσικός πλούτος*. Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Π. Α. Πετράκου.
- Λαμψίδης, Ο. (2009). Ιωάννης Η. Κάλφογλους, Ιστορική Γεωγραφία τής Μικρασιατικής Χερσονήσου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τόμος 16ος*, σσ.421-428. Ανακτήθηκε 15 Ιανουαρίου, 2020, από <http://dx.doi.org/10.12681/deltiokms.22>
- Λαμψίδης, Ο. (2009). *Συμβολή στην οικονομική ζωή της Σμύρνης μετά το 1870*. Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη.
- Μέργος, Γ., Παπαδασκαλόπουλος & Α., Χριστοφάκης, Ε. (2003). *Οικονομικά χαρακτηριστικά και στρατηγική ανάπτυξης της νησιωτικής Ελλάδος*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών Γραφείο Οικονομικών Μελετών.
- Μιχαηλίδης, Μ. Ι. (1909). *Παγκόσμιος εμπορικός οδηγός ελληνογαλλικός του έτους 1908*. Σμύρνη -Κορδελιό: Τύπος Αλμάθειας.

Μπακιρτζής, Ι. Μ. (2010). Εικόνες από τη ζωή στη Σμύρνη του 19ου αιώνα από περιηγητικά κείμενα κι εφημερίδες της εποχής. *4ο Συμπόσιο- Πρακτικά για τους Πολιτικούς, Οικονομικούς, Κοινωνικούς Θεσμούς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους Νεότερους Χρόνους, 27, 28 & 29 Νοεμβρίου 2009* (σσ. 151-166). Νέα Ιωνία: Έκδοση ΚΕ. ΜΙ. ΠΟ.

Μπουνάτσου - Ρογκάκου, Τ. (1994). *Η ελληνικότητα της Σμύρνης και ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων στη Μικρασία*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αδερφών Κυριακίδη Α.Ε.

Ντότσικας, Ε. Κ. (2011). *Οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1839 - 1876)* (Ακαδημαϊκή Εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Παπαδασκαλόπουλος Δ. Αθανάσιος (2000). *Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*. Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Πατρώνης, Β. (2015). *Ελληνική οικονομική ιστορία*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε 27 Ιανουαρίου, 2020, από <http://hdl.handle.net/11419/1700>

Παυλίδης, Α. (2011). Η περίοδος του Τανζιμάτ (1839-1876) και οι επιδράσεις της στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στη Μ. Ασία. *Μικρασιατική σπίθα, Τόμος 16ος*, σσ. 75-92.

Πετρίδης, Ν. (2016). *Βιλαέτια και σαντζάκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις αρχές του Α΄ ΠΠ*. Ανακτήθηκε 06 Μαρτίου, 2020, από <http://garasari.blogspot.com/2016/04/blog-post.html>

Πουλημένος, Γ. (2019). *Σμύρνη: Περιηγητικός Οδηγός 1922*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπαλτά.

Scherzer, Ch. (1995). *Σμύρνη: θεώρηση γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική*, Μέρος 1ο. Αθήνα: Εκδόσεις Ιστορητής.

Scherzer, Ch. (1995). *Σμύρνη: θεώρηση γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική*. *Παράστημα: η νήσος Λέσβος*. Μέρος 2ο. Αθήνα: Εκδόσεις Ιστορητής.

Σκαλιέρης, Γ. Κλ. (1922). *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας: μετά πινάκων και χαρτών*. Αθήνα: Τυπογραφείον Τύπος.

Σταυρίτσης, Α. (1959). Ο οίκος αδερφών Ράλλη και η Σμύρνη. *Μικρασιατικά Χρονικά, Τόμος 8ος*, σσ. 267- 272.

Τρακάκης, Γ.Π. (1920). Η Βιομηχανία εν Σμύρνη και εν τη Ελληνική Μικρασία. Στο Α. Σολδάτος, Χ. (1994) (Επιμ.). *Πρόλογος Εισαγωγή, Σχόλια*. (σσ. 9-52, 247-308). Αθήνα, 1η έκδοση: Εκδόσεις Τροχαλία.

Τσουκαλάς, Κ. (1977). *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Αθήνα: Ιστορική Βιβλιοθήκη Θεμέλιο.

Φραγκάκη- Syrett, E. (1995). *Οι Χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές (1750-1850)*. Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.

Χαρλαύτη, Τ. (1993). Εμπόριο και Ναυτιλία τον 19ο αιώνα. Το επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς. Η χιώτικη φάση (1830-1860). *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού Μνήμων, Τόμος 15ος*, 69-127. Ανακτήθηκε 30 Ιανουαρίου, 2020, από <http://dx.doi.org/10.12681/mnimon.310>

Χασιώτης, Ι. Κ., κα. (2007). *Οι Έλληνες στη διασπορά 15ος – 21ος αιώνας*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Florence P. (1953). *The Logic of British and American Industry*, Routledge and Kegan.

Frangakis- Syrett, E., Svolopoulos, C. (1988). *The port of Smyrna during the 19th Century*. Θεσσαλονίκη: Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies.

Frangakis- Syrett, E. (1992). *The commerce of Smyrna in the eighteenth century (1700-1820)*. Athens: Centre for Asia Minor Studies.

Impact. *Journal of the American Institute of Planners*. Vol. 43 No 1.

Inalcik, H. (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300 – 1914 (Vol. 1)*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Isard W. (1960). *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*. Cambridge: MIT Press.

Isserman A.M. (1977). *The Location Quotient Approach to Estimating Regional Economic Impacts*. Journal of the American Institute of Planners.

Kia, M. (2008). *The Ottoman Empire*. Westport, Conn: Greenwood Press.

Kushner, D. (1977). *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*. London.

Lewis, B. (2001). *The emergence of modern Turkey*. New York: Oxford University Press.

Mayer W., Pleeter S. (1975). *A Theoretical Justification for the use of Location Quotients, Regional Science and Urban Economics*. V.S. No 5.

Panayotopoulos, A. (1983). On the economic activities on the Anatolian Greeks. Mid 19th century to early 20th. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Vol. 4, pp. 87-128. Retrieved January 20, 2020, from <http://dx.doi.org/10.12681/deltiokms.37>

Quataert, Donald (1994). The Age of Reforms, 1812–1914. In Inalcik, Halil (Eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, (p. 762). United Kingdom: Cambridge University Press.

Smith, (1999). *Ionian vision: Greece in Asia Minor, 1919–1922*. London: C. Hurst.